

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM

**A LEADER IDENTITÁS REPREZENTÁCIÓJA AZ
ÉLETTÖRTÉNETI NARRATÍVÁBAN**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Témavezető: Sass Judit PhD

Mihalik Judit

Budapest 2016.

Mihalik Judit

A LEADER IDENTITÁS REPREZENTÁCIÓJA AZ
ÉLETTÖRTÉNETI NARRATÍVÁBAN

Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet

Témavezető: Sass Judit PhD

© Mihalik Judit, 2016

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
TÁRSADALMI KOMMUNIKÁCIÓ DOKTORI ISKOLA

A leader identitás reprezentációja az élettörténeti
narratívában

Doktori értekezés

Mihalik Judit

Budapest 2016.

Tartalomjegyzék

Ajánlás.....	10
Mottó	11
1. Bevezetés.....	12
A disszertáció célja	12
Hipotézisek	14
A témaválasztás indoklása	15
A disszertáció szemlélete és felépítése.....	16
Terminológiai megjegyzés	18
2. A leadership	20
Leadership elméletek a vezetéstudományokban.....	21
A leadership kommunikációs szempontú vizsgálata pilot kutatásokkal.....	24
<i>Pilot kutatás (1) : Percepciók a magyar leaderek értékrendjéről.....</i>	<i>25</i>
<i>Pilot kutatás (2): A sport mint metafora a leadership narratívában.....</i>	<i>41</i>
3. Az identitás, a narratíva és az élettörténet	51
Az identitás	52
A narratíva, az élettörténet és a narratív identitás összefüggései.....	57
A reflektált élettörténeti narratíva.....	62
<i>Pilot kutatás (3): érzelmeink története.....</i>	<i>63</i>
4. A leader élettörténeti narratívák vizsgálatának módszerei a disszertációs kutatásban.....	76
Pilot kutatás (4): az interjú, mint társas narratív szituáció.....	77
Tapasztalatok a Tematikus Appercepciók Teszt alkalmazása kapcsán.....	82
5. Disszertációs kutatás: a leader identitás empirikus azonosítása az élettörténeti narratívában	86
A kutatás bemutatása.....	86
A disszertációs kutatás résztvevői	86
Az elemzési csoportok kialakítása.....	88
A kutatási kérdés és az interjúalany diszpozíciójának összefüggése	89
Az elemzés során alkalmazott modell.....	90
Az életútinterjúk feldolgozása az elemzés számára.....	93
A narratív élettörténeti interjúk elemzése	95
<i>Az egyes komponensek aránya a narratívákban.....</i>	<i>95</i>
<i>Epizódok</i>	<i>97</i>
<i>Szereplők</i>	<i>103</i>
<i>Ideológia.....</i>	<i>110</i>
<i>Generativitás.....</i>	<i>115</i>
<i>Következtetések</i>	<i>122</i>
A Tematikus Appercepciók Teszt elemzése.....	127
<i>A teszt alkalmazásának módja a kutatásban</i>	<i>129</i>
<i>A TAT vizsgálat áttekintése.....</i>	<i>132</i>
<i>A motívumok vizsgálata az egyes történetekben</i>	<i>134</i>

<i>Következtetések</i>	154
<i>A Tematikus Appercepciók Teszt és a leader életútinterjúk összevetése</i>	156
A disszertáció eredményei	158
Az értekezés hipotéziseinek igazolása.....	159
Záradék.....	162
Függelék	164
Hivatkozások jegyzéke	165
Saját publikációk listája a disszertáció témájában	170

Táblázatok jegyzéke

T. 1. A leaderek nem kommunikált (latens) értékrendszere	31
T. 2. A leader életút-interjúk kutatás résztvevői.....	87
T. 3. A négy komponens reprezentációjának aránya	95
T. 4. Az Epizódok-komponens reprezentációjának aránya.....	97
T. 5. A Szereplők-komponens reprezentációjának aránya.....	103
T. 6. Az Ideológia-komponens reprezentációjának aránya.....	110
T. 7. A Generativitás-komponens reprezentációjának aránya	115
T. 7. A Tematikus Appercepciók Teszt összesített értékelése	132

Ábrák jegyzéke

A Tematikus Appercepciók Teszt kutatásomban felhasznált ábrái.....	128
--	-----

Ajánlás

A disszertációs munkát Édesapám emlékének és gyermekeimnek ajánlom.
Édesapámtól kaptam örökségül a tudásvágyat, és a tudás iránti alázatot is.

Azt remélem, hogy ezt továbbadhatom gyermekeimnek,
akiktől én magam a legtöbbet tanultam.

Hálás vagyok Édesanyámnak, mert törekvéseimben mindig támogatott, és
társamnak, mert sosem adja alább.

Mottó

„Tanulmányaink tárgyaira nézve nem azt kell vizsgálnunk, hogyan vélekedtek róluk mások, sem pedig azt, hogy önmagunk mit gyanítunk rájuk vonatkozóan, hanem azt, hogy mit tudunk róluk világos és evidens módon intuícióval vagy biztos dedukcióval megállapítani: mert csak ilyen módon teszünk szert tudományra.”

Descartes: Szabályok az értelem vezetésére. III. szabály [Descartes, 1980]

Múlt századi tanulmányaim során a legnagyobb hatást Descartes tette rám.

Bár már több évtizede olvastam először az Értekezéseket, ma is élénken emlékszem, mennyire lenyűgözött akkor az az elszántság, amellyel kételyeit a legnyilvánvalóbb dolgok felé fordította. A filozófia művelése végül nem lett része közvetlenül az életemnek, a módszeres kételyt azonban a magam módján mindig is gyakoroltam.

Így készült ez a munka is: mint egy narratíva, rétegről rétegre szerveződve, váratlan heurisztikákkal és sok dilemmával, néha vissza is kanyarodva egy evidensnek hitt, de később megcáfolt következtetéshez. A dolgozat így kialakult rendhagyó szerkezetével rekonstruálni igyekszem az olvasó számára is, milyen úton jutottam el célomig.

A munka során nem állt mögöttem intézményi infrastruktúra, sem szellemi, sem anyagi értelemben. Nem honosultam szakmailag szocializáló akadémiai közegben, és az időm is határt szabott. Az empirikus kutatási módszerek közül ezért azokat választottam, amelyeket befogadóként, olvasóként magam is hitelesnek éreztem tanulmányaim során.

Felkészültségeim korlátosak voltak tehát, szabadságomban állt viszont gondolkodni, kérdéseket feltenni, és egyszerű eszközökkel megvizsgálni tárgyamat. Persze, ezek a fajta vizsgálatok általában nem csak válaszokat nyújtanak, hanem újabb kérdéseket is felvetnek. De ezek a kérdések már precízebbek, világosabbak - ezért úgy vélem, hogy ebben az esetben az eredmények közé sorolhatóak.

1. Bevezetés

A disszertáció célja

Jelen munka a leader identitás narratív konstrukciójának vizsgálatával foglalkozik, kommunikációs fókusszal.

A narratívát az identitás kommunikatív reprezentációjának tekintve, ezt a reprezentációt a befogadó fél perspektívájából közelítem meg öt önálló, de egymással koncepcionálisan összefüggő empirikus kutatásban, amelynek fókuszában magyar leaderek állnak. A kutatásokban rendre a társadalomtudományokban használatos különféle kvalitatív módszereket, elsősorban az interjútechnikát és a történetmesélést alkalmaztam.

A disszertációs munka ezen empirikus kutatások eredményei mentén szemügyre veszi, hogyan reprezentálják az egyes leader narratívákban megmutató mintázatok a leader identitást, és következtetésként megfogalmazza azokat a *leader identitásra, mint kommunikációs reprezentációra vonatkozó jellegzetességeket*, amelyek kimutathatók a vizsgált minták alaján.

Munkám célja tehát kettős.

Az egyik cél, hogy egy – más módon, a leadership elméletekben - már definiált fenomenon, nevezetesen a leadership sajátosságait a narratívában azonosítsam, és ezen modell alapján felismerhetővé tegyem. Ezzel igazolni kívánom, hogy lehetséges egy kommunikációs alapú szociológiai leadership elmélet megalkotása is.

A másik célt a leader narratívák elemzése, új, az eddigiektől eltérő módon: a narratívát mint identitás-kommunikációt szemlélve. Ez a megközelítés a kommunikációtudomány eredményeihez járulhat hozzá.

A narratívák vizsgálatát, mint módszert az antropológia és a történettudomány mellett az elmúlt évtizedekben elsősorban a narratív pszichológia és a szociológia illetve a szociálpszichológia alkalmazta azzal a céllal, hogy egy

személy, csoport vagy jelenség működését, viselkedését, karakterét, történetét, azaz sajátosságait megértse és bemutassa az így nyert jelentéstartalmak által.

Ez dolgozat alkalmazott módszereiben hasonló, de célkitűzésében jelentősen eltér ezen kutatásoktól.

Az eltérés okát és indokát részletesen ismertetem majd az elméleti háttérrel bemutató fejezetekben, ezért itt csak azt rögzítem ismét: a kommunikációs megközelítésből következően ez a munka a narratívát nem mint pszichikus reprezentációt szemléli, hanem mint kommunikátumot vizsgálja meg.

Hipotézisek

Jelen dolgozat három hipotézist kíván igazolni.

Az első a leader identitásról tesz megállapítást, a második a leader narratívához kapcsolódik az előzővel összefüggésben, a harmadik pedig a leader identitás és szerep összefüggéséről szól.

1. *A leader identitás kiütemezett identitás-konstrukció. Azaz, a leader identitáshoz egy par excellence leader narratíva kapcsolódik.*

2. *Más narratívákkal összehasonlítva a leader identitásnarratíva, mint kommunikátum, sajátos, jól azonosítható jegyeket visel.*

3. *A leader személyiség identitás-narratívája szükségképpen felülírja és megelőzi a személy többi, párhuzamos identitás-narratíváját. Azaz, a leader narratíva nemcsak kiütemezett narratíva, hanem erőteljesebb is a személyiség szerepkészletéhez kapcsolódó többi narratívánál.*

A témaválasztás indoklása

Személyes élettapasztalatom, ezen belül tanácsadói szakmai múltam valamint kutatói érdeklődésem egyaránt a vezetők világában tesz otthonossá. Az évtizedek során történeteiket, dilemmáikat hallgatva és közben persze karakterjegyeiket is figyelve egyre árnyaltabb kép alakult ki bennem. Míg azonban gyakorlati tapasztalataimban főként a leader identitás self-percepciójának kérdésével akadt dolgom, kutatói útkeresésem során azokat a percepciókat vizsgáltam, amelyeket ők másokban keltenek.

Kutatóként figyelmem koncentrikus körökben vált egyre fókuszáltabbá. Ennek eredményeképp több kutatást is elvégeztem. Ezek során kipróbáltam néhány módszert, és tovább szűkült vizsgálódási területem is. Az itt bemutatott öt kutatás mindegyike a narratívával foglalkozik, csak épp mindegyik különböző módon. A munkák időben is egymás után következtek.

A négy pilot kutatás, amelyeket elsőként ismertetek, [p.25, p.41, p.63, p.77] mint mérföldkövek jelzik a téma felvetés specifikációjának, a hipotézisek megfogalmazásának és a disszertációs kutatás módszerének kikristályosodását. Rekonstruálni igyekszem tehát a történetet, amely változó diszciplináris keretek között végül az 5. fejezetben bemutatott disszertációs kutatásban [vö.:p. 86-161], az élettörténeti narratívák tematikus elemzése által vezetett elkezdeti sejtéseim igazolásához.

Úgy gondolom, ez esetben az út legalább olyan fontos, mint az eredmény, amelyre jutottam.

A disszertáció szemlélete és felépítése

Disszertációm elsősorban felvetésnek szánom, kezdeti hozzájárulásnak a leader identitás - úgy is, mint sajátos narratív identitás - kommunikációs szemléletéhez és reprezentáció-elméletéhez.

A dolgozat felépítése némileg rendhagyó, mivel az elméleti fejezeteket az irodalomkutatás és a kutatási koncepció kidolgozásának idején végzett pilot kutatásaim beszámolóival¹ tematikus párokban, dialogikus egységekben rendeztem el. Ennek oka, hogy a disszertáció szerkezetében igyekeztem szemléltetni a gondolkodásom folyamatát is. Ezért a munka elméleti háttérét és az első négy pilot kutatást bemutató fejezetek voltaképp csak bevezetésül szolgálnak a disszertációs kutatás bemutatásához: a leader identitás narratív életútinterjúkon alapuló kommunikációs vizsgálatához, amely a dolgozat végére került.

A tartalom rövid összefoglalását adom itt.

A második fejezetben áttekintem a vezetéstudományokban megfogalmazott leadership elméletek itt releváns vonalait és bemutatok két saját pilot kutatást is. Az egyik magyar leaderekről kialakult percepciók egy körét vizsgálja, a másik a leaderek által használt, sporttal kapcsolatos metaforák által villant fel egy kommunikációs vetületet.

A harmadik fejezetben az identitás és narratíva fogalmának diszciplináris körképét vázolom fel, és ehhez szintén egy pilot kutatást csatolok, amely az élettörténeti narratíva saját módszerrel végzett reflexióanalízisét mutatja be.

A negyedik fejezetben az alkalmazott eljárások (a félig strukturált narratív életút-interjú és a Tematikus Appercepciók Teszt) ismertetését kiegészítik majd kapcsolódó empirikus tapasztalataim, heurisztikáim. Ide kíváncszott az a mikrokutatás is, amelyben az élettörténeti interjút, mint narratív szituációt duplikált introspektív módszerrel vizsgáltam meg – az elbeszélő szemszögéből.

¹ A pilot kutatások önálló címet viselnek, amelyek megjelölik témájukat. Emelett sorszámot is

Ezen előkészületek után az ötödik fejezetben színre lép a disszertációs kutatás: a narratív életútinterjúk elemzése és a TAT értékelése, majd a két elemzés egybevetése.

Végül a dolgozat eredményeit szembesítem a kezdeti hipotézisekkel.

Terminológiai megjegyzés

Az imént több olyan fogalmat vezettem fel, amelyeknek használata pontosításra és értelmezésre szorul. Ezt két önálló fejezet tartalmazza majd, ezért itt csak előzetes megjegyzést teszek, egyelőre a kifejtés igénye nélkül.

A kifejezések közül mindenekelőtt a *leader / leadership* kifejezések használata kíván magyarázatot. Elsőként nyilvánvalóan az, miért használok idegen elnevezést.

Ennek részben nyelvi, részben pedig tartalmi okai vannak.

Noha a magyar köznyelvben többnyire a vezető / vezetés kifejezéseket használjuk, annak tartalma, részben többféle jelentése miatt, nem fedti pontosan a *leader / leadership* tartalmát.

A *vezér*, noha jelentése ez esetben közelebb áll a megjelölni kívánt dologhoz illetve személyhez, sajátos konnotációi miatt szintén nem tűnik alkalmasnak. A *leader(ship)* a magyar nyelv adta lehetőségekhez képest pontosabban jelöl. Vannak nyelvek, például a török (*lider*) vagy a spanyol (*líder*), amelyekben a *leader* szó a hangzás szerinti írásmóddal együtt, az angol eredetivel teljesen megegyező jelentéssel szervesült, igen hasonlóan a *manager/menedzser* szavakhoz. A magyar nyelv érvényes szabályrendszere jelenleg nem ismer magyar írásmódot, de elképzelhető, hogy ez idővel megváltozik.

A *leader* kifejezés inkább tartalmilag problematikus, de még így sokkal kevésbé, mint az összes többi kifejezés, amit használhatnánk. A *leader* jelentése mögött áll egy szakmai közmegegyezés, és ha vannak is definíciós eltérések a különféle iskolák szerint, abban legalább konszenzus látszik, hogy mi lenne az, amit definiálni kell.

Tartalmilag még inkább indokoltnak látszik az angol elnevezés használata. A *vezetés* illetve *vezető*, mint kifejezés, bármely társadalomtudományi kontextusban egy viszonyrendszerre utal, közelebbről meg nem határozott módon. Egy csoport vagy közösség általában vezető(k)re és követőkre oszlik. A szervezeti vezetői státusz legáltalánosabb meghatározása Fiedlertől származik: „a vezetés mások befolyásolása abból a célból, hogy valamilyen feladatra közös megoldást találjanak” [Fiedler, 1967.

p. 32]. Ez a generalista megközelítés természetesen még nem teszi lehetővé a vezető szerep diszpozicionális árnyalását, amely azonban témám szempontjából nagyon is lényeges.

A vezetéstudományok a szerepfelfogás mentén ugyanis megkülönböztetik a menedzser típusú vezetést, illetve a *leader típusú vezetést*. Munkámban *kifejezetten ez utóbbit érintem*.

Ezért a disszertációban többnyire a leader elnevezést használom, azt a személyiségtípust és tulajdonságegyüttest értve alatta, amelyet a leadership elméletek definiálnak.²

² A *vezető* illetve *felsővezető* kifejezést a továbbiakban csakis abban az esetben alkalmazom, ha egy konkrét személyt kell megjelölnöm, aki bizonyos pozíciót tölt be a szervezetben – a megnevezés tehát nem jelent állítást sem személyiségére, sem identitására, sem diszpozícióira, sem habitusára nézve.

2. A leadership

A fent említett *menedzser - leader dichotómia* önálló kutatási irányával foglalkozók közül Kotter szerint a menedzser elsősorban az operatív célok megvalósításáért felel, azaz eredményessége az olajozott működésben mérhető. Ezzel szemben a leader feladata éppenséggel a változások előmozdítása az ahhoz szükséges stratégia megalkotásával, valamint víziói beteljesítése a szervezetben, szervezeti célokban. [Kotter 1990]. House megfogalmazása szerint a menedzser fő célja a szervezet hatékony működtetése, ezzel szemben a leader a meglévő viszonyok, a status quo átalakításában teljesebb ki [House, 2004]. Nyilvánvaló, hogy a két szerep nem zárja ki egymást, de az is, hogy a két szerep alapvetően két különböző szerep-diszpozíciót feltételez.

„Az az ember, aki erőfeszítéseinek középpontjába önmagát állítja és nem győzi hangsúlyozni – legalábbis lefelé – hatásköre fontosságát, az mindig is beosztott marad, bármilyen cím és rang birtokában legyen is. De aki a cég egész teljesítményére összpontosít, és eredményeinek elérését vallja feladatának, az bármilyen beosztásban is 'csúcsvezető', hiszen az egész szervezet céljait viseli a szívében.” [Drucker, 1991. p. 124.]

Bár a dolgozatnak nem tárgya a leadership elméletek részletes elemzése vagy kritikája, az elméletek értelmezési kerethez hozzátartoznak, ezért a következőkben összefoglaló kitekintést adok ezekről.

Leadership elméletek a vezetéstudományokban

A leadership-elméleteket szemléleti sokféleségük miatt két alapvető csoportra szokás osztani: a hagyományos és az új elméletekre.

Az úgynevezett *hagyományos leadership paradigma* alapvetően a szociálpszichológia vezető-fogalmára épül. Három fő iránya közül az első és egyben legrégebbi képviselői a vezetői tulajdonságok vizsgálatával keresik a jó és sikeres leader képességeinek, tulajdonságainak, felkészültségeinek készletét [Bern & Allen, 1974] és [House & Aditya, 1997]. Ez az elmélet váltotta ki a legtöbb vitát a tudományban, mivel alapvetően a veleszületett tulajdonságokra, személyes karaktervonásokra alapozta kategoriális rendszerét. Ma ezen az irányzaton alapulnak a pszichometriai tesztekkel (például a Big Five) alátámasztott kiválasztási módszerek.

A *magatartáselméletek* szerteágazó elméleti irányzata (elsősorban Lewin, Lickert, Tannenbaum és Schmidt) a vezetői magatartást, illetve a viselkedés valamely szempont szerinti nézetét tekinti kritériumnak [Smith & Foti, 1998]. Kiindulásként azonosítja, hogy a sikeres leader három fő viselkedés-attribútuma az autoriter attitűd, a nyers, direkt kommunikáció és a temperamentum. A tulajdonságelméletekkel ellentétben ez a keretrendszer a leadershipre, mint tanulható, fejleszhető kompetenciaegyüttesre tekint [Tannenbaum & Schmidt, 1966]. Lewin és munkatársai gyerekcsoportokban végzett kísérleteikkel igazolták, hogy az autokratikus vezetési stílus negatívan hat a csoport teljesítményére, a laissez faire típusú vezetés pedig demoralizálja a csoportot. Lewin a demokratikus vezetési stílust tartotta célravezetőnek, nem mellesleg pedig a leader is igazoltan ekkor tehet szert a legnagyobb népszerűsége. Lickert a tipológiát a követőkkel való relációban értelmezve négyféle leadership stílust különített el: keménykezű parancsoló, jóakarató parancsoló, konzultatív és részvételi csoport-laeder [Lickert, 1961]. További megközelítésekben a leader viselkedés olyan elemeit tekintették kritériumnak, mint a figyelem fókusza (feladatcentrikus leader vs. beosztottcentrikus leader – michigani iskola), illetve a vezetői figyelem és iniciatíva aránya (ohioi iskola).

A *kontingenciaelméletek* ezen túlmenően a szituációs környezetet is kontextusba helyezik, és a viselkedés, valamint a helyzeti tényező kölcsönhatását vizsgálják. Fiedler modellje szerint az állandónak tekinthető leader stílusok és a környezeti hatások eredője nyolc különböző szituációt eredményezhet, és a leader sikere azon múlik, hogy mennyire jól ismeri fel a helyzetet és mennyire képes a megfelelő magatartást tanúsítani [Fiedler, 1967]. A kontingenciaelméletek máig használatosak a vállalati gyakorlatban, elsősorban azért, mert későbbi változataiban a környezeti tényezők közé a követők (munkavállalók) értékelése is bekerült.

Az új *leadership paradigma* elnevezés nem csupán időbeli rangsort jelöl. Szemléletünkben a pozitívista megközelítésről a hangsúly az érzelmi dinamika („bizalom”) vizsgálatára kerül, mind a vezetők, mint a követők, mind a környezeti kontextust illetően. Előzményeik között megtalálhatók a magatartástudományi alapokon nyugvó korábbi elméletek – House például maga is eljutott a *karizmatikus leadership-elméletig*. A weberi alapokról kiinduló elmélet szerint a leader a követők selfjének befolyásolásával, érzelmi azonosulásuk és kötődésük erősítésével teszi elkötelezetté őket a maga által vízionált és kommunikált jövőkép mellett.

Az új leadership paradigma második karakteres csoportját átalakító-üzletkötő elméletek összefoglaló néven szokás említeni (képviselői: Bass, Deluga, Einstein). Előbbi az idealizált befolyásolásra, a motivációra és a követőkre fókuszált egyéni figyelemre épül. Az üzletkötő vezetést a követőkkel való dinamikusabb kapcsolat jellemzi [Bass, 1995]. Ezen paradigmában figyelemreméltó, hogy szemléletébe a kognitív tudományok eszközei és módszerei egyaránt beépülnek.

A karizmatikus leadership elméletek legismertebb tétele az *implicit leadership elmélet* sarokköve is egyben: a leadership tényezői a követők elméjében találhatóak [Lord & Emrich, 2001] Az empirikus kutatások egyik iránya a karizmatikus erő és a leaderek kommunikációja közötti összefüggések feltárása. Ezen kutatások részletesen vizsgálják a leaderek által tudatosan

alkalmazott kommunikációs technikák eredményességét, illetve összefüggését szervezeti a struktúrával és annak váltoásaival.

Természetesen jelen dolgozat leginkább az új leadership paradigma elméleti kereteihez illeszkedik, így ezen kutatási folyamatoknak szeretne része lenni a leadership meghatározásának egy lehetséges, kommunikációs szempontú megközelítésével.

A leadership kommunikációs szempontú vizsgálata pilot kutatásokkal

Az elméleti áttekintéshez kapcsolódóan saját empirikus kutatásaim közül kettőt mutatok be. Az első pilot kutatásban egyfajta légifelvételt készítettem a leaderek kommunikációjáról – azaz úgy is mondhatnám, hogy tárgyannak mintegy lenyomatát, kommunikációs lábnyomát szemléltem meg.

A kutatás kérdése: *hogyan tükröződik az értékrend³ a leaderek kommunikációs aktusai által keletkeztetett percepciókban*, illetve milyen következtetésekre jutnak a címzettek a külvilág felé küldött én-üzenetekből – az üzenet küldőjére, a leaderre nézve?

A résztvevők csoportja olyan coach szakemberekből állt, akik közelről és mélységében is ismerik a magyar leader-elitét, de nem részei a szervezeti hierarchiának. Szándékosan közvetett forrást kerestem - referenciapontokat, amelyek érvényes és hiteles, ugyanakkor elfogulatlan megközelítést kínálnak a leaderek világához. Azaz, a résztvevők körének meghatározásakor az volt a célom, hogy kizárólag a kommunikátumra koncentrálhasson az elemzés, vagyis az üzenetet magát, annak tartalmát vizsgálhassam a befogadó szemszögéből.

A fejezetben szereplő második pilot kutatásban a leader-kommunikáció egy olyan jellegzetességét helyeztem fókuszba, amelyet tapasztalati úton már jól ismertem. Megfigyeltem, hogy leader-narratívákban igen gyakoriak a metaforák, elsősorban az általuk hobbiként űzött sporthoz kapcsolódó fordulatok. Úgy tűnt, hogy a sport, mint tevékenység az ő esetükben túlmutat önmagán, és valamilyen módon részévé vált leader identitásuknak is. Ezért arra kértem néhányukat, hogy beszéljenek választott sportjukról. A kutatás célja annak vizsgálata volt, hogy *mennyire szándékolt, tudatos a sport-metaforák használata a leader-nyelvhasználatban*.

³ „Értékrend” alatt ez esetben ahhoz hasonló identitás-motívumot értettem, amit a disszertációs kutatásomban felhasznált modell forrása, McAdams az élettörténeti narratívában „ideológiai háttér” forgatókönyvnek nevez [McAdams, D.P. 1988].

Pilot kutatás (1) : Percepciók a magyar leaderek értékrendjéről

Kutatásom 2009 áprilisában és májusában zajlott, 14 résztvevő bevonásával.⁴

Kutatási alapkérdésem: külső megfigyelők benyomásai szerint a szervezeti döntéshozók, a leaderek *milyen értékrend mentén hoznak döntéseket, illetve, megítélésük szerint előfordul-e esetleg értékrend-konfliktus is a döntések során?*

Fontos volt számomra, hogy *a leaderek csaknem statisztikai sokaságáról (több száz fő) kapjak képet* olyan mélységben, amelyet - figyelembe véve, hogy önmagam végeztem a teljes vizsgálatot - gyakorlati okokból közvetlenül nem kaphatnék meg. Jelen vizsgálat körébe ezért azokat vontam be, akiknek szakmai felkészültsége, valamint működési területe valószínűsíti a leaderek kognitív és pszichés folyamatainak ismeretét. Fontos volt, hogy a résztvevők tapasztalatai közvetlenek, széles körűek, megújulóak, lehetőség szerint objektívek és összevethetőek legyenek, továbbá a lehető legkevésbé torzítsák előítéletek, érdekek (mint a szervezeten belüli hierarchia vagy éppenséggel az egzisztenciális függőség a leadertől, mint munkaadótól), illetve személyes érzelmek és attitűdök. Erre a feladatra a szervezetektől független, külső executive és business coach szakemberek tűntek a legalkalmasabbak.

A kutatási módszerből és a résztvevők számából következően a vizsgálat nem törekedett reprezentatív eredményekre. Mégis, a résztvevők teljes ügyfélkörét figyelembe véve több száz magyar leaderről kialakult percepciót foglal magában. Ez olyan széles horizont, amelyet intézményi háttér nélkül, önálló kutatóként sosem foghattam volna át. Ezért vállalható volt a kompromisszum, hogy a narratívákat nem közvetlenül vizsgálom, csupán azok percepcióit, lenyomatait. Ráadásul hasznos kompromisszumnak bizonyult, mert így *a leader én-üzenetek vizsgálatakor a befogadói élményre fókuszálhattam figyelmemet.*

A megfogalmazott következtetések tehát nem arról tesznek állításokat, hogy *ténylegesen* milyenek a magyar leaderek — csupán arról, hogy a tanácsadók ezen köre *hogyan látja őket* személyes tapasztalatai alapján,

⁴ Teljes terjedelemben lásd: [Mihalik, 2009]

kommunikatívumaik által. A kutatás különleges helyzetet teremtett a válaszadók számára abban az értelemben, hogy ügyfeleik és saját maguk anonimitását megőrizve, a szakma szabályai szerint elvárt teljes diszkréciót fenntartva beszámolhattak a különöst reprezentáló egyedi esetekről és összegezettek általános trendeket, tendenciákat. Noha a résztvevő coach-ok tapasztalata, vélekedése, intuíciója egyenként esetleges, válaszaikból világosan kirajzolódik egy mintázat, amelyet részletesen bemutatok.

A vizsgálat során 14 coach-csal, illetve szervezeti vezetőkkel is dolgozó pszichoterapeutával készítettem strukturált interjút. A beszélgetések mindegyikkkel személyesen, négy szemkört zajlottak, átlagosan másfél órás időtartamban. Az interjúalanyok kiválasztásakor elsődleges szempont volt a széles körű, reflektív szakmai tapasztalat - nem feltétlenül az ügyfelek számossága, sokkal inkább a benyomások mélysége értelmében. Tekintettel a coaching gyakorlatban jelen lévő elméleti keretek és szemléleti irányzatok sokféleségére, igyekeztem ezt a válaszadói mintában is reprezentálni. Az interjúalanyok többsége egyébként executive / business coachinggal foglalkozik, néhányan azonban life coaching támogatást is nyújtanak felsővezetői munkakörben dolgozóknak.

A kérdések spirálisan az *identitás fogalmából indultak ki* és oda tértek vissza, azzal a céllal, hogy a coach által érzékelt kontúrokból rekonstruálni próbáljuk a leader értékválasztások motivációit. Kifejezetten kerültem a *szerep* fogalmának használatát és az erre alapozott elméleti keretek beemelését. Ennek oka, hogy igyekeztem a lehető legszorosabban az eredeti tárgynál, azaz az értékrend vizsgálatánál maradni. Az identitást pedig azért választottam központi kategóriának, mivel az értékrend ebben a körben közvetlenül nem vizsgálható, csupán azokból a megnyilvánulásokból deriválható, amelyeket a válaszadók ügyfeleiknél megtapasztalnak. A tematika három nagyobb egységben járta körül az identitás manifeszt és látens markereit: az alapmotívumoktól indult, majd a kollektív és személyes identitás viszonyát és végül a privát és leadership identitás összefüggéseit vizsgáltuk.

A cél az volt, hogy minden témakörben a felszíni, külsődleges, szembeötlő (verbális) megnyilvánulások felől haladjunk a látens, mögöttes,

utalásokból kikövetkeztethető vagy vélhető (nonverbális) tartalmak felé. Ez egyben tehát azt is jelentette, hogy *első körben inkább valamiféle idealizált leader önkép tárult fel* (olyasvalami, amit a szociálpszichológia énfelnagyításnak nevez), majd továbbhaladva közelebb jutottunk a valós önképhez.

Az interjú a három nagy egységen belül összesen 12 kérdéscsoportot tartalmazott. Itt (az áttekinthetőség kedvéért) rövidítve összefoglalom ezeket.

1. *Vannak-e általánosnak tekinthető, szignifikáns leader karakterjegyek?*
2. *Felismerhetők-e tipikus verbális kódok, amelyekben a leader identitás tetten érhető?*
3. *Melyek azok az értékekre, eszményekre (esetleg a cselekvéseket vezérlő célokra) vonatkozó kifejezések, amelyeket leggyakrabban hallani leaderektől?*
4. *Van-e olyan érték vagy eszmény, amelyet a leaderek nem szoktak hangoztatni, pedig attitűdjeikből következik?*
5. *Van-e olyan fontos érték vagy eszmény, ami sem a verbális, sem a nonverbális leader kommunikációban nem szokott szerepelni?*
6. *Általánosnak-e, hogy a leaderek verbálisan is azonosítják magukat a szervezettel?*
7. *Kihez lojálisak a leaderek elsősorban?*
8. *Fontosnak tartják-e a leaderek, hogy saját értékeik, eszményeik, elveik a szervezet minden szintjét áthassák?*
9. *Van-e eltérés, ellentmondás a magánéletben vallott és a leaderként követett értékek között?*
10. *Vannak-e jellemző helyzetek, amelyekben a magán-értékek és a leadership értékek ellentmondása megjelenik?*
11. *Reflektálják (azonosítják, felismerik)-e ezt az ellenmondást? Látszanak-e tanulságai számukra az efféle helyzeteknek?*
12. *Előfordul-e, hogy az egykor a személyes világba tartozó értékek utóbb elfogadott, esetleg egyenesen kívánatos leadership értékekké válnak — vagy fordítva?*

A válaszokat is összevontan mutatom be, azokban a gondolati egységekben, amelyek a beszélgetések során formálódtak. Mivel a résztvevők az

elhangoztak bizalmas jellegéből következően anonim módon nyilatkoztak, így az egyedi vélemények felmutatásakor, bár idézőjelet használok (mivel ekkor szó szerint idézek egy, a többség álláspontjától eltérő, vagy épp annak esszenciáját adó véleményt), nem jelölöm meg az idézet forrását. Kérdéseimet dőlt betűvel jelzem.

I. kérdéscsoport: az identitás alapmotívumai

Téma: a coach-ok tapasztalata, benyomásai szerint létezik-e egyáltalán leader identitás, abban az értelemben, amikor a leader szerep komplex személyiségalkotóvá válik, azaz a személyes identitás elválaszthatatlan a szereptől.

Q: Vannak-e Ön szerint a leader identításban olyan elemek, amelyek jól felismerhetők, ismétlődők, tipikusnak mondhatók? Azaz, vannak-e a válaszadók szerint általánosnak tekinthető, szignifikáns leader karakterjegyek?

A coach-ok túlnyomó többsége úgy látta, hogy a leaderré válás determinisztikus folyamat, amelynek kimenetele bizonyos személyiségjegyekből szükségszerűen következik. A legfontosabb azonban az önreflexió — azaz szerintük a leader identitás elsősorban ebben áll: tudatában vagyok annak, hogy leader vagyok. „A többség már az óvodában tudja magáról, hogy vezető lesz” – utalt egyikük Mérei Ferenc kutatására⁵ [Mérei, 1947]. Ezen jegyek közül a válaszadók zöme kiemelte a küldetéstudatot, karizmát, belülről vezéreltséget, dominancia-igényt és a felelősség- és feladatvállalás szinte állandó, késztetés-szintű jelenlétét. A leader karaktert szerintük leginkább az alkotásvágy, tettvágy, hatalom és onnipotencia iránti sóvárgás, vízió-vezéreltség, a valóság stratégiai szemlélete jellemzi.

Egyikük ezt göggel, *hübrisz-szel elegyes elszántságnak* nevezte, másikuk pedig ellenkezőleg: egy erős gyökérezetű szálfához hasonlította a leader identitás

⁵ Mérei Ferenc híres vizsgálatában (*Az együttes élmény*) óvodás és kisiskolás gyerekeket figyelt meg. A gyerekeket meghatározott létszámú csoportokba rendezték, és az együttléteket addig ismételték, míg közösségé nem vált a csoport, saját szokásokkal, saját cselekvési sémákkal. Ezután a csoportba egy vezető karakterű gyerek érkezett. A csoport nem hallgatott a vezetőre, mindaddig, amíg az át nem vette a csoport hagyományokat. Az együttes élményben tehát a csoporttöbbség, ami a csoporttagok közötti viszonyokból származik, maga alá gyűri a vezetőt. A vezető fölényben van a tagokkal szemben, de alárendelt a csoportnak.

jelenségét. Az interjúk során néhányan intenzív reflexióval viszonyultak a kérdésfeltevéshez, azt állítva: *a leader identitás nem más, mint kommunikációs konstrukció, amelyet a gyakorlat igazol.* Ezen válaszadóim szerint ilyen értelemben a leader identitás kommunikációja valójában az érintettek önreflexiója leader szerepükre — azaz éppen attól leaderek, hogy akként gondolják el magukat. Nem említették a válaszadók például az intelligencia és intuíció egyéni belüli viszonyát leképező személyiségjegyeket, vagy az introvertált-extrovertált dichotómiát. Épp ellenkezőleg: egyikük utalt arra, hogy ügyfeleinél megfigyelte, milyen remekül tud akár komplementer módon együtt is dolgozni két ellentétes leader karakter. Úgy tűnik tehát, hogy *megkérdezettek a leader identitás gyökereit sokkal inkább egy mögöttes, veleszületett szubsztanciában, mintsem az egyéni fejlődésregények narratív szövetében, vagy akár a társas alapmotívumokból⁶ következő késztetéseken vélik fellelni.*

A következő kérdésekre adott válaszokkal azt láthatjuk tisztábban, mutatkoznak-e *tipikus verbális kódok*, amelyekben a leader identitás tetten érhető a coach-ok szerint?

Q: *Melyek azok a viselkedésre, attitűdre vonatkozó kifejezések, amelyekkel a leaderek leginkább jellemzik önmagukat, ha a munkájukról beszélnek?*

A válaszokból az szűrhető le, hogy a válaszadók tapasztalata szerint a leaderek önmagukról tett állításaikban jellemzően nem a valós attitűdjeiket fogalmazzák meg, sokkal inkább egyfajta ideális énképet mutatnak fel. Egy válaszadó szerint a megnyilvánulásokban igen gyakran érzékelhető a *„kompetenciafőlény bizonygatása - hatalmi áthallásokkal.”* Általánosságban is igaznak gondolják, hogy míg a gyengébbek, ambivalenciára hajlamosak főként erejüket hangoztatják, addig az erőskezők inkább nyitottságukat bizonygatják. Voltak azonban a válaszadók körében ennek határozottan ellentmondó tapasztalatok is. Egyikük szerint a leaderré válás folyamatában az emberek a bürokratikus terminus technicus-ok világától eltávolodva, idővel visszatérnek a hétköznapi

⁶ A szociálpszichológia öt társas alapmotívumot tart számon: valahová tartozás, megértés, énfelnagyítás, kontroll, bizalom [Fiske, 2006].

nyelvhasználathoz, a középvezetői jelszavak (mint a hatékonyság) kikopnak a szótárukból. Hangsúlyozottan tényekről és nem vélekedésekről beszélnek, stílusuk letisztult és egyszerűsödik. Másikuk úgy látja: *az igazi leaderek „vállalják önmagukat“*, és ez hibáik elismerésére is vonatkozik. Ugyanő tipikus jelenségnek tartja azt is, hogy metaforákban beszélnek. Olyan képekben, amelyek plasztikus, világos példázattal mutatnak meg akár mégoly bonyolult összefüggéseket is. A visszakérdezés során a válaszadó úgy találta, feltételezhető, hogy a metaforák konstruált, egyedi nyelvi világa mögött egy üzenet áll: *„megvalósítottam a víziómat”*. Minden, ami körülvesz, az én saját, különleges, egyedi teremtményem, tehát az a mód is, ahogyan erről a világról kommunikálok.

Q: Melyek azok az értékekre, eszményekre (esetleg a cselekvéseket vezérlő célokra) vonatkozó kifejezések, amelyeket a leadership kapcsán a legtöbbször említenek ügyfelei?

A válaszokban ez esetben is volt egy deriválható - bár sokféleképp megfogalmazott - közös nevező. A coach-ok úgy találják, ezekben az én-üzenetekben gyakran ez mutatkozik meg: *„az én ideáljaim sokkal nemesebbek, mint amit ez a világ lehetővé tesz számomra”*. Az előző kérdéshez hasonlóan itt is kirajzolódik egy *erős vezérmotívum*, amely konkrét megfogalmazásokban nem, de *a válaszok együttes intencionalitásában megragadható*. Úgy tűnik, a leaderek minden cselekedetükkel és gesztusukkal azt üzenik a világnak: *„egyedül fogom megcsinálni, én vagyok az, aki megcsinálja”*.

A leggyakoribb említések az alábbiak voltak: lojalitás (4), erőfeszítés (2), felelősség (2), kitartás, tántoríthatatlanság, tisztesség, rugalmasság, türés, hitelesség, stratégiai gondolkodás, kockázatvállalás (ez néha azonos a teljes bizonytalanság vállalásával), korrektség, bona fides (jót akarok, jót cselekszem), átláthatóság, elfogadottság, munkatársak iránti elkötelezettség, mások tudásának tisztelete, (másoktól elvárt) őszinteség. Látható, hogy ezek a kifejezések könnyedén két csoportba rendezhetőek: az egyikbe azok kerülnek, amelyek a vezetettekkel szembeni, alapvetően morális obligációt (szolidaritást és felelősségvállalást) jelenítik meg, a másikba azok, amelyek a vélt vagy valós

elvárásoknak való megfelelést. Ez utóbbi csoport inkább pragmatikus, célracionális elveket tartalmaz, míg az előző inkább értékvezérelt.

Ezután a latens, mögöttes (a kinyilatkoztatásokban nem megmutatkozó) értékrendet tártuk fel a kérdések segítségével. A válaszokat - sokféleségük és összetettségük miatt - ezúttal táblázatban összegzem.

T. 1. A leaderek nem kommunikált (latens) értékrendszere

Van-e olyan érték vagy eszmény, amelyet a leaderek nem szoktak hangoztatni, de megítélése szerint attitűdjeikből Ön szerint világosan következik?

Ha van(nak) ilyen(ek): véleménye szerint mi az oka annak, ha ezekről nem beszélnek? Triviálisnak tekintik? Vagy csak bizonytalanok vele kapcsolatban?

Anyagi jólét, pénz, meggazdagodás (2 említés)	Mert szemérmes / álszent módon viszonyulnak a pénzhez.
A hatalom nyers élvezete (2 említés)	Mert hallgatólagosan elfogadott, de az illem tiltja, hogy hangoztassuk.
Erőszakosság, autoriter döntések	Mert bár gyakori, de többnyire szégyenletesnek tekintik (mivel ellentétes a korszellemmel).
Szülői parancsok (teljesítése – avagy ellenkezőleg, azok teljes megtagadása)	Mert alacsony az önreflexiójuk – nem tudatosítják, hogy ez értékválasztás kérdése.
1. „A szervezetnek is jót teszek azzal, hogy én vezetem.” 2. „A többiek az én autoritásomból nyerik legitimitásukat”	Ennek a leader számára evidenciává kell válnia, mert ha ebben kételkedne, akkor az identitása kérdőjeleződne meg.
Család fontossága	Mert ez egy illúzió, amelyet dédelgetnek, de nem következik belőle cselekvés.
Elégedettség, harmónia	(a válaszadó nem tudta az okot)
Győzelem valaki más felett	Mert túlságosan személyes ügynek érzik.
Hitelesség	Abszolút és érték és központi téma, de az értékhierarchiában való pozicionálásában feltűnő a bizonytalanság.
Életszeretet, elegancia, nagyvonalúság	Mert úgy tűnik, nem elegáns beszélni róla – csak tenni kell.
Örömezés, személyes elégedettség	Mert talán más számára indifferens dolognak tartják.
Érzelmi gazdagság	Mert valószínűleg bagatellnek érzik.
„Saját idő” (szabadidő)	Luxusigénynek tekintik.
Vallásos hit, politikai meggyőződés	Tudatosan tartják távol a vezetői szereptől.

A kis minta ellenére a válaszok ez esetben alkalmasint meglehetősen találóak. Két nagy halmazuk két szélsőértékhez: az agresszióhoz és az esendőséghez konvergál. Ebből úgy tűnik, hasonlóan tart a kiszolgáltatottságtól az a vezető,

aki a hatalmat (bár büntudattal, titkon) élvezi, és az, aki személyes érzelmeit zárja el a külvilág elől.

Q: Benyomásai szerint van-e olyan fontos érték vagy eszmény, ami sem a kimondott, sem a kimondatlan vezérelvekben nem szokott szerepelni? Azaz: van-e valami, ami a többségnél feltűnően hiányzik?

A válaszokból ebben az esetben egyértelmű kép rajzolódik ki: a megkérdezettek szerint a leaderekről kialakult sztereotípiáknak igen sok a tapasztalat által igazolt valóság alapja.

A résztvevők többnyire olyan képességet hiányolnak ügyfeleiknél, amelyek az érzelmi intelligenciához kötöttek. Ezeket sokféleképp írják körül, nevezik *emberségnek, könyörületességnek, részvétnek, esékenységnek, empátiának, megérintettségnek*, a legtöbben pedig a *szerepetet* említették. Ketten is ide sorolták a *szolidaritást*, mint értéket (bár a többség egyébként velük ellentétben úgy találta, ez a deklarált értékrendben jelen van), és akadt, aki szerint a bizalom és az abszolút értelemben vett tisztesség sincs ott a listán. Egyvalaki említette az emberi egyenrangúságot, de hozzátette: ennek szervezeti okai vannak, mivel a szervezetben sokféle speciális tudás van jelen, ezért az egyenrangúság klasszikus fogalma itt nem értelmezhető. Egy terapeuta előéletű résztvevő pedig úgy fogalmazott: „Nagy bizonytalanság extrém magas biztonság-igénnyel párosul.”

Összefoglalva az első kérdéscsoportra adott válaszokat, úgy tűnik, hogy a válaszadók tapasztalatai a leader értékrend alappilléreit illetően igencsak egybevágóak, hasonlóak. Kérdezőként pedig az vált szembeszökővé, hogy a résztvevők többsége nem említett olyan kifejezéseket, amelyek az emberi méltósággal, mint önértékkel kapcsolatosak.

II. kérdéscsoport: egyéni és társas identitás

Téma: a második kérdésorban az individuális és kollektív identitás viszonyát vizsgáltam a leaderek világában. Arra voltam kíváncsi, hogy a szakirodalom által felállított modelleket mennyiben igazolja vissza a tapasztalat.

A kérdések először ismét a látható, hallható, külső felületre irányultak.

Q: Általánosnak látja-e, hogy a leaderek verbálisan is azonosítják magukat a szervezettel? Milyen gyakran fordul elő, hogy kijelentéseik így kezdődnek: „mi, itt a vállalatnál...”

A válaszadók többségének emlékei szerint az egyes szám első személyben tett erős én-állítások ugyanolyan gyakoriak, mint a többes szám első személy használata. Tizennégyből ketten viszont úgy gondolják, hogy a leaderek szinte soha nem fogalmaznak deklaratív többes számban. Többen is utaltak arra: csak látszólag meglepő, hogy a sikerekről gyakrabban számolnak be úgy, mint a közös (Mi) erőfeszítés eredményéről, míg kudarcokról csak a maguk (Én) nevében beszélnek. Mások hozzátették: a vezetői kultúrában a felelősség elkenésének, szétterítésének látszatát keltené, ha egy vezető bármilyen sikertelenséget közös kudarcként mutatna be. Ketten úgy vélték, hogy a beszédmód alanyának megválasztása erősen kontextus-függő (hallgatóság, nyilvánosság, helyszín, szövegkörnyezet), és a sikeres leaderek abban is kiemelkedőek, hogy ennek felismerését készségszinten gyakorolják. Egy megfigyelés szerint a „Mi” a legfontosabb szerepet krízishelyzetekben kapja. Egy ezzel ellentétes vélemény szerint a Mi-ben a képviseleti attitűd jelenik meg, egy másik szerint pedig nem is a kontextus a döntő, hanem a karakter – a leader típusú vezető narratívája szükségszerűen csakis önmagáról referál. Sokan megfigyelték, milyen elterjedt az általános alany („az ember...”) használata. Meglehet, ez volna az egérút a felelősség vállalásának állandó nyomása alól.

Ketten a fentiekől szignifikánsan eltérő állásponton voltak: egyikük szerint a kommunikáció ez esetben a pozícionálás szolgálóleánya. A Mi ezek szerint a Mestert jelöli, a Ti pedig az inasokat. Másikuk így fogalmazott: „Aki perspektívát lát maga előtt, az Mi-tudattal él. Megbillenés, kiégés idején azonban rájuk szakad az Én elhagyatottsága”.

Érdekesség, amit ketten is említettek: gyakori, hogy ügyfeleik cselekedetek, történetek, esetek példázatán keresztül írják le önmagukat. Megfigyelésük szerint azonban ezekben az elbeszélésekben sokkal inkább a hatalomhoz való viszonyulás fejeződik ki, mint a közösséghez való kötődés, vagy akár csak a Self pozícionálása.

Q: Meglátása szerint kihez lojálisak a vezetők elsősorban? A szervezet céljaihoz? Hagyományaihoz? Esetleg az elődök által megteremtett értékekhez? A szűkebb board-hoz? Vagy a tulajdonosokhoz? Az ellenőrző testületekhez? Van-e egyáltalán általános szabály vagy tendencia ebben?

Az interjúk legmeglepőbb válaszait talán épp ez a kérdés indukálta. Legtöbben (öten) ugyanis úgy találták, *a leaderek többnyire egy általuk választott apafigurának szeretnének megfelelni*. Ha van rá módjuk, akkor a szervezeten belül (a hierarchiában felettük lévő), ha ez nem lehetséges, akkor a szervezeten kívül, akár a privát életben keresnek maguknak erre alkalmas személyt. Ebben az értelemben a lojalitást sokkal inkább nevezhetnénk hűségnek — nem a személyhez, sokkal inkább egy eszményhez, egy szemlélethez, egy értékrendhez. Hozzá tették: természetes, hogy ebben a kapcsolatban mindig jelen van egyfajta szülő-gyerek dinamika.

Mindössze hárman voltak, akik úgy találták, hogy a leaderek a board-hoz (azaz a szervezet felsővezetői rétegéből álló testülethez) lojálisak elsősorban - egyikük „menedzser-szolgaként” jellemezte őket. Szintén hárman úgy vélekedtek, inkább a szervezet céljaihoz vagy magához a márkához, a brand-hez lojálisak, de volt, aki szigorúbban fogalmazott: szerinte a leaderek lojalitása kizárólag önmagukhoz, saját céljaikhoz, a pozícióhoz kötődik. Árnyaltabb képet adott a válasz, amely szerint a vezetők a stakeholderek -hez lojálisak, de alkalmanként változó, hogy melyik csoportot emelik a horizontra. Egy vélemény szerint a lojalitás igazi természete leginkább a konfliktushelyzetekben mutatkozik meg, és a „kuruc-labanc hagyomány” nyomán szinte sosem a külföldi anyavállalat a kedvezményezettje.

Egy érdekes nézőpont szerint a vezetők két csoportra oszthatók: a szervezeten belülről jövőek egyszerre próbálnak a szervezeti értékekhez és az alájuk beosztottakhoz lojálisnak lenni — míg a kívülről érkezők „a számokhoz lojálisak” — náluk csak a teljesítmény számít.

Q: Mit gondol, fontosnak tartják-e a leaderek, hogy saját értékeik, eszményeik, elveik a szervezet minden szintjét áthassák? Avagy megelégednek azzal, ha célkitűzéseiket a szervezet teljesítménye visszaigazolja?

Ebben a kérdésben meglehetősen egybehangzóan vélekedtek a válaszadók. Szinte mindegyikük megemlítette: az a vezető, aki együtt nő fel a céggel, annál ez szükségszerű — és a bélyegük ott van a szervezeten is. A leaderré válás fordulópontja éppen ahhoz kapcsolódik, hogy el tudják-e engedni a korábbi feladatokat, képesek-e belátni, hogy tudásuk nem feltétlenül több, csak épp más, mint beosztottaiké. „A mai trend a bizalom” — fogalmazott egyikük. „A különbség abban van, ki mennyire viseli el, hogy nem lát le a szervezet aljáig, vagy azt, hogy amit ott lát, az nem tetszik neki. Valóban gyakori, hogy nem tudják elengedni a korábbi középvezetői attitűdöket, amelyek a szervezet alsóbb szintjén, karrierjük korábbi szakaszaiban beléjük rögzültek - de az is általános, hogy ezt az ellentmondást a felületen kezelni tudják.” Egy ezzel némileg ellentétes vélemény szerint „ahol ez problémaként felmerül, az már az a méret, ahol az összes protokoll az anyacégtől jön” - azaz a leadernek valójában nincs szerepe a szervezet missziójának alakításban.

III. kérdéscsoport: személyes identitás és vezetői identitás

Téma: tapasztalható eltérés, ellentmondás a magánéletben vallott és a vezetőként követett leader értékek között?

„Az igazi leader önmagát viszi mindenhová. Aki nem így tesz, azon a leader szerep csak olyan, mint egy vállfára akasztott kabát - ha leveszi, nincs alatta semmi.” Mások ennél összetettebbnek látják a kérdést. „Két szélsőség létezik, az egyik típus a privát szférában is megtartja kemény, vezető karakterét, míg a másik odahaza pipogya férj, a vezetői szerepben pedig kivirágzik.” Egy terapeuta-coach szerint „ha a személyes identitásban bizonytalanságok vannak, akkor a leader identitás (benne a hatalom) gyakran kompenzatív jellegű.” Van tapasztalat az ellenkezőjére is, ami valami homályos sejtés formájában nyilvánul meg. „Gyakran azt olvasom ki az ügyfeleim jelzéseiből: a magánéletben van értékrendem, a cégnél meg kellene egy másik, de az nemigen áll össze – én tehát bajban vagyok.”

Mások ezt úgy írták le, hogy a harmincas, negyvenes korosztályban sokan nem érzik eléggé markánsnak magukat, és ez ellentétben áll a privát életben addigra már kivívott tekintéllyel, anyagi és társadalmi státusszal. Az idő múlásával a

privát idő leszűkül, eltolódik a hangsúly a vezetői szerep felé, így az egyik világ lassan belecsúszik a másikba. Így kialakul valamiféle egyensúlyi helyzet. Másképpen: „Egy jó leader esetében ezek összetartó szálak.”

„A kettő közötti eltéréseket jellemzően a ritmusban, tempóban, a felelősség kiterjedésének és tartalmának felfogásában, az érzékenység - érzéketlenség határaiban találjuk meg.” Persze, akadtak szókimondóbbak is. „Nem életcéljuk van, *hanem karriercéljuk*. Az eredményesség nem egy ügghöz kötődik, hanem a konkrét, anyagi státussal járó pozícióhoz.”

Q: Vannak-e Ön szerint jellemző helyzetek, amelyekben a magánértékek és a hivatali értékek ellentmondása megjelenik?

Egy válaszadó coach szerint nem jellemző, hogy ez az ellentmondás kitüremkedik, mert nagyon komoly biztonsági intézkedések vannak a két világ határainak védelmére. Valószínűleg ezzel magyarázható az a tapasztalat, amit egy másik válaszadó említett: gyakori, hogy a magánéletben tabutémának számítanak a munkahelyi ügyek. Egy következő olvasatban ugyanez így hangzott: az egyes helyzetekben kevésbé mutatkozik meg, annál inkább a tünetekben. (Ráadásul a vezetői szerepfelfogásban nincs benne, hogy ezen a téren folyamatos pszichés karbantartásra van szükség.) A résztvevők többsége szerint azonban igenis *vannak szignifikáns, jellegzetes szituációk, amikor az ellentmondás felszínre tör*: ilyenek az érdekérvényesítés klasszikus helyzetei (együttműködési kényszer olyanokkal, akiket nem kedvelnek), ilyenek azok a kényszerű alkalmak, amikor a céget a személyén keresztül kényszerül reprezentálni olyan leader, aki egyébként személyesen nem kedveli a nyilvános szereplések külsőségeit - és gyakorta ilyenek például az elbocsátásokról szóló döntések is.

A feszültség megmutatkozik *a férfi-női szerepek ellentmondásos felfogásában* is. A feleségükkel férjként tiszteletteljes, jó családapaként ismert leaderek gyakran nem képesek a társadalmilag elfogadható és elvárt respektussal viseltetni a női munkatársakkal szemben. Előfordul az is, hogy egy magánéleti krízis bedönti a munkahelyen kialakult leader-imázst, és gyakori, hogy nem tudják kezelni azokat az élethelyzeteket, amelyekben cégen

kívül találkoznak a beosztottakkal (céges rendezvények, tréningek, magánéleti események). Egy vélemény szerint a leaderek jelentős részénél alapvető bizonytalanság van annak elfogadásában is, hogy a végzett munka (illetve a tudás értéke) és a társadalmi mértékben többnyire kiugróan magas javadalmazás vajon valóban arányos-e egymással.

Az igazi, látványos vészhelyzet a válaszadók tapasztalatai szerint a goffmann-i *homlokzatomlás*. Ez akár a pályafutás végét is jelentheti, a leader ilyenkor gyakran egészen visszavonul a privát életbe. Ha a helyzet menthető, többféle megoldás fordul elő: az érintett vagy úgy tesz, mintha az eset meg sem történt volna, vagy gyors, okos magyarázattal „racionalizálja” azt, önmaga számára pedig exteriorizálva („parancsra tettem”, avagy „ez benne van a fizetésemben”) teszi feldolgozhatóvá a belső konfliktust. Több ilyen szituáció sikeres túlélése *ellenállóbbá, egyben azonban cinikusabbá*, vagy épp ellenkezőleg, depresszióssá teszi a vezetőket.

Q: A leaderek Ön szerint reflektálják (azonosítják, felismerik)-e ezt az ellenmondást? Pontosabban: ellenmondásként, problémaként azonosítják-e?

„Ez az igazság pillanata lehet” — azaz akadnak, akik képesek esélyként tekinteni erre a helyzetre, fogalmazott egy interjúalanyom. Szerinte a többség azonban „bólogatásra van idomítva”, a szembenézés ezért többnyire elmarad.

A megoldások közül ketten is említették, hogy tapasztalataik szerint az ügyfelek inkább „ventillálják” vagy operatív szinten kezelik az ügyet („kapjunk be egy tablettát”- idézte találóan egyikük), vagyis a problémát döntési dilemmává alakítják. Másvalaki úgy látja: inkább a szorongással, mint a megoldással telik az idő. A borúlátóbb meglátás szerint pedig, mivel sokszor fordul elő, hogy szembe kell mennie meggyőződésével, ez valójában nem is szokatlan helyzet egy leader életében.

Q: Mit gondol, vannak-e tanulságai számukra az efféle helyzeteknek? Ha igen, milyen természetűek ezek a tanulságok?

A megengedőbb változat szerint az azon leaderek esetében, akik tudatosan dolgoznak önmaguk mentális karbantartásán, vannak tanulságok is - míg

mások csak panaszkodnak, de nem gyűjtik be a pozitív hozadékokat. Az egyik válaszadó tapasztalata szerint az ilyen helyzetek visszahatnak a magánéletre is - a vezető ilyenkor fokozottan éli át magányosságát, és néha a coaching folyamatban is megpróbálja azt megosztani. „Csak vezetőváltásnál van esély teljes feltárára.” A többség egyébként erre a kérdésre is azt válaszolta: ügyfelek általában kognitív jellegű megoldásokat keresnek, az érzelmi szembenézést nem vállalják. „Fő tanulság: a profizmus első kelléke a pókerarc.” A tapasztalatok szélső értéke az énmegegyezés: „Az én imázsomba még az is belefér, hogy most hibáztam.”

Q: Véleménye szerint előfordul-e, hogy az egykor a személyes világba tartozó értékek utóbb elfogadott, esetleg egyenesen kívánatos leadership értékekké válnak vagy fordítva? Tapasztal-e ebben valamiféle tendenciát, trendet? Hogyan látja például a maskulin értékek és a leadership értékek viszonyát? Idomulnak vagy idomítanak-e a női leaderek ?

Ez ügyben meglehetősen nagyok voltak a véleménykülönbségek, a válaszadók fele-fele arányban oszlottak meg. Az egyik oldal szerint a keményedés a trend, míg a másik úgy látta, a feminin értékek ma már elfogadottabbak, mint korábban. Egyikük rávilágított: lehet, hogy a vezetői kvalitások nem maskulin tulajdonságok, csak a társadalmi leképeződésükben azonosítják őket a férfias karakterrel. „Ma a leaderek nyitottabbak arra, hogy személyesen magukkal foglalkozzanak. Belátják, hogy az ember karbantartása ugyanolyan fontos, mint a gépé.” Egy másik figyelemre méltó összegzés szerint a személyes értékeket a leaderré válás folyamatában szisztematikusan irtja a környezet - majd utóbb, a leaderstátusszal visszajönnek. Úgy is mondhatjuk, abból lesz jó leader, aki visszatalál saját eredeti személyes értékeihez. Az „az legyél, aki vagy” parancsa tehát szerinte ekkor már felülírja a szervezeti szocializációt.

A kutatás eredményei

A kutatás legfőbb közvetlen eredménye, hogy *sikerült a leader én-üzeneteket azok percepciója felől megsejteni. Az identitás kommunikációja a megértett*

üzenet leírásának hangján szólalt meg számomra. Ez több is és kevesebb is, mint a közvetlen megfigyelés: kevesebb, mivel az intencionalitás irreleváns tényezővé válik a közvetettség miatt. Több is, mivel ilyen módon teljes figyelmet magára percepcióra, a befogadók értelmezéseire irányíthattam. Ami a kutatás megtervezésekor hátránynak tűnt: a közvetett szemlélet, az vált végül legnagyobb erényévé.

Mint a részletes leírásból kiderült, a megkérdezett coach-ok vélekedései *részben visszaigazolták a leaderekről kialakult általános sztereotípiákat.* Ennek alapján igaznak tetszik, hogy azok kedvelik az éles döntési helyzeteket, izgalomba hozzák őket a komoly tételekre menő játszmák, kitüntetett szerepet kap életükben a felelősség és sikerélmény.

Másfelől azonban az anonim válaszokból az is kiderül: *a válaszadók szerint a vezetők közül sokan önmagukat áruház királyfinak gondolják, kényszerű bezártságként élve meg, hogy valódi énjüknek, szebbik, emberibb arcuknak rejtve kell maradnia mindaddig, amíg pozíciójukat betöltik.* A róluk kialakult közkeletű képpel ellentétben a coach szakemberek tapasztalata szerint a pénzhez, hatalomhoz, agresszióhoz való viszonyuk egyáltalán nem ellentmondásmentes, sőt, néha szeméremmel, néha pedig szégyenkezéssel elegyes.

A résztvevők utaltak arra: sok leadernél megfigyelhető, hogy vezetői *stabilitásuk háttérében egy apafigura áll.* Egy létező, valóságos személy, olyasvalaki, aki megtettesíti számukra a legfontosabb eszményeket és önmagukkal szembeni elvárásaikat. Mindennapi tevékenységük ellensúlyozására szabadidejüket gyakran töltik a kívülálló számára különösnek tetsző, életkorukhoz, státusukhoz nemigen illő foglalatossággal, olyasmivel, ami kézzelfogható eredményekkel kecsegtet, akár produktív, akár technikai értelemben. A coach válaszadók szinte egyöntetűen hiányolták a leaderekből azt a képességet, amely bármilyen gyengeség beismerésére (önnön esendőségük), vagy annak elfogadására (mások iránti könyörületesség, irgalom) kvalifikálná őket.

A kutatás résztvevőinek tapasztalatát összegezve tehát így is interpretálhatjuk: a leadership mitológia a coach-ok szerint elsősorban a leaderek kommunikációja által teremődik meg.

A disszertációs munka egésze szempontjából a pilot kutatás legfontosabb eredménye az, hogy *felhívta a figyelmet azokra a motívumokra, amelyeket a leadership elméletek általában nem tárgyalnak. A válaszokból kirajzolódó kép a leaderek biztonság és elfogadás iránti igényének, intragressziós motívumainak, intimitás- és autonómia-igényének olyan árnyalatait mutatta meg, amelyek közvetlen vizsgálata is szükségesnek látszott.* Ezeket a szempontokat építettem bele később a disszertációs kutatásban a leadership narratívák közvetlen vizsgálatába is.

Pilot kutatás (2): A sport mint metafora a leadership narratívában

Ebben a kutatásban nyolc magyar felsővezetői státuszú férfi sporttal kapcsolatos narratíváját dolgoztam fel. Elsősorban arra voltam kíváncsi, ők maguk látnak-e összefüggést az általuk választott sport és vezetői karakterük, illetve kommunikációjuk között.

A kutatás alapötlete pragmatikus eredetű. Munkám során figyeltem fel arra, milyen gyakori, hogy leader ügyfeleim különös lelkesedéssel beszélnek az általuk művelt sportról. Eleinte csak érintik a témát, de ha érdeklődést mutatok, képesek teljesen önfeledten, egészen hosszan beszélni róla. Metaforáikat, hasonlataikat is gyakran merítik ebből, ami arra enged következtetni, hogy a sportágban szerzett tapasztalat fontos részévé vált tudásuknak és szemléletüknek. Kíváncsiságomat inspirálták korábbi, e disszertációhoz szorosan nem kapcsolódó olvasmányaim is. Hadas Miklós A modern férfi születése című munkájában [Hadas, 2003] a modernitás sportjait mint a kontrollált (maszkulin) agresszió társadalmi evolúciójának eredményét mutatja be.⁷

Az itt bemutatott empirikus kutatásban leadereket kértem arra, hogy beszéljenek részletesen a sportról, amelyet választottak. Olyanokat kértem fel, akikről tudható, hogy ez a tevékenység komoly része az életüknek – azaz több, mint múló hobbi. A leaderek a szabadidős tevékenységként gyakorolt sportokkal kapcsolatban mindannyian azt emelik ki: számukra ez elsősorban „kikapcsolódás”, mivel „mást és máshogy lehet csinálni”, mint a többi szerepeikben. A furcsaság, hogy bár ezekkel a szavaikkal látszólag ugyanazt mondják, mégis egészen különböző dolgokat értenek alatta. Amikor tehát elkezdtem tudatosan figyelni, melyik leader milyen sportot választ, világossá lett, hogy a választásuk valószínűleg sokkal inkább összefügg leader karakterükkel, mint ők gondolják.

A kutatásban résztvevő 8 interjúalany mindegyike férfi, 38 és 55 év közötti, és valamennyien legalább öt éve, hárman több, mint tíz éve űzik a leírt sportot.

⁷ Noha vizsgálatom sem mélységében sem terjedelmében nem tekintette feladatának a komplex szociológiai megközelítést, az eredmény esetleg Hadas Miklós koncepciójának érdekes illusztrációja lehet.

Szakmájukban mai is mindannyian sikeresnek tekintett leaderek, vagy korábban dolgoztak felsővezetői státuszban. Mivel valamennyiüket személyesen ismerem, felmerült, hogy összevessem személyiség-profiljukat a sport-narratívájukkal – ezt azonban elvetettem, mert ez a fókusz elvesztésével járt volna. Hasonló okokból nem vállalkoztam az egyes résztvevők vezetői karakterének valamilyen módon való meghatározásával összevetni a kapott szövegeket.

A kutatás módszere rövid, félig strukturált személyes interjú volt, hárman írásban válaszoltak kérdésemre, amely (adekvát módon befejezve a mondatot) így hangzott:

„Miért éppen a..... ?”

A válaszok összefüggő szöveg-egészlet alkottak, csak néhány esetben volt szükség kiegészítő kérdésekre. A kapott válaszokban a tenisz, a hosszútávfutás, a vitorlázás, a hegymászás és a harcművészetek narratívája bizonyult a leginkább telítettnak.

Mint látható, ezek egyike sem csapatsport. Ha készítenénk egy reprezentatív felmérést, arányaiban alighanem valóban kevés olyan leadert találnánk, aki valamilyen labdajáték vagy más csapatsport mellett köteleződött volna el. Ennek okát egy másik kutatásban lenne érdemes részleteiben is vizsgálni. A keletkezett szövegekhez laza kötőszövevként rövid értelmezést fűztem.

A sport-narratívák

1. A tenisz: a született győztesek sportja

A tenisz elsősorban állóképességet és precizitást kíván, ugyanakkor valamiféle mérnöki kreativitást és rugalmas alkalmazkodást is előfelételez.

“Kitartás, maximális odaadás, magas fokú koncentráció.”

A tenisz, úgy tűnik, azon leaderek sportja, akik igazi versenyzők. Számukra a legfontosabb a gyorsaság és pontosság, és ezért ők sosem engedik meg maguknak, hogy szellemi-fizikai kondíciójuk romoljon.

Tipikusan ilyenek a pénzügyi szektor döntéshozói, elsősorban a brókerek és bankárok. A tenisz ma már nem az úri “fehér sport”, hanem a feszültség

levezetésének olyan módja, ahol a gyors és határozott döntések emberei egyben – bár talán nem tudatosan- tesztelik is önmagukat.

“A teniszben a legjobb, hogy mindig lehet újat tanulni, sőt változtatni is a játékon, nemcsak tökéletesíteni.”

Ideális esetben ehhez párosul a ragadozók képességeihez hasonlatos, mindig ugrásra kész rugalmasság, valamint a szívósság és az összpontosítás képessége.

“A teniszben a kitartást lehet megtanulni, mert nagyon nehéz játék. Az ütő ütési felülete nem nagyobb egy tenyérnél, kb. 100 km/órával szeretnéd elindítani a labdát és a 24 méter hosszú pályán akár 1 fok ütő és labda kapcsolati eltérésnél 1 métert is tévedhet a labda pontossága.”

Fontos, hogy teniszt ellenfél ellen játszá, vagyis a küzdés, küzdelem nem csak önmagáért való, saját (belső) korlátainkkal való harc, hanem mindig van egy (vagy több) külső ellenfél is. Igaz, a teniszben partnernek nevezik a pálya túoldalán álló játékost, jó okkal. Kívülről nézve tényleg olyan, mintha egymás edzői lennének, kölcsönösen segítenék egymást határainak feszegetését. De a teniszben végső soron mégiscsak kulcsfogalom a győzelem, ennyiben tehát tenisz a hatalomjáték sportja is, amiben a kitartóak, gyorsak és eszesek a komoly esélyesek.

“Nagyon sokat kell gyakorolni egy jó ütést, és nem a fogat is összeszorító játék a győztes játék.”

A tenisz: az individualista siker-orientáltak sportja. A leader, ha a teniszt választja, játék közben nagyon hasonló módon viselkedik, mint a vezetői szerepében, csak éppen leomlanak a társadalmi konvenciók falai.

“Mindenki káromkodik a pályán (a nagy bankárok is), ezért inkább a teljes, levetkőzött énjét láthatod másoknak.”

2. *Hosszútávfutás: a magányos sport*

„Jó stressz-űző, tudsz közben gondolkodni.”

A hosszútávfutás igen gyakran csak az érett felnőttkorban válik kedvelt sporttá. Szimbolikus értelemben az életút intenzív szakaszának felel meg: sokan akkor találják rá, amikor a látványos, extenzív (és expanzív) szakaszon már túl vannak.

„Strukturálja az életedet, célokkal is.”

Általában kicsiben kezdik, aztán egyre inkább rákapnak az ízére, egyre kevésbé önmagáért űzik ezt a sportot. Célokat tűznek ki, amelyek egyféle erőpróbák, természetesen önmagukhoz mért módon.

„Először csak futottam, egyre nagyobb távokat, de az hamar kiderült, hogy nekem ez nem megy, ha nincs valami körülhatárolható, szemmel látható cél. Ezért lett az első félmaraton, onnan pedig már tényleg csak egy lépés volt a teljes lecsúszás; hogy belefogjak egy maraton felkészülésbe. Aztán, amikor itt tartasz, azt látod, hogy nem akarsz abbahagyni: mert hiányzik, ha kihagyod, jólesik a tudat, hogy viszonylag jó a kondíciód. Szereted tudni, hogy az átlag fele a nyugalmi pulzusod. Szereted magad egészségesnek érezni (képzeln). Nem akarsz ronda potrohos elhízott pacák lenni, mint az ismerőseid. Inspirálnak a versenyek, beleszeretsz az érzésbe, amikor rászánod magad egy újabb felkészülésre, meg persze, amikor megcsinálod a távot.”

A hosszútávfutás magányos sport. Sokkal több benne a csendes lemondás, mint a látványos eredmény.

„A maratonfutásban nem ahhoz kell igazi kitartás, hogy végigcsináld a 42 kilométert. Három-négy-öt órát bármikor ki lehet bírni. Az igazi maratoni meló, hogy az azt megelőző hónapokban akkor is kimenj megcsinálni a napi edzésadagot, amikor esik az eső, sötét van, fúj a szél, másnapos vagy vagy éppen egy jó kis teraszpartira vagy hivatalos.”

A kutatásból úgy tűnik a hosszútávfutó nem azért választja éppen a futást, mert az szükségképpen következik vezetői szerepéből. A tenisszel ellentétben, a sporttal töltött idő ez esetben nem része a vezetői eszköztár fényesítésének. Nem szükségképpen következménye az alapkarakternek - éppen fordítva, éppenséggel visszahat a személyiség egészére. Sokkal inkább okozat, mint ok. A tudatos identitás-formálás tudatosan választott eszköze.

„11 év, négy maraton, legalább félszáz félmaraton után a futás tényleg az ember identitásának részévé válik. Vagy nekem legalábbis azzá vált. Hogy ez pontosan mit is jelent, mi a tartalma, azt nehezebb megmondani. De biztos, hogy a magamról alkotott kép része, hogy futó, még hozzá hosszútávfutó vagyok. Van egy, viszonylag szűk kör, amibe azok tartoznak, akik képesek lefutni egy maratont. Jó tudni, hogy én is az egyikük vagyok. Nem gondolom, hogy ez amúgy bármilyen értelemben érdem lenne, csak egyszerűen egy tény, ami hozzám tartozik.”

A futás egyszerű: nem kíván semmilyen drága technikai eszközt, különleges helyszínt, ennyiben tehát meglehetősen demokratikus és sallangmentes sport. Sokan éppen azért kedvelik, mert ami pénzért megvehető, már megszerezték, és szeretnék visszatárolni a dísztelen örömhöz. Nem meglepő az sem, hogy ez a letisztulás igen gyakran az érett életkorral érkezik meg. Egyre többen vannak, akik az életközépi válság idején, az első komolyabb „garanciális hardverhibák” kiütkezésekor találják meg maguknak. A fizikai romlandóság megtapasztalása választ kényszerít ki...

„A futás révén sikerült tudatosítani, hogy így működöm. És arra tanított meg, hogy ha van cél, akkor azt tolni kell akkor is, amikor éppen nem esik jól. Szóval, mióta ezt tudatosítottam, az életem más területein is igyekszem hosszútávfutóként állni a feladatokhoz.”

Mivel a futás monoton tevékenység, sokan azért is szeretik, mert közben befelé figyelhetnek, és teljes mértékben gondolataiknak szentelhetik magukat.⁸

3. *Vitorlázás: az együttműködés iskolája*

A hajótulajdonosok sajátos kasztot képeznek a gazdasági arisztokrácián belül is. Habár ehhez a hobbihoz gyakran társítunk afféle képzeteket, mint a hivalkodás és felesleges luxus, létezik egy egészen más nézete is. A vízen való lét egyfajta vállalt kiszolgáltatottság. Ismeretlen terep, amelyet jó, ha alázattal közelít meg az idegen.

„Vitorlázni azért csodálatos, mert a víz mindenben más, mint a szárazföld. A szél olyan elem, amivel nem lehet harcolni, csak együttműködni, és mindig lehet jobban, pontosabban. A hajó nem megy valahonnan valahova, hanem az úton levés a lényeg, a vizen nyugalom van, csak azzal vagyok együtt, akivel én akarok, lehet beszélni és - ami szinte sehol máshol nincs - el lehet tölteni sok órát valakivel úgy, hogy nem kell beszélni, hallgatni is lehet.”

Azok a leaderek, akik a vitorlázást választják, gyakran versenyszerűen is gyakorolják. A vitorlásverseny látványos és elegáns – és komoly csapatmunka. De olyan is van, aki éppen az ellenkezőjét keresi az efféle kihívásnak.

„Én nem versenyzek a vizen, mert mindenhol máshol azt teszem, itt a lassúság és a siklás a fontos, nem a célbaérés - nekem.”

4. *Hegymászás: tervezés és kockázatvállalás*

Hegymászás azoknak való, akik szeretnék magukat elpusztíthatatlannak érezni. A vezetők közül általában a fiatalabbak gyakorolják, aminek részben gyakorlati okai vannak (a felkészüléssel együtt ez a leginkább időigényes sport,

⁸ James Pennebaker szerint az efféle monoton testedzés az „alacsony szintű gondolkodás” lehetőségét adja. Ez a gondolkodási stílus egyfajta önvédelmi mechanizmus, amikor trauma, bánatalom vagy stressz ér bennünket. [Pennebaker, 2005]

emellett kifejezetten kockázatos is). Interjúalanyom pontokba szedte, mit tanult hegymászásból, amit karrierjében is hasznosít. Ezt a szöveget megszakítás nélkül közlöm.

“Célkitűzés: olyan hegy, illetve azon olyan útvonal megmászását kell célul kitűznöm, ami a saját és társaim képességeihez mérten megvalósítható ugyan, de már kihívást jelent, így siker esetén több jutalommal jár, mint egy rutinfeladat elvégzése (épphogy a komfortzónán kívül).

Elemzés: fejest lehet persze ugrani az ismeretlenbe, de minél pontosabban elemzi az ember a tényezőket, annál több esélye van a sikerre: az út technikai nehézsége, objektív veszélyek (pl. kőhullás), mászók pillanatnyi erőnléte, időjárás stb.

Eredmény-orientáltság: ha az ember kint van a hegyen, akkor tényleg mindent alárendel annak, hogy elérje a célját, hiszen sok esetben a társán kívül nem számíthat más segítségre. Hiába vannak lent a völgyben a hegyimentők, a saját életüket ők sem teszik kockára.

Elköteleződés: sok olyan helyzet adódik, amikor egy ponton túl már fizikai képtelenség visszafordulni, csak a csúcson keresztül lehet lejutni a hegyről. Átlépni ezt a határt (a.k.a. point of no return) komoly döntés.

Rugalmasság: a külső (pl. időjárás) és belső (pl. mentális erő) körülmények természetesen nem mindig a tervek szerint alakulnak. Ilyenkor néha nagyon mélyre kell nyúlnia az embernek, hogy alkalmazkodni tudjon. De ha nem is extrém a helyzet, akkor is folyamatos figyelemre és alkalmazkodásra van szükség.

Kockázatvállalás: a hegymászók leginkább kockázatértékeléssel töltik az idejüket, amikor a kocsmában a következő útjaikat tervezgetik. Csupán annyi

különbözteti meg őket a nem-mászó emberektől, hogy tudatában vannak a kockázatoknak, elfogadják és vállalják azokat a nagyobb 'haszon' reményében.“

5. *A keleti harcművészet: „tudnék ütni is”*

A küzdősportokat, különösen a harcművészeteket általában szintén nagyon tudatosan választják, méghozzá egy világos és egyre erősödő belső készítés hatására. Interjúalanyom érett férfiként, már sikeres felsővezetőként találkozott először a jeet man do-val. Most, sok év elteltével, úgy írja le ezt a folyamatot, hogy akkor lett igazán öntudatos férfi.

„Egyrészt az erő. Megtapasztalni, hogy mi egy ütés, ennek nagy pszichés jelentősége van, mert azt adni és kapni is kell. Tehát ütni, egy másik embert megsérteni, azt meg kell tapasztalni. (...) Több olyan helyzetem volt, amikor az emberek pontosan tudták, hogy be tudnék adni egy ütest. Nem arról van szó, hogy az ember üt, hanem a potenciálról.”

Noha korábban laissez faire típusú vezetőként ismerték, a küzdősport már rövid távon is változtatott vezetői stílusán is.

„Én egy az egyben harcművészkedtem az üzletben is.”

Konfrontatívabb és egyben rugalmasabb is lett - így írja le a változást.

„Az intellektus általában biztonsági zónában működik. Egy üzleti tárgyaláson nem mondok olyat, amit esetleg visszautasít a másik... egy vezérigazgató a biztonsági zónákban játszó ember, ezért sosem lesznek nagy élményei, nagy eredményei. A harc azt jelenti, hogy egyméteres távolságban van a két fél egymástól, ahol mindig minden megtörténhet. A bizonytalansági zónában vannak az eredmények - a nagy győzelmek és nagy eredmények ott történnek.”

A harcművészet szerinte a hatalom relativitására is tanít.

„A vezérigazgatót nem lehet leütni. Itt viszont a vesztes és alávetett viszonyokba lehet kerülni. Egy nagy senki vagy. Nem az számít, hogy kinek milyen a pozíciója - és ez fontosabb, mint gondolnád.”

Végül, sok év gyakorlás után, ma már egyre világosabb számára a keleti filozófia üzenete, ami egyébként könnyedén megfeleltethető a közgazdaságtan legújabb eszmeáramlatainak, például „kék óceán” elméletnek [Chan & Mauborgne 2005].

Vagyis, hogy az igazi erő az áramlás fenntartásában és az áramlásban maradásban nyilvánul meg.

„A kemény magatartás mindig megállít. Sosem szabad megállni, folyamatosan mozgásban kell tartani a szervezetet.”

Következtetések

A kutatás meglepő, ám plauzibilis eredménye, a narratíva-fragmentumok eme füzére bizakodásra adott okot. A válaszadási hajlandóságból és a részletgazdag szövegekből pedig arra következtettem, hogy intuíción alapuló feltételezésem helyes volt.

Az általam megkérdezettek számára a valóban komolyan üzött sport nyilvánvalóan több, mint időtöltés. *Kifejezetten tudatosan építik bele eszköztárukba az ott szerzett kompetenciákat, és ugyanilyen tudatosan használják szellemi, fizikai vagy mentális erőnlétük növelésére, karbantartására vagy akár orientációjára a sport kínáلتa lehetőségeket. Az sem véletlen tehát, hogy szívesen beszélnek erről a témáról.*

Kommunikációjukat egyértelműen keretezi sportjuk metanyelve. A sport által elérhető örömforrásokból és nehézségekből biztos kézzel választják a nekik legtöbbet nyújtó, még éppen teljesíthető, kihívást ígérő változatot.

Mindez felveti azt a kérdést is, hogy vajon beszélhetünk-e tudatos vagy tudatosabb kommunikációról a leaderek esetében? Valamint, hogy a kontextusteremtésre való nyilvánvaló hajlam vajon valamiféle, a leader

karakterből fakadó ösztönös készítés, avagy a vezetői szocializáció következménye?

A disszertáció szempontjából a kutatás legfontosabb eredménye, hogy *sikerült azonosítani a leader narratívát, mint kommunikátum egy erőteljes karakterjegyét*. Amint láttuk, a leaderek esetében a sport nemcsak a test edzését szolgálja, hanem a leader identitást is izmosabbá teszi. Ez az eredmény önmagában még nem elegendő az első hipotézis igazolására, de támogatja azt.

3. Az identitás, a narratíva és az élettörténet

Ebben a fejezetben a dolgozat másik kulcsfogalom-csoportját, az identitás és a narratíva értelmezésének elméleti hátterét mutatom be. A lehetséges diszciplináris megközelítések áttekintése után itt is beszámolok egy saját empirikus kutatásról, amelyben az élettörténeti narratíva reflektív feldolgozására szolgáló módszert alkalmaztam.

Az identitás

Az identitás a modernitás egyik központi fogalma. Úgy is mondhatnánk, hogy jelentős részben éppen az identitásról való alapvető diskurzusban formálódott ki a modern majd a posztmodern szellemtörténeti pozíció.

Az identitás, mint filozófiai probléma a gondolkodás történetében későn lépett színre, és még akkor is köpönyegbe burkolózva: az antikvitás és a középkor alapvetően ontológiai kérdésfeltevését csak 18. századtól kezdte ki a filozófiai gondolkodásban a karteziánus episztemológiai paradigma.

Descartes szerint az általa alkalmazott módszeres kétellyel szemben egyedül megálló bizonyosság a szubjektivitás, azaz az öntudat – ezt jelenti a *cogito*.

„Szándékom sosem ment túl azon, hogy saját gondolataimat próbáljam megújítani, s olyan alapra építsek, amely egészen az enyém.” [Descartes, 1980. p.175] Az egészen Husserlig tartó szubjektivitásfilozófiai avagy tudatfilozófiai tradíció (összefoglaló nevén: a duaista paradigma) a szubjektum és tapasztalás (objektum) egységét a helyes kategóriák megalkotásában vélte megtalálni.

Az identitásról, azaz ekkor még inkább a gondolkodó én-ről való polémiáiban kissé merevvé váló dualista hagyomány gyengéit leghatásosabban végül a hermeneutika problematizálta. A *filozófiai hermeneutika* lett az az irányzat, amely megmutatta a kiutat a világ felé, méghozzá az ember életvilága felé, amelynek a karteziánus paradigmában nem jutott kategória.

A „hermeneutikai problematizálás” először is a nyelv rehabilitációját jelentette. A nyelv és a beszéd nem egyszerűen a gondolkodás eszköze, hanem a világ létrehozója. Világa ebben az értelemben csak embernek van – míg az állatoknak csak környezetük. A nyelv a szabadság eszköze, a nyelviség mindent megelőz, mert általa létezik minden. Vagyis „a nyelv és a világ alapvonatkozása nem azt jelenti, hogy a világ a nyelv tárgyává válik” [Gadamer, 1984 p. 312] – ellenkezőleg, a nyelv világhorizontja már eleve körülvesz mindent, ami megismerhető és elbeszélhető. Ez az igazi modernitás kezdete, a nyelv és a valóság viszonyának új értelmezése. A nyelv világlátás, organizmus: az ember „ugyanazzal a művelettel, amellyel kitermeli magából a nyelvet, egyben bele is szövi magát” [Humboldt, 1975 p. 31]

A filológiai hermeneutika kiteljesedését történetileg megelőzte még az oxfordi *nyelvfilozófia* szembeállása a racionalista hagyománnyal. Ryle szerint a testet és lelket szembeállítani egyenesen durva kategoriális tévedés, ezért a dualista tradíció tévút. A legnagyobb hatásúnak végül az angolszász analitikus filozófia ezen áramából mégis Austin beszédaktus-elmélete bizonyult. A módszeres kétely ezúttal túlmutatott a filozófián: “az elmélet nemcsak a pragmatikában, a szociolingvisztikában, hanem a társadalomtudományok széles körében is metateoretikus elméleti keretté vált” [Pléh, 1990]

A fenomenológia az én önkonstitúciójának elméleteként határozza meg magát. Központi kérdése, hogyan fonódik bele az én-be a más, továbbá hogyan különíthető el a történet-konstrukció és az utólagos racionalizáció.

Ricoeur közvetlenül is foglalkozik az identitással, tőle származik a narratív azonosság pontos kifejtése is. Felhívja a figyelmet arra, hogy a latin *idem* és *ipse* egyaránt azonosságot jelent, de az *idem* egyben az időben is változhatatlan, örökkévaló “ugyanaz” értelmében, míg az *ipse*, az “őmagaság” a kanti értelemben vett időn belüli állandóság attribútumát nem hordozza. Ricoeur szerint tehát az ipszeitás nem más, mint a narratív identitás.⁹ Bár Ricoeur alapvetően az epikus irodalom mintázatán keresztül vizsgálja a narratív azonosság kérdését, az “értelemfeltárás hermeneutikáján keresztül” (Ricoeur 2001. P.22) az én feltárásának és újjáalakításának lehetőségeként is rátekint. “A szembeállítás így értelmezhető: önmagunk maradhatunk anélkül is, hogy ugyanazok (*idem*- identitás) maradnánk, mint akik voltunk; az önazonosság (*ipse*it) ... nem igényli tehát, hogy lényünknek legyen valamiféle magva, amely minden változás közepette megőrződik; nem vonásaink állandósága, jellemünk szilárdsága, és nem is meggyőződéseink változatlansága teszi, hogy önmagunk maradunk, hanem hogy minden átalakulás, amelyen életünk során keresztülme gyünk, egyetlen egységes történet között elbeszélhető. Ezt jelenti az a kijelentés, hogy az ipszeitás nem más, mint narratív identitás.” [Tengelyi, 1998, p.18]

⁹ A narratológiában ugyanakkor a reflexió kerül-fordul mindkét azonosság-fogalmat használja, jelentős zavart okozva ezzel.

A fenomenológiai perspektíva kitüntetett helyet kap a *személyiségpszichológia* irányzatainak identitás-szemléletében is.

A *humanisztikus pszichológia* fő érdeklődési területei az önmeghatározás, önelismerés, önmegvalósítás. Központi fogalmai közé tartozik az összetartozás, az énésszhang, és a szabad akarat, illetve az ezeket támogató vagy épp gyengítő pszichés jelenségek.

A *konstrukciós elméletek* szerint azt a mentális folyamatot kell kitüntetnünk kutató figyelmünkkel, amely a percepciótól a megértésig és értelmezésig terjed. A világ nem közvetlenül, hanem személyes konstrukciókon keresztül mutatkozik meg számunkra, és nincs ez másképp akkor sem, ha a megismerés tárgya önmagunk vagyunk. Ez a szemlélet - logikai szerkezetét tekintve - emlékeztet a beszédaktus-elméletre, lévén a performatív kijelentések mögöttése szintén egy konstrukció, amennyiben ezek feltételeznek bizonyos körülményeket (egy fontos elemében élesen különbözik is viszont, mert a konstrukciós elmélet szerint lényege szerint minden ember egyedi konstrukció-készlettel rendelkezik).

A *szimbolikus interakcionista* változatban az én a szociális interakciók teremtménye, a másik-ról alkotott mentális reprezentációink visszfénye.

A pszichológia tudományában alapvetően azonban Eriksonra szokás gondolni az identitás kapcsán. Mai szemmel kissé leszűkítő értelemben, az identitásképzés szakaszának a serdülőkort tekinti, amely krízisek és konfúziók által kísért folyamat, és a felnőttkor kezdetére többnyire lezárul. [Erikson, 1968]

A *társadalomtudományok általában véve* két aspektusból szemlélik az identitást. A személyes identitás a személyiségfejlődésből fejthető ki. A szociális identitás magában foglalja a közösségen belüli státuszt, illetve annak reflexióját, és a kettő kölcsönhatásait.

“Az Én- és a Mi-azonosság különbsége semmiképp sem azon alapul, hogy az előbbi “természetadta”, az utóbbi pedig kulturális konstrukció, inkább abban rejlik, hogy míg „a személyes identitás egy hús- vér szubsztrátum természetes evidenciájára alapoz”, a kollektív identitás – ezzel szemben – nem látható,

kézzelfogható valóság, hanem „metafora, képzet-mennyiség, társadalmi konstrukció”, de ilyenként is a valóság teljes jogú eleme. [Assmann, 1999, p. 131].

Az újabb keletű megközelítések diszciplináris beágyazottságtól függetlenül hajlanak arra, hogy *a társas meghatározottság primátusát (avagy egyenszen kizárólagosságát) ismerjék el*. Az új amerikai szociálpszichológia például, a selfet, azaz a tartós jellemzőkből, személyiségvonásokból felépülő én-t annak reprezentációs formáiban operacionalizálja. Ennek három lehetséges fókusza a megismerés (énfogalom, kognitív reprezentáció), az önértékelés (a self és az érzelmek kapcsolat), valamint az énbemutató. [Fiske, 2006]

A kommunikációelmélet, amely jelen értekezés diszciplináris kereteit is meghatározza, az identitást egyszerre befelé és kifelé irányuló fogalomként fogja fel. „Az identitás befelé és kifelé néző komponensei – a mag és manifesztációi – együttesen felelnek arra a kérdésre, hogy ’Ki az én’, a személy én – a másik konfigurációiban és meghatározásaiban.” [Anderson, 2005, p.98]

Az immanenciát, a befelé nézőt jelenti mindaz, amit a személyiség, a self, az „én” működésének leírói annak tekintenek. A kanti értelemben transzcendens, azaz kifelé tekintő, és kívülről is megtapasztalható identitás a cselekvési identitás, amely magában foglalja az így feltáruló jellegzetességeket és a tevékenységeket is.¹⁰

A kommunikációelmélet tehát – azaz ebben a dolgozatban én magam is - az identitást elsősorban ez utóbbi, kívülről is megtapasztalható komponensében, tehát annak reprezentációja felől közelíti meg. Jelen esetben ez a komponens a narratíva, amelyet ebben a disszertációs munkában empirikus kutatásokban többféleképpen is megvizsgálók.

Az identitásról való gondolkodás előbb tárgyalt sokféleségében van egy közösnek látszó elem, nevezetesen a referenciális aspektus. Részint az identitás *sui generis* önreferenciális tartalmát illetően, részint pedig az identitás történeti

¹⁰ Ez a szemlélet teljesebb ki Ricoeur-nél az *idem-ipse* terminológiai szétválasztásával. Az *ipse* értelmében vett identitás belső, míg az *idem*-identitás külső megfigyelőt feltételez.

dimenziójára vonatkozó referencia. Ez utóbbi kerül fókuszba az elbeszél
identitással, közelebbről pedig az identitás-narratívával foglalkozó
elméletekben.

A narratíva, az élettörténet és a narratív identitás összefüggései

Theodore Bruner szerint a narratíva gondolkodás egy formája, melynek ellentéte a paradigmátikus gondolkodás. Míg a paradigmátikus (avagy logikoszcientifikus) gondolkodási mód az abszolút igazságokat kutatja, azaz tipikusan a tudomány világa, addig a narratív gondolkodási mód az emberi szándékokkal és cselekedetekkel, azok viszontagságaival és fordulataival, illetve következményeivel foglalkozva, az egyedi események közötti jelentésteli kapcsolatok kialakítására törekszik [Bruner, 2001].

A *narratológia*, mint irányzat közel fél évszázada jelent meg az irodalomtudományban. Szimbolikus kezdetének Roland Barthes esszéjét szokás tekinteni. Barthes amellett érvel, hogy a narratívum mindent átszövő, képi és verbális, írott és elmesélt történet – vagyis minden, ami élményt, tapasztalatot, gondolatot közvetít. „A narratívum az emberiség történetével kezdődik, és soha, sehol sem éltek emberek, akiknek az életében ne játszott volna szerepet. A narratívum átível a kultúrákon és a történelmen.” [Barthes, 1977 p. 79.]

A Walter Fisher által jegyzett *narratív paradigma* azt állítja, hogy nem csupán a gondolkodásnak, de az emberi megismerésnek is egy módja a narrativitás.¹¹ Az elv két princípiuma a koherencia és a hitelesség. A koherencia akkor teljes, ha a narratíva struktúrája, a történetek közötti hasonlóság és a szereplők hitelességének hármassága teljesül. A *homo narrans*, mint tő-metaphora Fisher szerint kifejezi az ember alapvető késztetését arra, hogy a világot történetek által értse meg.¹² A paradigma négy feltételen alapul Fisher szerint, mégpedig: az emberek alapvetően racionális lények, akik

¹¹ „The narrative paradigm insists that human communication should be viewed as historical as well as situational, as stories competing with other stories constituted by good reasons, as being rational when they satisfy the demands of narrative probability and narrative fidelity, and as inevitably moral inducements. (...) The narrative paradigm does not deny reason and rationality; it reconstitutes them, making them amenable to all forms of human communication” [Fisher, 1999, p.266].

¹² Terjedelmi okokból nem fogok rá kitérni, de ide kívánczik egy párhuzam: Theodore Sarbin szerint narratívum a mentális működés szerveződésének egy formája, vagyis a „pszichológia alapmetaforája” (is). [Sarbin, 1986].

döntéseinket megalapozottan hozzák tudományos, jogi és hasonló szempontok alapján. Így a világ számunkra: logikai kirakósok (puzzle) sorozata, amelynek darabjait válogatva értelmező építkezéssel folyamatosan újraterejük azt. [Fisher, 1999. p. 268] “A narratíva elmélet egy kifejezetten etikai álláspontot jelenít meg. Azt állítja, hogy a tudás a megfelelő cselekvések elvégzéséhez szükséges jó indítékok létrehozása. A tudással bíró személy egyszerre tartja kezében a jó indítékokat és az elvégzendő cselekvéseket.” [Anderson, 2005 p. 242]

A narratíva és az identitás legkisebb közös többszöröse az *élettörténet* fogalma. Az élettörténet nem más, mint az elbeszélte idő, amely sorsként mutatkozik meg a történetfolyamban. Az idő azonban sajátos törvények szerint működik az *önéletrajzi emlékezetben*. Ez a különös élményraktár másképpen viselkedik gyermekkorunkban, másképp öregkorunkban és egzakt kutatási módszerekkel nehezen is vizsgálható. Az önéletrajzi emlékezet átka és áldása is a feledés. „A tökéletes emlékezet fogyatékoság.” [Draaisma, 2010, p. 68.] Az önéletrajzi emlékezet két fő működésmódja a *sémaképző és konstruáló* funkció. Az epizodikus emlékeken kívül az anticipációs sémákat, a szemantikus sémákat és az élettörténeti foratókönyveket is tárolja.

Kérdés persze, hogy *milyen szerkezetű* a viszony az identitás és a narratíva között? Kérdés még az is, hogy az élettörténetre mint identitáskonstrukcióra tekintünk, avagy éppen fordítva: élettörténetünk elbeszélése csak eleve adott identitásunk szűrőjén át lehetséges? Másképpen: szerzői vagy pusztán csak szereplői vagyunk-e élettörténetünknek?

A fenomenológia válasza ez utóbbi kérdésre nyilvánvaló: az élettörténet nem üres füzet, amelyet identitás-percepcióinkkal írunk tele, sokkal inkább teleírt könyv, amely eleve értelmet hordoz, ennek felfejtése a dolgunk.

„Ha az élettörténetet magától lejátszódó értelemképződés színterének tekintjük, az önazonosságban pedig ama küzdelem legfőbb tétjét látjuk, amely ezen a színtéren az értelemrögzítésért folyik, akkor világossá válik, hogy itt két különböző dologról van szó, még ha ez a két különböző dolog elválaszthatatlanul összetartozik is egymással.” [Tengelyi, 1998, p.33]

A kérdésre adott másik válasz a *narratív identitás elmélete*, amelyet MacIntyre fejt ki először, de David Carr és Charles Taylor is hozzájárult kiteljesedéséhez. Két tételük szerint önazonosságunk alapja életünk egysége, és élettörténetünk egysége ugyanolyan jellegű, mint az elbeszéltek történetek egysége. [Taylor&Carr, 1991] Ezen elmélet erőteljesen problematizálja a másság és az önazonosság viszonyát, illetve a történetmesélés strukturális kérdéseit, különös tekintettel az idő-dimenzióra. Vizsgálódik az értelemtulajdonítás kérdésében, kritikai vizsgálatánál az alapkérdés azonban az marad: vajon konstitutív vagy regulatív princípium volna az, amely élettörténetre vonatkozóan a történetmondót vezérli?

A fenti előzményekre is támaszkodó *narratív pszichológia, mint diszciplína* kifejezetten az élettörténeti narratívumokkal foglalkozik.¹³ Bár nem tekintik önálló tudománynak, az elmúlt bő negyedszázadban számos irányzata alakult ki. Vizsgálata tárgyának a valóság pszichikus reprezentációját megjelenítő narratívát tekinti. „A kommunikatív megnyilvánulásokat a beszédaktusok végtelen változatossága jellemzi, és még ha csak csupán a monologikus szövegműfajokat vesszük számba, az elbeszélés mellett ott találjuk az érvelést, a leírást, a magyarázatot, miként az élmények és tapasztalatok megszervezésének elemzésére az epizodikus vagy történetsemák mellett a pszichikus konstrukciók sora áll rendelkezésünkre.” [László, 2005 p.93] Az élettörténeti narratívumok egy sajátos narratív perspektívát reprezentálnak, hiszen ezen elbeszélésekben az elbeszélő maga „én”-ként szerepel a történetben, azaz történetének narrátora és protagonistája is egyben.

Az *énről szóló narratívum* fogalma Gergen&Gergen munkáihoz köthető [Gergen&Gergen, 2001]. Ez a szemlélet nem csak annyit jelent, hogy az élettörténeti narratívum forrásként szolgálhat az *én által konstruált történet* értelmezéséhez, hanem ennél sokkal többet. Az *ént, annak szerveződését az elbeszélés szerveződésének analógiájára képzelem el* és azon mód is vizsgálja. Ezen irányzatban visszaköszön a gadameri humanista hagyomány. Az

¹³ A narratív pszichológia Magyarországon is komoly műhelyekben van jelen. Legnagyobb tekintélyű hazai művelői László János és kutatócsoportja, Pataki Ferenc, Pólya Tibor, és a számítógépes analízis hazai meghonosítója, Ehmann Bea.

élettörténeteket a korábban csak az irodalomtudomány által használt módszerrel kezdték elemezni, a szerzők közül többen a történetek műfaji meghatározását is analógiaként alkalmazzák.

A narratív pszichológia az élettörténetet olyan struktúrának tekinti, amely az *én-elbeszélések alkotóelemeiből épül fel, pszichikus leképezéseként pedig mint identitás mutatkozik meg*. Felfogása szerint egyszerre igaz tehát, hogy az én nem csupán az elbeszélő és a főszereplő, és az is, hogy az én nem rendelkezik más empirikus tartalommal, mint önnön történetének, az élettörténetnek az elbeszélésével. Ebből az következik, hogy ami jelentés nélkül semmi, az nem is vizsgálható másképp, csak a jelentés szerveződése felől. A kognitív működés tehát maga is pszichikus konstrukció, azaz diskurzus terméke, és mint ilyen, dekonstruálható [Harré,1983].

Az élettörténet elbeszélése tehát az az aktus, amellyel birtokba vesszük, inkorporáljuk életünk eseményeit. Ezzel nem csupán megerősítjük saját fontosságunkat, személyes létezésünk szükségszerűségét, hanem igazoljuk homályos sejtésünket individualitásunkról, egyediségünkéről is. [Pataki 2001]

A narratív pszichológia empirikus vizsgálatait *számos elméleti modell* támogatja. Ezek teljes körű bemutatása nem feladat jelen dolgozatnak, csupán munkám ötödik empirikus kutatásához, e disszertáció főkutatásához is alapul szolgáló koncepcióra, a Dan P. McAdams által leírt modellre térek ki itt.

McAdams a személyiség három szintjét különbözteti meg: a diszpozicionált vonások vannak az első szinten (ilyen például a bátorság), a személyre jellemző adaptációk (mint az értékrend, a motívumok és motivációk), a másodikon, és az identitás az integráló harmadik szint. [McAdams, 1988]

Ez a szociális konstrukcionista modell Erikson ego-identitásából indul ki, közponjában az egységesség és szándékteliség kategóriái állnak. Ugyanezek az élettörténeti narratíva intencionalitásának hordozói is, amely, az előzőekből következően, kevésbé átfogó kifejezés, mint a személyiség.

A modell szerint az élettörténet domináns témáját a személy domináns motívációja szabja meg, a narratív komplexitás pedig az ego fejlettségi szintjétől függ – ezzel igazolva, hogy a narratíva és az élettörténet szoros összefüggésben állnak.

McAdams empirikus vizsgálatokkal azt is igazolta, hogy a fejlettebb ego szinttel rendelkező személyek narratívája többféle cselekményvázat tartalmaz Elsbree modellje alapján [Elsbree, 1982].

Az élettörténet domináns tematikus témáit Frye történetformáival [Frye,1963] vizsgálta, amelyek közül, feltételezése szerint a hatalom motivációjú személyek narratíváiban a románc és a tragédia történetformái jelennek meg, míg az intimitás motivációt a komédia és az irónia történetformák képezik le. A hatalom és intimitás dimenziókat a TAT teszttel azonosította, míg az ego fejlettségét a mondatbefejezés teszttel.

Az élettörténet tematikus szálait a nagy zeneművekben visszatérő dallamokhoz hasonlítja, és azt feltételezi, hogy ezek is összefüggésben állnak az éneklődés állapotával. A négy tematikus szál: az Imágók, a Nukláris Epizódok, az Ideológiai Háttér és a Generativitás Forgatókönyvek.¹⁴

McAdams legutóbbi munkáiban számos empirikus kutatásban tesztelte modelljét. [McAdams, 1996, 2006a]. A *The Redemptive Self* című tanulmánykötetben McAdams a narratív pszichológia kontextuális elemzési módszereivel olyan amerikaiak élettörténetét vizsgálja, akik valamilyen módon életükkel és cselekvéseikkel az elhivatottságot jelenítik meg [McAdams, 2006b]. McAdams *erőteljesen generatív* felnőtteknek nevezi ezeket az embereket, és arra a meggyőződésre jut, hogy ez a fajta erőteljes Generativitás a legerősebb pszichés kötelék, ami az embert a közös kulturális normákhoz, az értékekhez és a hagyományhoz kötheti.¹⁵ Szerinte ezek az emberek, ezek a „megváltástörténetek” (vagyis végső soron maga a redemptive self, mint egy – a szerző szerint- speciálisan amerikai identitás forrása) társadalmilag progresszív vonulatot képviselnek, és ez természetesen nem áll ellenmondásban azzal sem, hogy értékrendjük, vízióik az épp fennálló normákkal, konvenciókkal nem feltétlenül állnak összhangba

¹⁴ A modellt később részletesebben is bemutatom az V. fejezetben [p. 86.]

¹⁵ „I propose that generativity is the most powerful psychological force linking adults to cultural norms, values, and traditions. The most generative adults in a given society are those members most attuned to that society’s most cherished (and contested) ideas and practices, because they are the members most responsible for passing those ideas and practices on to the next generation. “[McAdams, 2006b, p. 273].

A reflektált élettörténeti narratíva

Ebben a kutatásban, amelyet itt bemutatok, tovább problematizáltam az elméleti háttér feldolgozása során felmerült, kutatási módszert érintő kérdéseimet, dilemmáimat, kipróbálva egy saját fejlesztésű eljárást is. Az élettörténeti narratívát kiindulásnak tekintve elsősorban az foglalkoztatott, milyen kognitív reflexiókat képes vagy hajlamos megfogalmazni az elbeszélő saját élettörténetének elbeszélése által keletkező felismerései nyomán.

Pilot kutatás (3): érzelmeink története

A kutatást 2011-ben végeztem el, abban az időszakban, amikor a kvalitatív kutatási módszereket tanulmányozva igyekeztem a lehető legalkalmasabb eszközt megtalálni.¹⁶ A narratíva-analízis lehetőségeit megismerve szüntelenül beleütköztem a reflexió problémájába. Az élettörténet elmesélése ugyanis, mint azt sok említett szerző hangsúlyozza, és ebben a dolgozatban egy introspektív vizsgálat is szemlélteti [ld.: p.77], nem csupán rekonstrukciós folyamat, hanem konstruktív aktus is. Ezért a célom az volt, hogy ezen reflexiókat tudatosítva, a narratíva keletkezéséről lehetőleg lehasítva, színről színre lássuk meg, hogyan működik az élettörténeti narratíva utólagos, kognitív reflexiója.

A módszer és a kutatás résztvevői

A „*reflektált narratív önéletrajz*”, ahogyan utóbb elneveztem, az élettörténet bármilyen más típusú elbeszélésétől elsősorban abban különbözik, hogy kifejezetten a reflexióra épül.

A narratív elv alkalmazásakor a kutatók általában éppenséggel kerülni igyekeznek a közvetlen kognitív visszacsatolást – azért, hogy az utólagos okoskodás (a hindsight bias jelensége) minél inkább visszaszoruljon. Ezzel szemben a reflektált narratív önéletrajz nem az identitás pillanatnyi állapotát mutatja meg, sokkal inkább az erre adott kognitív és érzelmi reakciókat. Descartes-parafrazissal úgy is fogalmazhatunk: *elve a módszeres reflexió*.

Ez a szemlélet munkamódszerré teszi az élettörténeti narratíva vizsgálatának mérési hibáit: éppen azt veszi vizsgálat alá, hogy ezen módszeres reflexió hatására hogyan változik a valóságkonstrukció az elbeszélésben.

Módszerem egyébként voltaképp véletlenül született meg: önmagam bemutatására használtam először. Röviddel ezután tizenhét önkéntessel folytattam le az alábbi empirikus kísérletet, amihez forgatókönyvet és kérdőívet is készítettem.

A résztvevők kisebb része terapeuta illetve coach, önismerettel sokat dolgozó szakember – többségük azonban laikus, önismereti munkában kevésbé jártas. Valamennyien a 30-60 év közötti korosztályból való diplomás városiak,

¹⁶ A kutatás teljesebb leírása: [Mihalik, 2011]

a 17 közül mindössze 4 férfi. A kísérletet a résztvevők többségével online formában végeztem el. A résztvevőket először arra kértem, hogy írjanak egy rövid, esszé-formátumú önéletrajzot. Azután arra kértem őket, hogy így keletkezett nyersanyagot részenként reflektálják egy megadott szempont szerint. A harmadik fázisban az első két fázisban kapott feladatok teljesítése során tapasztalt élményeikről kérdeztem őket, immár a korábban keletkezett narratívák tényleges tartalmától függetlenül. Ezzel a három fázisú eljárással eljutottunk azokhoz a reflexiókhoz, amelyeket saját életútjuk kognitív személete keltett a résztvevőkben. A résztvevők számára az instrukciókat pontonként külön emailben ismertettem, mindig csak egy soron következő feladatot leíró szakaszt. Így a résztvevők nem ismerhették a következő feladatot, vagyis nem befolyásolta munkájukat a várható végkifejlet. Mivel az utasítások leírása a módszer részét képezi, ezért nem a függelékben közlöm, hanem szövegszerűen, alább.

Instrukciók a résztvevők számára: forgatókönyv

1. Írjon egy rövid, informális privát (nem szakmai) önéletrajzot. Képzeld önmaga elé például azt a helyzetet, hogy egy ismeretlen embernek kellene szóban 5-10 percben vagy írásban 1-2 oldalban tárgyilagosan elmondania, hol született, milyen családban élt /él, hol lakott /lakik, hová járt iskolákba, hogyan kezdett el dolgozni, milyen állomásai voltak az életének.

Mindent leírhat, amit fontosnak gondol, kapcsolatokat (és akár válaszokat is), meghatározó eseményeket, állomásokat, időszakokat. Ön dönti el, mennyire legyen személyes, de az orientáló tények azért legyenek benne.

2. Tagolja ezt a szöveget 5-10 bekezdésre életszakaszok szerint (kisgyerekkor, gyerekkor, középiskola, egyetemi/főiskolai évek, munkás évek, esetleg családalapítás vagy külföldön töltött évek), olyan súlyozással, ahogyan arányosnak érzi.

A bekezdések között hagyjon helyet, oda fog eztán írni.

3. Kérem, olvassa el még egyszer, amit írt. Aztán arra kérem, kezdje el bekezdésenként elolvasni, és minden bekezdés után írjon legalább egy

mondatot (vagy többet), dőlt betűvel (vagy színessel) ami így kezdődik: Akkoriban... / azon a helyen... / tőle ... azt tanultam meg, hogy....

Ez a mondat szólhat arról, amit ténylegesen megtanult (kompetencia, elsajátított, kifejlesztett készség, tudás, ismeret, felkészültség). És szólhat arról is, amit tapasztalatnak, okulásnak szoktunk nevezni, akár jó, akár keserű élmény volt. Lehet olyasmi, ami meghatározóvá lett a további életében és olyasmi is, ami azóta elvesztette jelentőségét, de akkor fontosnak tűnt.

4. Ha az összes bekezdéssel készen van, kérem, vegye ki az eredeti önéletrajz bekezdéseit, és olvassa össze a második körben írt (kommentár, színes, dőlt betűs) szövegeket

5. Kérem, olvassa el még egyszer a teljes kommentárszöveget és hagyja egy kicsit ülepedni, csináljon valami egészen mást. Közben gondolkozzon egy kicsit azon, amit ott olvasott.

6. Végül, kérem nyissa meg a kérdéseket tartalmazó dokumentumot és válaszoljon írásban a kérdésekre azzal kapcsolatban, hogy milyen élményeket, érzéseket keltett Önben résztvevőként ez a folyamat.

A résztvevőktől kapott visszajelzések elemzése

A feldolgozhatóság és összevethetőség érdekében a kutatásban résztvevőktől nem egyéni beszélgetésekben kértem visszajelzést résztvevőként tapasztalt benyomásaikról, hanem rövid, tematikus kérdéssort küldtem számukra (ez volt az imént ismertetett instrukciók 6. pontjának tartalma), amit írásban válaszoltak meg.

A kérdések az alábbiak voltak.

- 1. Okozott-e Önnek meglepetést a keletkezett kommentár-szöveg? Ha igen, miben?*
- 2. Megtudott-e valami újat önmagáról, amit eddig ilyen módon nem fogalmazott meg? (Például: felfedezett-e esetleg valamilyen összefüggést dolgok, események között, ami új az Ön számára?)*
- 3. Eszébe jutottak-e esetleg olyan események, helyszínek, szereplők, akikre régen nem gondolt? Ha igen, milyen érzés volt felidézni?*

4. *Most épp fejlődésnek látja életének történetét, vagy inkább változások sorozatának? Esetleg egyik sem? Hanem? Milyen érzései vannak ezzel kapcsolatban?*

5. *Másképp lát-e bármit most önmagával kapcsolatban?*

A válaszokat az én kérdéseim mentén, összevontan elemzem. Néhány karakteres, sajátos, furcsa (vagy épp ellenkezőleg, általában jellemző, tipikus) választ illusztrációképp önállóan is idézek. Ez az összegzés nem kívánja teljes mélységében értelmezni a válaszadók néhol tárgyilagos, néhol érzelemtelített reakcióit, csupán összképet kíván adni tapasztalataikról.

1. kérdés:

Okozott-e Önnek meglepetést a keletkezett kommentár-szöveg? Ha igen, miben?

A kutatásban részt vevők között ebben a kérdésben élesen elkülönültek a segítő munkát végző (tanácsadó, coach, terapeuta) és a „laikus“ résztvevők. Előbbiek számára, mivel sok önismereti munkát végeznek, nyilván nem volt katartikus hatású a módszer tesztelése. Ők itt leginkább arról számoltak be, hogy sokkal tudatosabbnak, vezetettebbnek látják élettörténetüket ezen a szemüvegen át, és arról, hogy ezt értékesnek találják.

A többiek számára általában az okozott meglepetést, hogy – visszatekintve - úgy tűnt számukra, értékrendjük már nagyon korán kialakult.

„Igen, meglepetést okozott. Azt, hogy amit most tudok arról, hogy mi a fontos nekem az életben, azt már kisiskolás koromban is tudtam.“ Ez természetesen lehet egyfajta retrospekció, vagy igazolás, utólagos racionalizáció is, hiszen a narratíva nem jelenidejű, hanem maga is történeti (azaz utólagosan értékvezérelt) perspektívából tekint múltbéli eseményekre. Ez jellemzően a gyerekkorra, iskoláskorra igaz.

A másik tipikus válaszadó inkább rácsodálkozik arra, mennyi tudás halmozódott fel benne az évek során, és mennyi olyan, amiről rögzült önképe szerint eddig azt gondolta, nincs a birtokában. (Például: embereket irányítani,

nemet mondani, magamért kiállni.) Több önbizalomerősítő coaching módszer is van, amely „a tudás tudását“ igyekszik előhívni - itt ugyanaz történik, csak közvetlen segítői beavatkozás nélkül.

„Érdekes volt így egyben elolvasni, hogy mennyi minden történt már velem és mennyi különböző dolgot tanultam, mennyi tapasztalatot szereztem a különböző élethelyzetekben.”

Kisebbségben vannak azok, akik revelatív erejű felismerésekre jutnak. Ezek lehetnek régóta érlelődő gondolatok is. „Az utóbbi 15 évben rám leginkább jellemző attitűd mögötteséről sokszor gondolkodtam. Most kibukott egy mélyebb rétegű válasz belőlem.“

„Meglepődtem. Nagyjából beigazolódott, amit eddig is körülbelül sejtettem, de nem sikerült kikristályosítanom: az életem második 15 évét az életem első 15 évében felépített univerzum és értékrendszer módszeres lerombolásával töltöttem. Kicsit meg is szeppentem annak a perspektívájától, hogy mi van, ha újabb 15 évbe fog telni egy új kialakítása.“

Voltak olyanok is, akik éppen, hogy nem a tudást, tudatosságot fedezték fel a narratívában - ellenkezőleg.

„Tulajdonképpen nem okozott meglepetést, csak annyiban, hogy milyen tömören lehet egy életről beszélni. Már mint az Én Életemről... Vagyis mégiscsak: azt hittem, egy élet-történet fog kibontakozni, ehelyett pedig az érzéseim története volt.“

„Nem nagyon okozott meglepetést. Inkább még világosabbá tette, amit eddig is tudtam, hogy nincsen családi kontextusom, és hogy ez hiányzik nekem. Viszont az érdekes, hogy egyáltalán nem reflektálok a karrieremre. Miközben pont az derül ki, hogy nincs családom, nincs magánéletem, vagy inkább nincs ilyen háttér, csak olyanok vannak, akik rám számítanak, nem írok egy szót sem a munkáról, mintha az, ami van, nem lenne fontos. Ennek valójában örülök, mert tényleg nem fontos, és folyton próbálok a gyakorlatban is visszaszorítani, de valószínűleg pont azért, mert nem vagyok elég jó a

szakmában, csak a ráfordított idővel kompenzálhatok, vagyis minden elől elveszi a teret.“

2. kérdés

Megtudott-e valami újat önmagáról, amit eddig ilyen módon nem fogalmazott meg? (Például: felfedezett-e esetleg valamilyen összefüggést dolgok, események között, ami új az Ön számára?)

Bár a résztvevők többsége úgy fogalmaz, hogy számára nem hozott elemi erejű felismerést az írás, szinte mindegyikük számára feltárult valami finom részlet.

„Új dolgot nem fedeztem fel, viszont egyrészt sok sejtést a felszínre hozott és segített megfogalmazni, másrészt érdekes volt, ahogy az életfázisaimat tagoltam a „rendezd 5-10 bekezdésbe“ résznél: az eredeti tagolásom automatikus volt, és rá sem néztem egészen addig, amíg el nem kezdtem a „mit tanultam ebben a korszakban“ kérdésekre a válaszokat írni - amikor is feltűnt, hogy az eredeti „automatikus“ tagolásom tökéletesen követi az általam tanultak dinamikáját. Hm, jobban belegondolva, de igen: fedeztem fel újat. Felfedeztem a változtatás szükségességét, ami elől valószínűleg jó ideje menekülök, csak mivel nem vagyok sarokba szorítva, továbbá kitűnő önámítási készséggel rendelkezem, eddig el bírtam kerülni a szembesítést.”

A gondolatok kimondása rítus: nem pusztán a ventillációs hatás miatt, hanem azért is, mert ezzel ontológiai értelemben „világra hozzuk” azt, ami addig csak bensőnkben létezett. A nyelv is úgy mondja: testet ölt a gondolat.

Az emlékezet kutatásának egyik iránya épp azt vizsgálja, hogy a Self mennyiben van a nyelvhez horgonyozva – azaz nem lehetséges-e, hogy korai csecsemőkorunkról többnyire azért nincsenek emlékeink, mert nincs struktúra (ez lesz később a nyelv), amelynek polcaira emlékeinket elhelyezhetjük. [Mark Howe at al, 2003].

Mivel az önéletrajzi emlékezetünknek magunk vagyunk a főszereplői, az Én (nyelvi) elkülönítése előtt nem is kezdődhet el narratívánk sem.

„Tudatosult bennem több dolog is a munka során. Most jobban látom, és értem, hogy ahol tartok, annak milyen fejlődéstörténete van, és kiknek volt nagy hatása benne. A leírás

során egy nagy felismerésem is volt, amit ugyan valahol mélyen tudtam, de sosem mondtam ki. Most más, jobb, hogy le is írtam.”

Az önismerettel szakmai önképzésük részeként foglalkozók itt nem mutattak a többiektől jelentős eltérést. Érdekes módon az életkor és a gender sem befolyásolta a válaszokat. Tetten érhető volt azonban, hogy azok, akik már feltehetőleg elszenvedtek valamilyen igazán jelentős traumát (súlyos betegség, nagy párkapcsolati veszteség, szülő korai halála), azok itt visszautalnak rá, illetve arra, hogy az az önismeretükben is fordulópont volt. „A fő összefüggéseket már pár éve, egy nagyobb törés után már megfogalmaztam.”

Ebben az aspektusban is feltűnik a tudás-elem, de a válaszadók többnyire azt feszegetik, mi is volna az a tudás, felkészültség valójában? Mit jelent számukra? Valóban igazak-e rögzült képzeitek saját tudásukról?

Szocializációnk, iskoláztatásunk során ahhoz szoktunk, hogy a tudás kvantitatív módon, mennyiségileg mérhető, a tudások mértéke egymással összevethető. Mindeközben a való életben saját tudásunkról homályos képzetekkel, szubjektív sejtésekkel rendelkezünk, és mértékét tekintve leginkább a külvilág visszajelzéseire (elismeréseire) vagyunk utalva – és sokszor bele is nyugszunk ebbe.

„Alapvetően feltűnt, hogy amikor a nagyon sűrű, „tanulós“ éveim voltak, valójában semmit nem tanultam, és amikor meg nem tanultam iskolában, akkor lettem hihetetlenül gazdagabb tapasztalatokban, „bölcességben“. Pedig akkor lógásnak éreztem, az évek elpocsékolásának.”

Reflektálják a válaszadók a tudás konvertálhatóságát, átvihetőségét is, ami a valóságban természetes folyamat, de sokszor a helyzet, az események sorozata elfedi. Nehéz persze ettől elválasztani az igazolásokat, az utólagos szándék- és értelemtulajdonításokat.

„Többször is azt vettem észre, hogy olyan dolgokat, amiket elsajátítottam, egészen más területeken is tudtam kamatoztatni. És volt pár dolog, ami elsőre véletlen eseménynek tűnt,

folyamatában átgondolva viszont most feltűnt, hogy megalapozott és tudatos folyamatok eredménye volt.”

Az „önéletrajzi narratíva” módszerben van egy sajátos rejtett csapda is. Ez a fajta kérdésfeltevés (az eseménytörténet és a recepció-analízis) összekapcsolása egybemossa az epizodikus emlékezetet (amely szubjektív élmény-természetű az események felidézéséből nyeri: „emlékszem, hogy...”) és a szemantikus emlékezetet (amely tudás-természetű, azaz az eseményeknek értelmet adó interpretáció: „tudom, hogy...”).

3. kérdés

Eszébe jutottak-e esetleg olyan események, helyszínek, szereplők, akikre régen nem gondolt? Ha igen, milyen érzés volt felidézni?

Ennél a kérdésnél szinte mindegyik válaszadó beszámolt valamilyen „borzongató” érzésről, a többség kellemes, néha elérzékenyítő emlékek felbukkanásáról, néhányan pedig eltemetett rossz érzésekről.

„Kisiskolás korom barátai, a délutánok a diófán, a kutyám, a zongoratanárnő sminkje és hosszú fehér ujjai. Jó volt felidézni, visszavágyódós. Akkor volt utoljára olyan jó, mint most.”

„Igen, főleg a régmúltból jöttek elő olyanok, akikre régen nem gondoltam. Örömmel „találkoztam“ velük, és egyfajta hálát éreztem, hogy részesei voltak az életemnek.”

„Eszembe jutottak, de ez semmilyen erősebb érzést nem váltott ki. Ha nagyon utána akarnék menni, hogy mégis milyen érzést, akkor melegséget, kínosságot. A legerősebb érzés inkább az egész folyamattal kapcsolatos: egységesebbnek, szervezesebben összefüggőnek éreztem az eddigi életemet.”

Az résztvevők által készített reflektált narratív önéletrajz az egyik fontos tanulsága volt, hogy segített felidézni azokat a helyzeteket, amikor egy mentor segítette őket. Igen gyakori, hogy ezeket a helyzeteket akkor nem azonosítjuk úgy, mint mentori kapcsolatot – csak utóbb, az értékelés és értelmezés által mutatkoznak meg akként. Gyakorlati jelentősége pedig az, hogy ezeknek a szituációknak az elemzésével, modellként szemlélésével könnyebben lehetett utat találni egy lehetséges hasonló jelenbeli vagy jövőbeli segítőhöz.

A válaszokból arra is lehet következtetni, hogy az utólagos, összegző visszatekintésben más jelentést kap az okság fogalma is. Míg *a valós időben gyakran érzelmeink vezérlik, milyen kapcsolatot feltételezünk események, személyek cselekvései között* (ő megbántott, mert kritizált), a *visszaemlékezésben több teret engedünk a racionális magyarázatoknak* (ő kritizált, mert fontos vagyok számára, odafigyel rám). Ezt nevezhetjük egyszerű belátásnak is, és tulajdoníthatjuk annak is, hogy énvédő mechanizmusaink egyike lép működésbe. Ha ugyanis sikerül *kauzalitást találni* események között, akkor cselekvésünk szükségképpen helyénvalónak, értelmesnek is nevezhető, azaz azt érezhetjük, hogy a dolgokat mi irányítjuk, csökken kiszolgáltatottság-érzésünk.

A mentor azonosításának különleges esete a „negatív mentor”: olyan személy, aki nem feltétlenül nekünk drukkol, de éppen ezért felébreszti a bennünk szunnyadó oroszlánt.

„Megerősített, hogy azok, akikre az életem adott periodusában nagyon haragudtam, azoknak utólag hálás lehetek.”

A résztvevők között ez életkor és nem függvényében mutatkozó egyetlen komoly eltérés az, hogy az idősebbek (jellemzően az 50 év feletti) és a nők életük fontos szereplőiként inkább családtagjaikat, gyermekeiket említik a visszaemlékezésben, míg a pályájuk elején vagy derekán tartó fiatalabbak inkább tágabb környezetük figuráit veszik számba.

„(...) nem annyira egyes arcok, mint inkább csoportok, akikhez tartoztam, és főleg a munkahelyi karrierem során. A narratívám segített tisztába tenni pár zavaros érzést velük kapcsolatban. Az is érdekes volt, hogy csak olyan szereplők boncolgatásával, illetve életpályámra gyakorolt hatásának elemzésével töltöttem az időt, akikre alig gondoltam az elmúlt években, míg életem legfontosabb karakterei – gyerekeim, feleségem, szüleim, barátaim – fel sem merültek ilyen összefüggésben. Gondolom arról lehet szó, hogy azzal

nagyjából tisztában vagyok, hogy ők miként
kontribuíáltak a fejlődésemhez, míg a többiekével nem.”

4. kérdés

Most épp fejlődésnek látja életének történetét, vagy inkább változások sorozatának? Esetleg egyik sem? Hanem? Milyen érzései vannak ezzel kapcsolatban?

A fejlődés kifejezést a modern nyugati kultúrában egyértelmű és kizárólagos pozitív értelemben használjuk, és devianciának, nonkonformitásnak minősül, ha valaki ezt az értelmezést megkérdőjelezi vagy elutasítja. Szemben ezzel a keleti kultúra inkább a változásban hisz. A változásban benne van a ciklikusság, az ugyanoda (és mégsem ugyanoda) visszatérés lehetősége, a fejlődésre ellenben úgy gondolunk, mint (vertikális vagy horizontális) előre haladásra. Nem kétséges, hogy nehéz függteleníteni magunkat a kulturális kontextusban belénk rögzült tudattalan sémáktól. Ha „csak” változás van, akkor az azt jelenti, nincs fejlődés, és ha nincs fejlődés, akkor baj van – gondolhatjuk akár. Egy ehhez hasonló áttekintés arra is jó lehet, hogy tisztázzuk viszonyunkat ehhez a kérdéshez, el tudjuk választani a saját meggyőződésünket a reflektálatlan beidegződésektől.

Ezt tükrözik a válaszok is.

„Lehet, hogy azért, mert épp egy pozitív szakaszában vagyok az életemnek, de nagyon pozitív érzéseim vannak a fejlődéssel és változásokkal kapcsolatban. Pedig régebben gyakran tartottam a változásoktól. Azt hiszem, részben arra is vonatkozik itt a kérdés, hogy mennyire élem meg úgy a helyzeteket, hogy én irányítok vagy pedig mennyire befolyásolják az életemet külső tényezők. Most úgy gondolom, hogy főleg én irányítom a sorsomat és az ezáltal nyert pozitív energiát próbálom mások felé is sugározni, valamint nem hagyni, hogy a változások irányítsák az életemet helyettem. És amióta fejben sikerült eldöntennem, azóta megvalósítani is sikerült.”

„Fejlődés az életem abban a tekintetben, hogy felnőtté válással, függetlenedéssel fokozatosan teljesebbé válni, ami engem mindig előrelelendít (olyan környezetet teremteni, hogy azt csinálhassam, amit akarok, de akkor aztán keményen dolgozok; csinálni valami merészet; magamat kipróbálni; megérteni, valami hogy működik; összerakni valamit, egy rendszert, hogy működjön).”

„Egyszerre sok fronton zajló fejlődésnek, egyszer az egyik terület fejlődik, aztán a másik. Néha kiderül, hogy ami korábban vakvágánynak tűnt, az időközben beépült máshogy, és helyet talált, értelmet kapott.”

„Nap, mint nap tanulok valamit magamról, és a kapcsolataimról, az emberekről, akikkel kapcsolatba kerülök. Egyre inkább úgy érzem, hogy az adott pillantnak van ereje mindenek felett, ezért mindig megpróbálok teljesen jelen lenni abban, ami csinálok. A munkát elvégezve arra jöttem rá, hogy minden eseménynek, embernek, élménynek része volt abban, hogy most ott tartok, ahol.”

„Mint egy ellenvízes kismencede. Ennyi erőfeszítéssel egy óceánt át lehetett volna úszni, ahogy én magamat át akarom ugarani. Aztán tettem egy árnyalatnyi lépést és marha büszke vagyok rá.”

5. kérdés

Másképp lát-e most bármit önmagával kapcsolatban?

Ez a kérdés az ünneplés helye - és egyértelmű visszajelzés a reflektált narratív önéletrajz, mint módszer karakteréről. Nevezhetnénk ezt korlátnak vagy gyengeségnek is, hiszen úgy tűnik, a módszer jelentős részben az önbizalom

erősítését szolgálja. (Descartes nyomán, ismét parafrázissal: történetem van, tehát vagyok.)

A válaszok ezt igazolták.

„Igen, azt gondolom, hogy az összegyűjtött tanulságok alapján a szerencsés helyett a tudatos jelzőt használnám magamra, mert kiderült számomra, hogy amit elértem, abban jelentős szerepem volt nekem is. Abból a szempontból is hasznos volt ez a rendszerezés, hogy felismertem, azok a képességek, amik ma segítséget jelentenek az életemben, sokszor egész más területről származó tapasztalatok eredményei. És bár sokszor szoktam azon gondolkozni, hogy a helyemen vagyok-e a világban, ez a narratív teszt most megerősített abban, hogy tudatos folyamatok vezettek idáig.”

„Igen. Hogy emberi kapcsolataim terén milyen szerencsés vagyok, hogy a fordulópontokon mindig észhez tértem. Mert sokszor rezgett a lécszál, hogy a vak érzelmeim után megyek, és akkor magam sem ismerem meg magam, nem még mások!”

„Hmm. Elég sokat foglalkozom a saját mitológiámmal, folyton keresem a viszonyítási pontokat, és véletlenül egy családi sztori hatására, éppen a múlt héten éreztem úgy, hogy ez egy sztori, hogy érdekes, és le kellene írni, és el is kezdtem, de valahogy most még érdekesebb lett. Tehát, jó ha az embernek egy kívülálló feladatnak adja, megkönnyíti a helyzetet. Ha csak én akarom elmondani, akkor mindig van okom elhalasztani. A válasz tehát valami olyasmi: hogy nem látok másképp semmit, csak jobban.“

Összegzés

E pilot kutatás elsődleges eredménye, hogy *az élettörténeti narratíváról sikerrel választottuk le a kognitív reflexiót* és az utólagos racionalizáció jelenségét, és ezt a folyamatot a résztvevők maguk szintén reflektálták.

Másodlagos eredménye pragmatikus. A résztvevők visszajelzéseiből egyértelműnek tűnik, hogy ez a módszer elősegíti, hogy az életünk történetét nem csupán szükségszerű vagy véletlen események, történések halmazának lássuk. Egyben értelemtelített narratívának is, amely folyamatosan íródik, írjuk mi, és bizonyos értelemben írják azok az emberek (az érzelmi szomszédságunk), akikkel kapcsolatba kerülünk.¹⁷

Itt bemutatott saját módszerem, a reflektált narratív önéletrajz, bár a múlttal foglalatossá válik, voltaképp a személyiség - kognitív és mentális - jelen állapotáról referál. Előnye, hogy használata nem feltétlenül igényli külső segítő jelenlétét, de a segítségével kimondott, leírt, ventillált érzések, gondolatok konvertálhatók egy segítővel közösen végzett önismereti munka folyamatába is.

A disszertáció egésze szempontjából e munka haszna inkább közvetett, de annál nagyobb. Mivel kifejezetten a kognitív reflexió felismerésén és alkalmazásán alapul, engem, a kutatót érzékennyé tett arra, hogy a narratívákban felismerjem ennek finom, akár rejtőzködő jelenlétét is. Később, a disszertációs empirikus kutatásom során, az életútinterjúk elemzése és a Tematikus Appercepciók Teszt alkalmazása során ez a felkészültség nagy segítségemre volt.

¹⁷ Itt Hans Georg Gadamer terminológiájára utalok: az ünnepet azért üljük, mert itt van. Az az ünnep, amit nem ünnepelnek, nincs. Az ünnep az ismétlődésről szól - kétségtelenül szakrális tartalommal. Az ünneppen újraélünk valamit, és ezzel fenntartjuk a hagyományt. [Gadamer, 1984]

4. A leader élettörténeti narratívák vizsgálatának módszerei a disszertációs kutatásban

Ebben a fejezetben a disszertációs kutatás módszert illető kérdéseire térek ki. A kutatás adatfelvétele két eljárással történt: életút-interjúk elemzésével és a Tematikus Appercepció Teszt általi vizsgálattal.

A terjedelmesebb munkát *az életút-interjúk rögzítése és feldolgozása*, azaz elemzésre alkalmassá tévése jelentette, majd ezután következett a *TAT-adaptáció összeállítása és a teszt felvétele*.

Mindkét folyamat során keletkeztek olyan tapasztalatok, amelyek, bár nem kapcsolódnak szorosan a fő kutatás eredményeihez, de azok értelmezésében nagyon is relevánsak.

Ezért mielőtt az elemzést magát bemutatom, ebben a fejezetben az eljárásokat érintő rövid kitérőt teszek, két részben. Az első az interjú-helyzettel kapcsolatos saját vizsgálat, a második kitérő a TAT felvétele során tapasztalt sajátosságok jegyzéke.

Pilot kutatás (4): az interjú, mint társas narratív szituáció

Disszertációs kutatási módszerem kiválasztásának folyamata során arra a meggyőződésre jutottam, hogy a leader identitás kommunikációs szempontú vizsgálathoz olyan kutatási adatfelvételi módot kell választanom, amely a lehető legkevesebb beavatkozással teszi elérhetővé a lehető legteljesebb narratíva-tartományt. Nyilvánvaló volt, hogy valamilyen interjú-technika alkalmazása szükséges, még hozzá olyan, amely nem csupán elősegíti az elbeszélés folyamának zavartalanságát, hanem az eredményeképp keletkező szövegfolyam tartalmilag is minél teljesebb képet rajzol majd meg az identitás szerveződéséről. Erre a célra a társadalomtudományokban használatos adatfelvételi módszerek közül a leginkább kézreálló eljárásnak a félig strukturált narratív életútinterjú mutatkozott. Kvale érve szerint az interjú-technika, mint kutatási mintavételi módszer, a társadalomtudományokban épp olyan érvénnyel bír, mint a természettudományok kvalitatív módszerei [Kvale, 1996]. A gyakorlatban az interjútechnika valóban megfelelő módszernek bizonyult. Úgy tűnt, éppen komfortos helyzetet biztosít az elbeszélő számára, hogy élettörténetét úgy mesélje el, hogy a narratíva irányába kívülről lehető legkevésbé kelljen beleavatkozni.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az interjú készítőjének személye, viselkedése indifferens.

Számos empirikus vizsgálat kutatta már, milyen hatással van a hallgatóság jelenléte az élettörténeti narratívára. Ezek a kutatások azt igazolják, hogy ha a hallgató nem teljes figyelmével (ún. *értő figyelemmel*) fordul az elbeszélő felé, esetleg annak adja jelét, hogy kívül van a szituáción, akkor ebben az esetben hajlamosak vagyunk saját narratívánkat kevésbé fontosnak, kevésbé jelentékenynek tekinteni. [Pasupathi, 2001]

Más kutatók azt találták, hogy nagy traumák után képesek vagyunk szokatlanul intim és személyes módon mesélni élettörténetünkről, ha hallgatóságunk erre receptívnek tűnik [Thorne, 2000].

Ezért a kutatás adatrögzítési szakasza során, az interjúk készítésének időszakában, duplikált introspektív módszerrel vizsgáltam meg az életút interjú-technikát, elsősorban az elbeszélő oldaláról reflektálva a szituációt.

Az interjú maga kommunikációs értelemben beszédesemény¹⁸, egy szokásos, rutinszerű viselkedési forma, világos határokkal. Vizsgálatának számtalan módja létezik - mi egy nagyon egyszerűt választottunk.

A vizsgálódás oka a kíváncsiság volt, célja pedig a módszer immanens és kritikai szemlélete. Szociológus kollégámmal, *Balla Edittel* közös munkánk során, amely szintén félig strukturált narratív életút-interjúkon alapul, kölcsönösen életút-interjút rögzítettük egymással. Az interjúk készítésekor különösen nagy gondot fordítottunk a nyugodt körülményekre és igyekeztünk távolságot tartani attól a ténytől, hogy a közös munkán túl is személyes kapcsolatban állunk egymással.

A megállapodott módszer mentén a beszélgetések után, de még azon a napon, egymástól függetlenül írásban rögzítettük reflexióinkat, majd utóbb összevetettük és megvitattuk azokat. Igyekeztünk megfogalmazni, hogy milyen élményként apperceptiáltuk saját elbeszélői pozíciónkat, illetve azt is, hogy milyennek hallottuk a saját történetünket az elbeszélés során, végül pedig, hogy milyen lenyomatot hagyott bennünk saját narratívánk kihangosítása.

A két reflexiót az alábbiakban teljes szöveggel, a források azonosítása nélkül, változtatás nélkül adom közre.

Reflexió 1.

„Végig arra törekedtem, arra koncentráltam, hogy minél több mindent minél pontosabban, kronologikus sorrendben, a lényegét kiemelve mondjam el. Szinte azt sajnálom, hogy nincs a mesélésre 37 évem, akkor lennék igazán pontos.

Nem a 'hogyan történt?' volt a lényeg, hanem a 'mi történt?'.

Az értelemezést tudatosan hagyom meg a hallgatónak.

Abszolút segített engem a mesélés folyamán, hogy nem tettél fel kérdéseket. Egyenest azt éreztem, hogy ha feltettél volna,

¹⁸ Vö: [Hymes, 1962]

megakasztottál volna a gondolatomat és nem tudtam volna ilyen sokat elmesélni vagy már nem is lett volna kedvem. Talán két rövid kérdésed volt, azt is megakasztásnak éreztem. Szóval jó a módszer, hogy csak kivételes esetben szabad a fő narratívába belekérdezni, ha mondjuk valamit az interjúer nem ért.

Ez egy „nehéz volt, de én ügyes vagyok és megcsináltam” – életút. Ha nincs elég nehéz, veszélyes helyzet, majd én teremtek. Ebből adódóan olyan történeteket kerestem, ahol a 'vagány csajt' lehet hangsúlyozni (pl. csövezés a budapesti éjszakában gimisként). Minél több extrém történetet tettem bele, hogy bemutassam milyen gazdag az életem, és mennyire különböző helyzetekben vettem részt milyen sokféle emberrel és milyen sokféle saját szerepben (országok, munkahelyek – hajón felszolgáló, cégtulajdonos, szociális munkás, és a pasik, a mauríciuszi srác, a Kossuth rádiós fiú). Az interjúban kimondottan nem értelmezem az életemet, bogozza ki, aki akarja, én elmesélem.”

Reflexió 2.

„Már az elején felfigyeltem arra, hogy igyekszem tudatosan kontrollálni az elmesélt történetet. Kerekítem, szó szerint. Többször is azon kaptam magam, hogy párhuzamosan figyelek kifelé is: mintegy megpróbálom elképzelni, vajon elég plasztikus-e a leírásom. Aztán azt is megpróbáltam elképzelni, vajon milyen fantáziád alakul ki abból, amit mesélek. Különös, de amíg beszéltem, nem képzett meg előttem szinte semmi abból, amit felidéztem. Az arcok, szagok, színek, képek csak jóval később, az interjú után, hazafelé tartva kezdtek előjönni. Aztán egyre erőteljesebbek lettek, míg végül teljesen megrohantak. Az elbeszélés közepe táján feltűnt, milyen sokat mesélek emberekről, akik fontosak voltak nekem. Mintha voltaképp abból akarnék katalógust készíteni, hogy kik voltak

rám hatással. Mintha nem önmagamról akarnék beszélni, hanem azokról, akiket te nem ismerhetsz, pedig nélkülük nem lennék az, aki vagyok.

Amíg beszéltem, megszűnt a külvilág.

Voltaképp a hallgatóság is megszűnt – volt egy pont, amikor azt éreztem, hogy ha most kimennél a szobából, ugyanúgy folytathatnám. Valahogy a mese mesélte már önmagát, én kívül kerültem a szerepen. Mintha csak az volna a dolgom, hogy kihangosítsam a mesélést, és közben figyeljek, hogy ne maradjon el semmi fontos. Eszközzé váltam, talán ez a legpontosabb kifejezés. Hallgatva magamat, az első benyomásom az volt, hogy milyen összeszedett nőt hallok. Ha mondhat ilyet az ember magával kapcsolatban: szimpatikus.

Idegen, és meglepően összefogott, higgadt hang.

Különös volt, hogy bár tudtam, mi következik, mégis, mohón hallgattam a mesét. Olyan érzés volt, mint amikor kedvenc filmemet nézem meg századszor is.: és most jön az a rész, hogy.... Az is meglepő felismerés, hogy miközben az elbeszélő idegennek tűnt számomra, a történettől, úgy tűnt, nem tudok távolságot tartani. Nem volt olyan érzésem, hogy valamiről túl terjengősen beszélnek – holott a hétköznapi szituációkban ez a jellemző alapélményem. Összegezve, bármilyen furcsán hangzik is, de érdekesnek találtam a történetet.”

Következtetések

Tapasztalataink igazolták, hogy az elbeszélő, miközben rekonstruálja élettörténetét és egyben a narratíva mezején konstruálja identitását, szüntelenül reflektál önmagára, mint elbeszélőre és egyben a történetre is, amelyet elbeszél [McAdams, 1998]. Mi úgy éreztük: kevésbé tűnik meghatározónak a hallgatóság és kifejezetten előrelendíti az elbeszélést, ha az interjúer minél kevesebb befolyásoló visszajelzést ad.

Az élettörténet elbeszélése tehát, bár társas szituáció, természete szerint mégis *egyszemélyes műfaj*. A beszélő valójában *a történetével van kettesben*, és hallgatósága sokkal inkább önmaga, vagyis reflektálatlan, jelenidejű Self-je. Ahogyan McAdams fogalmaz: a „*belső Másik*” [McAdams 2006, p.92] az, akinek az élettörténeti elbeszélés privát színpadán elmeséljük történetünket. Ez a hallgatóság megbecsül, tisztel bennünket, és aggódik értünk, az elbeszélőért - de lehet akár kíméletlen kritikuskunk is.

Ez az introspektív vizsgálat nincs közvetlen összefüggésben disszertációs kutatásom célkitűzéseivel, de a 3. fejezetben bemutatott, a kognitív reflexiók folyamatot vizsgáló kutatással együtt tovább árnyalta az élettörténeti narratíva reflexió-analíziséről való gondolkodásomat. Úgy gondolom, hogy a körültekintő, etikus, empatikus, reflektív kutatói attitűd kialakítása legalább olyan fontos célja a disszertációs munka folyamatának, mint maga az elkészülő dolgozat.

Ez a pilot jellegű mikrokutatás sokat segített abban, hogy az általam készített interjúkban *értő hallgatója lehessen interjúalanyaimnak, és abban is, hogy megértsem, hogyan vannak jelen ők az elbeszélői pozícióban.*

Tapasztalatok a Tematikus Appercepciók Teszt alkalmazása kapcsán

A Tematikus Appercepciók Teszt (TAT) McAdams [McAdams, 1988] modelljének is része. A narratíva elemzésének kiegészítéseképp, elsősorban az élettörténet tematikus vonalaihoz, a hatalom és intimitás motívumainak feltárásához javasolja.

Én magam a tesztet egy sokkal inkább pragmatikus okból rendeltem a leader-interjúk elemzése mellé. A narratívák elemzése ugyanis, bármilyen sikerrel is kecsegtet, ugyanakkora csapdát is rejt. Az identitás, ahogyan arról korábban már beszéltem, nem csupán vertikálisan és horizontálisan nincs rögzítve - de nem is feltétlenül egyféle identitás létezhet. A *narratív diszpozíciótól* függően mindegyikünknek többféle lehetséges élettörténeti narratívája van, egyik sem hazugság, és egyik sem cáfolata a másiknak. Az én megfontolásom tehát az volt, hogy *ne csupán az identitás reprezentációjának pillanatnyi állapotára tekinthessek rá, hanem a személyiség alapmotívumainak kommunikatív vetületére* is.

A TAT eredetileg Murray és munkatársainak munkája [Murray 1943], és egyike azon bevett vizsgálati protokolloknak, amelyeket máig alkalmaznak az empirikus kutatásokban és terápiában egyaránt. A teszt teljes terjedelmében 20+1 képet tartalmaz, és meglehetősen részletes elemzési apparátus tartozik hozzá. Az általam használt képsorozat és a leírás forrása az MTA Pszichológiai Könyvtárának eredeti, kéziratos, ezért könyvészeti adatok nélküli, magyar nyelvű példányáról készült másolat. Az instrukciókat is ezen változat szerint követtem.

A képek közül az első 10 ábrát használtam, elsősorban azért, mert a teljes teszt elvégzése valószínűleg már meghaladta volna azok időkorlátait, akik korábban a leader élettörténeti interjúra vállalkoztak. Az ábrákat a teszt elemzésénél mutatom majd be [vö.: p. 128].

A teszt felvétele 4 esetben személyesen, szóban történt, 2 résztvevő írásban mesélte el történeteit.

Azt tapasztaltam, hogy az írást választók sokkal színesebb és kidolgozottabb történetekkel jelentkeztek, annak ellenére, hogy a képek feldolgozására szánt maximális időt nem lépték túl. Úgy tűnt, hogy kikapcsolódásnak, mulattató elfoglaltságnak érzik a felkérést.

A személyes adatfelvétel során ezzel szemben azt láttam, hogy a résztvevők inkább zavarba jönnek a feladattól, és sokkal inkább valóban feladatnak, mintsem lehetőségnek tekintik a teszt elvégzését.

A teszt felvételi szakasza több meglepetéssel szolgált számomra. A heurisztikák egyik csoportja a résztvevők reakciójához, más részük a vizsgálati módszertanhoz kapcsolódik.

Az első meglepetést az okozta, hogy interjúalanyaim többsége nyitottnak mutatkozott egy személyiségteszt elvégzésére. Erre egyáltalán nem számítottam, emiatt a teszt felvételét igen sokáig halasztottam. Noha többségük a reáliák világában mozgó, magas pozícióban lévő, szoros időbeosztás szerint élő, magánszféráját tekintve igen zárkózott életet élő leader, mégis készségesen vállalták a felkérést. A második tanulságot a teszt elvégzése után összegezhettem: többségük kifejezetten kedvvel vett részt a vizsgálatban, képzelet-játéknak tekintették a történtírást.

A képeket illetően két trend is világosan kirajzolódik a TAT-korpuszt érintően. Az egyik trend a *képek kontextusához* kapcsolódik. Mivel az alkotások mindegyike közel 80 éve (a két világháború között) keletkezett grafika vagy nyomat, meglehetősen karakteres lenyomatait a korszak képi világának. Ez a vizsgálatban részt vevők többségét erősen orientálta. Megfigyelhető volt, hogy nehezen tudnak elvonatkoztatni a kép sugallta történelmi korszaktól vagy művészeti stílusjegyeiktől. A történeteket gyakran helyezték abba a korba, amelyet a kép bennük felidézett – annak ellenére, hogy az instrukcióban kifejezetten hangsúlyoztam, hogy a képek ideális esetben csak a fantázia ugródeszkái. Sokaknak nehezebbé esett tehát egy általános emberi szituációt vagy élethelyzetet látni a konkrét kép mögé.

A másik trend vonatkozása a *képek erejével* kapcsolatos. A rajzok többségénél igen hasonló forgatókönyv szerinti történetek születtek, csupán a részletekben mutatkozott eltérés. Ezen részletek persze nagyon is fontosak - ezt az elemzésben majd tárgyalom is -, de őszintén szólva én magam sokkal színesebb és diverzifikáltabb anyagot vártam a tesztől. Úgy tűnik, az ilyen erős üzenettel bíró képek gyakran béklyóba is kötik a képzelőerőt.

A világos és következetesen betartott instrukciók ellenére a tesztek felvétele során *négy teljesen különböző attitűdöt* tapasztaltam.

Az írásban válaszolók valamennyien valódi történeteket írtak le, olyanokat, amelyek néha teljesen elrugaszkodtak a kép kiolvasható, konkrét jelentésétől. Néha párbeszédbe öntötték a történetet.

„- Meghalt az apád, fiam. De most el kell mondanom valamit. Nem ő volt az igazi apád.

- Hogy micsodaaaa? És ezt most mondod, a halotti toron?

- Ne haragudj, nekem is nehéz erről beszélnem. „

Voltak, akik egy teljes korrajzot készítettek finom részletekkel.

„A szovjet kolhozosítás hőskorszakában járunk. Pjotr Iszkajevics nem volt még hajlandó belépni a közösbe, büszke felesége Jekatyerina Izmajlova keményen, büszkén áll mellette.”

Általában véve úgy tűnt, ők teljesen szabadon engedték a fantáziájukat és a kreatív írás eszközeivel dolgozták ki válaszaikat.

„Élet és halál ott volt a kezében: tulajdonképpen a hatalom, talán az tetszett neki. A hatalom, hogy a kezében van az élet – legalábbis a legtöbb esetben – és ő meg tudja csinálni. Orvos is lett, agysebész, a legnagyobbak közül való. Volt harctéren, látott életet és halált, megmentett ezreket és elvesztett embereket. Élvezte minden pillanatát.”

Az előszóban rögzített tesztek esetén viszont a többség nehezen tudott elszakadni a képen ábrázolt esemény mechanikus leírásától. Például:

„Ez egy háborús történet lehet, amikor egy sebesültet próbálnak ellátni. Biztosan vannak még a háttérben orvosok és más sebesültek is.”

Őket invazív módon, többszöri segítő kérdésekkel sikerült csak valamiféle narratíva-konstrukció felé terelni.

A harmadik típusú válaszadó saját életének eseményeit idézte fel a képek kapcsán, néha explicit, néha implicit módon. „Én magam is hegedültem ennyi idős koromban” – mondta az első kép kapcsán egyikük. Néha pedig a kép kapcsán feltoluló érzelmek, az érintettség sodorta el a történetmondást, és a beszélőt egészen visszavitte a saját múltjába.

„Magára hagyatottan tanul a kislány. Önmagamra emlékeztet. Én is egyedül tanultam, nincs kitől kérdezzek. Ülök a tankönyvek felett, tele lennék kérdéssel, de nincs kinek feltenni.”

Végül, olyan válaszadó is volt, aki minden képben egy-egy erkölcsi dilemmát látott és azt iparkodott megfogalmazni.

„Mi a helyes szülői magatartás? Ha tehetséges a gyerek, akkor megéri a szülő kényszerítés. De lehet áldozat is, akkor is, ha tehetséges, mert ez egy nyomás is, tehetséggel élni. Tehetség és áldozatiság, erről van szó ebben a történetben.”

5. Disszertációs kutatás: a leader identitás empirikus azonosítása az élettörténeti narratívában

A kutatás bemutatása

Az itt következő kutatás, amely disszertációs munkám legnagyobb vállalkozása, egyben hipotézisem igazolásának terepe, két nagy egységből: 16 félig strukturált narratív életútinterjúból és az interjúalanyokkal készült Tematikus Appercepciók Teszt elemzéséből áll.

A fejezet első részében bemutatom a kutatás résztvevőit és az interjúk felvétele után kialakult nyers benyomásaimat. Ezek után az analízis kereteit ismertetem, majd az interjúk elemzése, végül a TAT értékelése és az eredmények bemutatása következik.

A disszertációs kutatás résztvevői

A disszertációs kutatást 2012 tavaszán kezdtem el, Budapesten. Az interjúk az ezt követő másfél év során készültek el, a TAT vizsgálatot pedig azután rögzítettem.

A nyolc interjúalany kiválasztása véletlenszerűen történt.

Ennek oka, hogy a magas pozícióban dolgozó vezetők általában nehezen megközelíthetőek, személyükkel kapcsolatos információk kiadásával pedig különösen körültekintőek, mivel mind üzleti, mind személyes márkaértékük szempontjából fontos, hogy magánéleti integritásukat az általuk kívánatosnak tartott mértékben megőrizhessék.

A kutatás szempontjából azonban lényeges volt a lehető legteljesebb őszinteség és bizalom, ezért az interjúalanyokat közvetlen ajánlások útján kutattam fel olyan közvetítők segítségével, akik referenciát adtak személyemről.

A felkéréshez elsőként egy formalevelet küldtem, amelyben a kutatás célját és az interjú jellemzőit ismertettem. Valamennyi résztvevő számára írásban nyilatkoztam arról, hogy nevüket, adataikat és a velük készült interjút bizalmasan kezelem, és lehetőséget kapnak arra, hogy az általuk elmondottak tartalmát annak részleges vagy teljes nyilvánosságra kerülése előtt

kontrollálhassák.¹⁹ Egyikük (J.) utóbb nem kívánt hozzájárulni a vele készült interjú és teszt szövegrészeinek közléséhez, ezért ettől a nyilatkozótól nem tartalmaz idézeteket a fejezet.

E helyen rögzítem, hogy a szöveg alábbi szakaszában, azaz a disszertáció szövegének 5. fejezetében közölt valamennyi szó szerinti interjú-részlet kifejezett szerzői jogi védelmet élvez. Ezen idézeteket közölni, másutt felhasználni kontextussal együtt vagy anélkül is csak ezen disszertáció szerzőjének hozzájárulásával szabad.

A nyilatkozókkal kötött bizalmi szerződésünk részeként anonimitásuk megőrzése érdekében nyomtatott nagybetűkkel azonosítom őket.

Az interjúalanyok valamennyien első vonalbeli pozíciót betöltő leaderek. A szervezet mérete ez esetben kevésbé orientál, de a többségük legalább 200 fős szervezet irányításáért felel vagy felelt korábban.

A leader-interjúalanyok közül ketten már visszavonult vagy más, önálló tevékenységet végző szervezeti ex-felsővezetők.

T. 2. A leader életút-interjúk kutatás résztvevői

<i>Életkor az interjú időpontjában</i>	<i>A szektor, amelyben leaderként dolgozik (vagy aktívként dolgozott)</i>	<i>Nem</i>
Á. (47)	Szolgáltatás	férfi
G. (54)	Média	férfi
J. (56)	Pénzügy, bankszektor	nő
L. (50)	IT, távközlés	nő
M. (48)	Kereskedelem	férfi
R. (47)	Közsféra	férfi
S. (67)	Pénzügy, bankszektor	férfi
Z. (42)	Pénzügy, bankszektor	férfi

¹⁹ Módszertani kézikönyvként David Boje kötete volt leginkább segítségemre [Boje, 2001].

Az elemzési csoportok kialakítása

A leader-interjúalanyokkal készült nyolc interjúból egy csoportot alkottam (ezek a *leader-interjúk, rövidítve: LI*).

Az elemzés során azonban felhasználok nyolc további életút-interjút is. Ezen interjúk az introspektív empirikus kutatás kapcsán már említett [vö: p.:78] projekt során készültek, a disszertációs kutatással egy időben, de attól függetlenül, egy még nem publikált közös kutatás részeként. A Balla Edittel közös munka során készített interjúk szövegét, mint osztatlan közös szellemi tulajdonunkat szerzőtársam hozzájárulásával használom fel jelen dolgozatban. Ebben a kutatásban női életútinterjúkat rögzítettünk, ezért valamennyi interjúalanyunk nő, életkoruk 35 és 58 év közötti, ketten vidékiek, hatan budapestiek, szintén hatan rendelkeznek felsőfokú végzettséggel.

A nyolc résztvevő nő közül négyen (*női interjúk, 2. csoport, a továbbiakban: NI.2*) legalább tíz éven át felsővezetői státuszban dolgoznak vagy dolgoztak az interjút megelőzően.²⁰ A legfontosabb azonban, hogy a velük készült interjú felvétele hangsúlyozottan nem a disszertációs kutatás keretein belül zajlott.

Megszólításukkor tudattuk, hogy női életutakat vizsgáló munkához kérjük fel őket interjúalanyként.

A másik négy résztvevő (*női interjúk, 1. csoport, a továbbiakban: NI.1*) foglalkozása indifferens (tánc tanár, kisvállalkozó, nyelvtanár, coach), bár közülük kettőnek szintén van felsőfokú végzettsége, de vezetőként sosem dolgozott.

Ez a 8+4+4 összetételű mintavételi mix lehetővé tette, hogy a leader narratívákat egy másik, kategoriális szempontból hasonlóan egyértelműen meghatározható csoportból származó narratíva-gyűjteménnyel vethessem össze.

²⁰ Négyből két női interjúalany az interjú készítésének időpontjában már kilépett vezetői a pozíciójából és független tanácsadóként dolgozik. E csoport harmadik szereplője az interjúban is elmondta, hogy nincs ínyére a felsővezetői munka, éppen eredeti végzettségének megfelelő szakmai pozíciót keres. Negyedik szereplőm pedig, aki egy szociális intézményt vezet, épp tartósan volt távol pozíciójától, mivel több éve kisgyermekét nevelte otthonában.

Az interjúk csoportját a szövegben és a táblázatokban így jelölöm:

1. **Leader-interjúk, LI** (8 fő)
2. **Női interjúk 1. alcsoport, NI1** (nem vezető státusú nők – 4 fő)
3. **Női interjúk 2. alcsoport NI2**, (vezető státusban dolgozó nők – 4 fő)

A kutatási kérdés és az interjúalany diszpozíciójának összefüggése

A kutatási iniciatívák fent ismertetett különbsége sajátos helyzetet teremtett az eredményt illetően is.

Noha két interjú-csoport adatfelvételi módja teljesen azonos volt (mindkét esetben félig strukturált interjút készítettünk) és a felkérő levél szövegszerűen is átfedésben van (leszámítva a kutatás célját ismertető bekezdést), sőt, az interjút megnyitó kérdés is ugyanaz volt, a két interjú-füzér mégis nyilvánvalóan eltérő csoport-sajátosságokat mutat.

Ezek a sajátosságok a két csoportot egészlegesen jellemzik és már a módszeres elemzési szakasz megkezdése előtt szembetűntek. Ezeket az elsődleges, nyers benyomásokat ismertetem itt.

A női életút-interjúk alanyai (NI.1 és NI.2) az interjúk felvétele során gyakran mutattak érzelmi reakciókat. Alanyaink csaknem fele sírva fakadt a történetmesélés során – azok is, akiknél maga a dramaturgia, a cselekmény drámaisága nem feltétlenül indokolta volna, és ráadásul ebben semmilyen korreláció nem mutatkozott sem az iskolázottság, sem a társadalmi státusz, sem az életkor összefüggésében.

Hallgatóként határozottan az volt az élményünk, hogy az interjúhelyzet a női kutatásban részt vevők számára az érzelmi élettörténetükkel való számvetés, szembesülés, újraélés - a történet elbeszélése közben vagy mellett szüntelenül korábbi *érzelmeiket rekonstruálják*. Néha kifejezetten az volt az érzésünk, hogy az interjú-helyzet fájdalmas szembesítést vagy épp ellenkezőleg, *rituális megtisztulási folyamatot* hívott elő az elbeszélőből. Vagyis, már az elemzés megkezdése előtt is szembeszökő volt, hogy a női narratívák egymáshoz hasonló mintázatot követnek, és ezen mintázat szignifikánsan különbözik azoktól a

narratíváktól, amelyeket a jelen kutatás céljára (női és férfi) leaderekkel készítettem.

A leader-interjúk rögzítése során nem tapasztaltam semmilyen érzelmi reakciót, a két női leader-interjúalany esetében sem. Általában véve, szubjektív benyomásként úgy összegeztem, hogy a leader élettörténetek sokkal tudatosabban konstruált elbeszélések voltak, mégis, az volt az érzésem, hogy sokkal kevesebbet tudtam meg az interjúalany személyéről és az életút történetének cselekményéről, függetlenül attól, hogy férfi vagy nő, idősebb, fiatalabb, vagy akár már inaktív ex-leader az interjúalany. Erősebb kontroll vezette tehát a leader elbeszélőket, és az élményem az volt, hogy a hallgató előtt sokkal inkább *a külvilág egy értelmezett nézete tárult fel*, mint a beszélő belső világa. Bár a leader narratívák nem voltak sem szűkszavúbbak, sem objektivisztikusabb igényűek – de már első ránézésre is kétségtelenül sokkal kevesebb volt bennük az intimitás.

Az interjúk elemzésekor tehát ezen empirikus benyomásokat figyelembe véve mindenekelőtt az a probléma merül fel: az életút-interjúk esetében hogyan befolyásolja a kutatási kérdés az elbeszélői narratív diszpozíciót?

Ebből következően pedig: *hogyan módosítja az értelmezési keretet és az értelmezési tartományt, illetve determinálja-e a keletkező narratívát az elbeszélő narratív diszpozíciója?*

Ezek a felvetések, bármennyire is lényegre érintőek, nem részei a disszertáció célkitűzéseinek és az elemzési modell kereteibe sem emelhetők be. Ezért a kérdésekre itt közvetlenül nem keresek választ, de az elemzés során figyelmet szentelek majd ennek a szempontnak is.

Az elemzés során alkalmazott modell

Az interjúk elemzését *Dan P. McAdams* modellje alapján készítettem saját módszerrel végeztem. Mivel a forrásul szolgáló eredeti modell és módszer a narratív pszichológia kérdéseire segít választ keresni, nem fedt teljesen az

általam keresett értelmezési keretet. Mégis, szemlélete és a narratíva egészét átfogó kategoriális szerkezete miatt ez tűnt leginkább alkalmasnak. Jelen elemzés célja nem a kontextuális összefüggések vizsgálata, hanem a narratívát, mint kommunikátumot szemlélve az egyes alkotóelemek egymáshoz viszonyított arányának, azaz szövegbeli súlyuknak és tartalmi trendjeinek vizsgálata. Ez az elemzés tematikus elemzés, amely a narratívát és az általa feltáruló identitást nem rögzítettként és nem is kizárólagosnak fogja fel, de legfőképpen pedig: nem az identitás szerkezetét, a feltételezhető motivációkat és tudattalan tartalmakat, hanem az identitásnak a kommunikatív reprezentációban felismerhető lenyomatát vizsgálja.

Az identitással foglalkozó elméletek áttekintésénél [vö.: p.52] már kitértem Dan P. McAdams modelljére. Míg ott az eredeti modell alapvonalaait mutattam be, most az általam alkalmazott változatot mutatom be, és az eredeti koncepciót csak felelevenítem. McAdams úgy fogalmaz: identitásunk azonos élettörténetünkkel. Az élettörténetet négy fő komponensre osztja: Nukleáris Epizódok, Imágók, Ideológiai háttér, Generativitás-forogatókönyvek [McAdams, 1988]. Ehhez társul két reflektív vizsgálati szempont: az egyik a tartalomról referál, a hatalom és intimitás motívumokat vizsgálja. A másik aspektusban a struktúrát, azaz a narratív komplexitást szemléli meg.

Az élettörténet összetevőinek értelmezéséhez tehát ennek a modellnek egy általam készített interpretációját használtam. Ez az interpretáció az előbb tárgyalt okok miatt részben leszűkíti, részben kitágítja az eredeti modell kereteit. Emiatt némileg a komponensek elnevezését is megváltoztattam, ezzel is jelezve, hogy kifejezetten a narratíva szerkezetének elemeiről van szó, azaz a kommunikatív tartalomról - nem pedig a narratív pszichológia által kutatott identitás-struktúráról.

A tartalmi és terminológiai kereteket az alábbi definíciókban pontosítom.

Az *Epizódok* (az eredetiben: Nukleáris Epizódok) szigorúan véve „az élettörténet kiemelkedő fontosságúnak tartott eseményei” [McAdams, 1988, p.133]. Én valamennyi *tényleges eseményt, történet* ide soroltam. Azaz

minden olyan szövegrészt, amely kizárólag az események leírásra törekszik, puszta információközlés, értelmezés nélkül. Tipikusan ehhez a komponens-típushoz tartoznak az ismertetett biográfiai tények, a karrier állomásai vagy az iskoláztatás, a családi események és hasonlók.

A Szereplők (az eredetiben: Imágók) az élettörténet szereplői, „a Self ellentétes képei”, az én megközelítésében: mindenki, aki volt annyira fontos eddigi életünkben, hogy eszünkbe jusson, amikor valakinek elmeséljük azt. Ide soroltam tehát az elbeszélésben felbukkanó valamennyi olyan konkrét szereplőt, akiről az derült ki, hogy *az elbeszélő életében vélhetően jelentős szerepet játszik, és akit a főnarratívában hosszabban is említ*. Nem kerültek bele azonban olyan szereplők, amelyek a főnarratíván kívül bukkannak fel, mert ott már a kérdések torzító hatása érvényesülhet.

Az Ideológia (az eredetiben: Ideológiai háttér) az etika, az ismeretelmélet és az ontológia (jószág, igazságosság, létezés) elvont eszméinek megmutatkozása az élettörténeti narratívában. McAdams szerint mindaz, ami a Nukleáris epizódok, a felbukkanó valóságos vagy imaginált szereplők háttérében áll. Azaz – hangsúlyozom, az én értelmezésében – *minden érv, leírás, gondolat, amivel a narratíva főszereplője magyarázatot ad arra, miféle is a világ*, szerinte, az elbeszélő szerint: az a világ, amelyben az ő élettörténete játszódik.

A Generativitás (az eredetiben: Generativitás-forgatókönyv) McAdams szavaival „egy olyan képzet, amely megmondja, mit várhat, mit remélhet valaki az élettől, mielőtt még túl öreg lenne az alkotáshoz” [McAdams, 1998, p.253] - azaz, saját értelmezésében: minden olyan szöveg-tartalom, amely megmondja, *„ki vagyok én” a világban*. Ide tartozónak tekintetem az elbeszélés valamennyi értelmező, reflektív elemét, amennyiben a reflexió kifejezetten az elbeszélőre, vagy az általa elbeszélte eseményekre, azoknak a történéskor rá gyakorolt hatására, utólagos percepciójára vagy akár magára az interjú-szituációra irányul. Ehhez a komponenshez soroltam azokat az interpretációkat, racionalizációs aktusokat, amelyek az élettörténeti események

körül szűkebb vagy tágabb társadalmi, szociális környezetet és abban magát a szerplőt írják le, helyezik el, feltételezhetően abból a célból, hogy az elbeszélő akkori cselekedeteit, motivációit a hallgató számára igazolják vagy érthetővé tegyék.

Az életútinterjú feldolgozása az elemzés számára

Az interjú nyitó kérdése valamennyi esetben így hangzott:

„Arra kérem, mesélje el nekem az élettörténetét!”

Általában 90-120 perc közötti időtartamú beszélgetéseket rögzítettem, majd azokról szó szerinti leíratot készítettem, amelyek terjedelme 9-15 ezer szó közötti. Így a továbbiakban írott szövegekkel dolgoztam, ezért a továbbiakban itt is ezt a kifejezést használom.

Az elemzést a teljes szövegtöredékeken végeztem el, kivéve azokat az eseteket, amikor az interjú vége szabad beszélgetésbe futott ki. Ezeket utóbb, a leírat elkészítése után a leírt szövegről leválasztottam, és az interjút ott fejeztem be, ahol a tényleges elbeszélés véget ért.

Az interjúkat a leíratkészítés utáni előkészítő fázisban hermeneutikai jellegű elemzéssel is megvizsgáltam: rekonstruáltam a teljes ívet, azaz összállítottam az egyes beszélők biográfiáját, valamint rögzítettem saját, a leírt szöveg olvasása során felmerülő kérdéseimet, az interjú készítése közben és az azután keletkezett reflexióimat.²¹

A szöveget a szövegszerkesztő segítségével színes sorkiemelővel, manuálisan preparáltam, a négy forgatókönyvet négy színnel jelölve. Ezután a szövegszerkesztő egyik eszköze segítségével a karakterek száma alapján

²¹ A vizsgálat ezen szakaszának ismertetése – a nyers benyomások leíró bemutatásán túl azonban végül nem kapott helyet ebben a szövegben. Elsősorban azért, mert a fókusz éppen ezen tapasztalatok hatására a tematikus elemzés igénye felé tolódott el. Részben pedig azért, mert az életútinterjúk teljes kontextusának elemzése nem volna lehetséges a kutatásban részt vevők teljes és részletes portréjának megrajzolása nélkül – ez esetben viszont, mivel egy részük közismert, beazonosítható személyiség, elveszne az anonimitás, amelynek megőrzésére az interjúk előtt írásos nyilatkozatban is köteleztem magam.

összeszámoltam az egyes forgatókönyvekhez tartozó szöveg-test terjedelmét, majd ezeket táblázatba rendeztem és a teljes szöveg karakterszámához viszonyított százalékra vetítve is kiszámoltam, kiegyenlítve ezzel az eltérő szöveghosszúságok okozta torzításokat.

Az egyes komponensek leírt szövegen belüli arányait bemutató teljes táblázatot a Függelékhez csatoltam [vö.: p. 164].

Így a négy fő komponens szövegen belüli *fajlagos arányához* jutottam. Ez az adat természetesen nem mutatja meg, hogy milyen mélységgel, intenzitással, milyen tempóban van jelen egy-egy komponens a narratívában, de éppen egyszerűsége miatt igen alkalmas a vizsgálatra. A komponensek narratíván belüli, vagyis most már a leírt szöveg karakterszámaiban kifejezhető terjedelmét a komponensek súlyának nevezem majd. A kapott adatokat táblázatba rendeztem, ez lesz majd elemzésem kiindulása.

A narratív élettörténeti interjúk elemzése

A dolgozat itt következő része nem csupán terjedelmileg a leghosszabb, hanem a mögötte álló munka is a legnagyobb. Ez a kutatás az eddig elvégzett empirikus vizsgálatok közül a legkiterjedtebb vállalkozásom.

Az egyes komponensek aránya a narratívákban

Az imént ismertetett szempontok szerint és a leírt módszerrel elvégzett szövegpreparáció alapján készült táblázatokból elsőként az összefoglalást mutatom be. Ebben az összegzésben egyszerűsítést alkalmazok, a leader-interjúk (LI) mellett csak a nem vezető státusú nőekkel (NI.1) készült interjúk adatait rögzítettem. Ezen jól látható, hogy a kezdeti sejtést igazolják az adatok.

T. 3. A négy komponens reprezentációjának aránya

Összefoglaló táblázat:		
A négy komponens aránya az élettörténeti interjúk leírt szövegében		
	Leader-interjúk Av.	Női interjúk (NI.1.) Av.
Epizódok	22,1%	67,7%
Szereplők	7,6%	9,7%
Ideológia	23,5%	14,2%
Generativitás	46%	8,5%

A nők narratíváiban aránytalanul nagy súllyal vannak jelen az események, történések leírásai, azaz a Epizódok.

Ez jelentheti azt is, hogy ők sokkal közvetlenebb viszonyban vannak a történettel magával és azt is, hogy fontosnak tartják az eseményeket színről színre, retrospektív módon látni. Jelentheti azonban azt is, hogy a leader narratíva sokkal szigorúbban konstruált, vagyis az események nem állnak önmagukban, hanem mindig valamilyen értelmező kontextusban jelennek meg, amely kontextus terjedelmileg is erőteljesebb, mint az eredetileg említett

esemény – ezért végül maguknak az eseményeknek végül fajlagosan kisebb súlyuk lesz a szövegben.

Ez látszik igazolódni a másik végletben, azaz a *Generativitás arányában is, ami az eseménytörténet aránypárjának szinte épp a fordítottja*. A leader-interjúkra jellemző volt, hogy a beszélő néhány mondatban összefoglalta a teljes történetet, és a narratíva további részében szinte csak önmagát, ezen belül a vezetéshez, a vezetői szerephez való viszonyát értelmezte. Hasonló jelenséget látunk az ideológiai há számainál is, noha az eltérés kissé mérsékeltebb, míg a Szereplők aránya eléggé hasonló.

Első, még nem igazolt következtetésemet ezen kutatás mentén tehát így fogalmaznám meg: *a női narratívák inkább rekonstruálják, míg a leader narratívák inkább konstruálják a múltat*. A narratívát, mint identitás-reprezentációt tekintve ez azt is jelenheti, hogy a leader identitásnarratíva tudatosabb, kognitívabb, vezéreltebb és fókuszáltabb. Másképpen, *a női identitásnarratívák szemlélik az élettörténetet, a leader narratívák pedig szemléltetik azt*.

A következőkben részletesen megvizsgálom az egyes szövegkomponenseket, hogy megerősítsem ezt a következtetést.

Epizódok

Az Epizódok, mint narratíva-komponensek arról adnak számot, hogy múltunk - számunkra emlékezetes - eseményei egymásra rakódva, vagy épp egymásnak ellentmondva hogyan vezettek el szükségképpen jelenlegi önmagunkhoz.

A T.V./3 táblázat adatai tovább árnyalják az előbbi általános megállapításokat. Látható, hogy bár az *Epizódok aránya szembeszökően magasabb a női interjúk esetében, a vezető státuszban dolgozó nők adatai közelebb állnak a leader-adatakhoz*. Feltételezésem szerint ez azt jelenti, hogy ezek a nők zárkózottabbak, életükbe kevesebb bepillantást engednek, és több kontrollal élnek a nyilvánosság felé.

Ennek köszönhető, hogy a női interjúk két csoportját összevetve a szórás is igen nagy: a skála alsó szegmensében egy alacsony iskolázottságú, alacsony társadalmi státusú (az interjú készítésének időpontjában átmeneti szállón élő) interjúalany szövegének adata van (93%), a másik végén pedig egy magasan képzett, magas pozícióban vezetőként dolgozó nő életútinterjújának adata (32%). A leader-interjúk ezen két véglete a karrierje csúcsán álló negyvenes leader (49%) és a klasszikus menedzser-karriert befutó, de az interjúkészítés időpontjában épp pozícióváltásban lévő női leader áll.

T. 4. Az Epizódok-komponens reprezentációjának aránya

<i>Az Epizódok komponens reprezentációjának aránya a szövegben</i>	
Az összes vizsgált interjú Av.	38,2%
Leader-interjúk, Av.	22,1%
Leader-interjúk, R	10-49%
Női életútinterjúk 1. csoport (nem vezetők) Av.	67,7%
Női életútinterjúk 2. csoport (vezetők) Av.	41%
Női életútinterjúk 1. és 2. csoport R	32-93%

Ha az interjúk tartalmát szövegszinten is megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a leader-interjúk kevés konkrét életrajzi támpontot adnak. Az elmondott

történetből legtöbbször nem hogy a személyes életutat, de a karrier állomásait is nehéz lenne rekonstruálni.

A leader-interjúkban az elbeszélő általában nem is kezdett bele a lineáris élettörténetbe. A „*Kérem, mesélje el nekem az élettörténetét!*” kérdésre válaszolva történetmondás helyett többnyire szintetizáló, összegző narratíva vette kezdetét. A biográfiai elemek csak később kerültek elő, mintegy illusztrációként. (Erre majd a Generativitás bemutatásánál térek ki részletesen.) A leader-interjúk nukleáris epizódjai zavarba ejtően elegyesek az elbeszélő idősíkkal egybeeső, társadalomtörténeti elemzési igényű korrajzzal. A hallgató élménye az, hogy nem is egy személy élettörténetét hallgatja, hanem a kor egy jelentős alakjának külső szerkesztő által megírt életrajzát.

Az elbeszélők mintha úgy éreznék, hogy a *kontextus részletes bemutatása nélkül nem érthetnék meg a történetet*, vagy épp nem érthetnék meg a cselekvések mozgatórugóit és jelentőségét.

Az elbeszélés maga műfajilag sokkal inkább hasonlít egy nyilvános előadáshoz vagy egy kortörténeti oral history-dokumentumhoz, mint személyes élettörténeti narratívához.

Két okot is el tudok képzelni ennek hátterében: az első nyilvánvalóan az interjú-módszertani fejezetben tárgyalt *diszpozíciós probléma*, amit maga az interjúhelyzet, pontosabban a felkérés feltételezett intenciója teremtett az elbeszélőkben. Azaz, ha leaderként kell önmagukra gondolniuk, akkor ez a leader-intencionalitás egyben retrospektív érvényű is. Nem személyes emlékeiket idézik tehát fel, csupán szelektíven azokat, amelyek leader-identitásukkal is fedésben vannak, hiszen a feladatot így értelmezik.

A másik feltételezhető ok az, hogy ezek a külső események, körülmények, konstellációk, mint tapasztalat valóban internalizálódtak abban az értelemben, hogy átélésük, megtapasztalásuk, megértésük vagy épp a velük való megküzdés tette a leadert azzá, ami. Azaz, *ezeket az eseményeket és körülményeket, vagy legalábbis azok interpretatív leírását ők maguk – tudatosan vagy tudattalanul- par excellence identitásformáló erőknek tekintik.* Itt néhány példát adok erre.

„Akkor csináltunk egy vállalkozást a bátyámmal, amit napi 15 órás munkával csináltam, ő csak segített nekem. (...) Tehát, ha 5-10 évvel idősebb vagyok, akkor elképzelhető, hogy egy közértet megveszek. Akkor volt az előprivatizáció. Akkor ma én vagyok a CBA tulajdonosa - amit nem szeretnék -, de mondjuk, én vagyok a CBA tulajdonosa, vagy résztulajdonosa, vagy van egy építőipari vállalkozásom, amit eladtam, mondjuk, 82 millió forintért 2001-ben. Nem ez történt, mert nem voltam ott. Az nem az én generációm.” (Á)

„A pénzügyi főosztályon viszonylag gyorsan ívelt fölfelé a karrierem, osztályvezetőhelyettes, osztályvezető, főosztályvezetőhelyettes, főosztályvezető, hozzám tartozott a bankrendszer, a költségvetés és a gazdasági mechanizmus. Ebben az időben született meg ugye az adórendszer, a hozzáadottérték-adó, a személyi jövedelemadó, a kétszintű bankrendszer, és hát nagyon érdekes volt ez az időszak (...) nagyon nevetséges dolgok ezek így utólag visszagondolva, hogy például az, hogy magángazdaság, hát az szóba nem jöhetett. És akkor ilyen hülyeségeket kellett kitalálni, hogy második gazdaság. (S)

„Lényeg az, hogy '88-ban engem aztán átküldtek a Demokratikus Ifjúsági Világszövetségbe főtitkárnak. A DIVSZ ismert szervezet, mai napig is létezik, a világ baloldali szervezeteinek a gyűjtőszervezete. Szervezeti tagság volt, tehát a KISZ adta a főtitkárt. (...) És akkor én lettem ez a főtitkár. Ez úgy működött, hogy negyven külföldi itt lakott Magyarországon, Budapesten, és ez egy teljesen konszenzuális működés volt. Nyilván azzal, hogy volt azért néhány szervezet, mint a szovjet, meg a magyar, amelyik egyenlőbb volt az egyenlőknél, de nyilvánosan nem lehetett többségi döntéseket hozni. Nagyon érdekes volt, hogy még ebben a társaságon belül

is hetente üléseztünk, egyeztettük a programokat, de nem lehetett megtenni, hogy többségi szavazással döntsünk.”(G)

A nőkkel készült interjúk általános mintázata ettől teljesen eltérő. Az Epizódok hosszan, kronologikus sorrendben szinte kizárólag az eseménytörténetre szorítkoznak.

A női 1. csoportbeliek (NI.1.) ilyenformán kezdik a narratívát.

„Ötvenhárom december 8-án születtem, méghozzá egy majorban, Komárom mellett, nem mondták akkor, hogy állami gazdaság. Csehszlovákia volt akkor, most már Szlovákia.” (A)

„Röviden az életem: 1971-ben születtem Budapesten. Édesapám festőművész volt, édesanyám franciatanár. Apámnak harmadik házassága volt ez a házasság, de első gyermek vagyok elvileg. Későbbiekben még két testvérem született. Az egyik 16 hónappal fiatalabb nálam, a másik pedig 14 évvel volt fiatalabb nálam, de ő meghalt. Budapesten nőttünk föl végig, egész gyerekkoromban.”(B)

„A gyerekkorom, ha arra visszamegyünk, kicsit az is mozgalmas volt, mint a felnőtt életem. Édesanyám, egy család voltunk, és az a lényege, hogy sokat költöztünk. De a gyerekkorom, tehát sokat költöztünk, mert egyik helyről a másikra, igazából egy állandó lakhelyünk nem volt.”(T)

A női interjúk alanyaitól általában a narratíva beltestében is szigorú értelemben vett élettörténeti elbeszélést hallottam.

„Utána 11 éves lehettem, amikor felköltöztünk Budapestre, akkor a nagymamámhoz költöztünk ide föl, a XIII. kerületbe, és akkor azért költöztünk fel, mert az anyuék elváltak, valami konfliktus, ez már hosszabb ideje tartó konfliktus volt közöttük, és az a lényege, hogy az anyu fogta magát, és azt mondta, hogy elég volt, és följöttek. És akkor a mamámnál laktunk olyan fél évet, egy évet körülbelül, és

közben az anyu nézett egy albérletet, és albérletből albérletre költöztünk. Én meg kerültem ezáltal, meg a húgaim egy kollégium-szerűségbe, Tapolcsányi utca, II. kerület, Rózsadomb, de az egy elég jó kollégium volt, és akkor onnan jártunk suliba, vittek minket.”(T)

„A Margit megszületett, a kisebbik leányom ott, Csütörtökben, aztán úgy, hogy az uram akkor hazajött már, éppen akkor jött haza az egyetemről, és aztán ment el katonának. És még egy év halasztást is kért a katonaságtól, hogy most született a gyerek, akkor később mehessen. És akkor, mikor én kivártam, hogy végre legyen egy normális lakás, mert például volt, a 8. emeleten találtam valakit, aki eladta volna, de hát tériszonyom volt, és akkor ide két gyerekkel dehogy jövök, és akkor inkább mindig vártam, és sikerült kapni egy négyszobást, az meg földszintes, de az még mindig jobb, mint a 8. emelet, és akkor elmentem úgy augusztus 30-án, hogy szeptemberben ott kezdett a kisebbik lányom, Margit, első osztályt járni, Edit meg az ötödiket, felső tagozatot, és ott nőttek föl.”(A)

A női 2-es csoport (NI.2.) interjúi ebben a tekintetben nem különböznek a másik csoportba sorolt narratíváktól. A történetmesélésben csak a személyes narratívához szorosan tartozó, az érthetőséget segítő körülményeket említik meg.

„Nem maradtam bent az egyetemen, és elmentem egy bankba dolgozni, ahol vállalkozások, kifejezetten kis- és közepes vállalkozások finanszírozásával foglalkoztam. Na, hát ez volt az élet veleje, mert a vállalkozói világ akkor is nagyon érdekes világ volt. Tényleg, a csillagokat is az égből időnként le tudták beszélni. De azt nagyon élveztem egyébként. De hamar, majdnem azt mondhatnám, hogy túl hamar beletanultam, és utána azt gondoltam, hogy ez nekem nem olyan nagy kihívás, hogy még 20, 30, 50 vagy 100 hitelkérelmet terjesszek elő

elbírálásra. Nagyon nagy kihívást nem éreztem túl sokáig. Úgyhogy azt nem is olyan sokáig csináltam, egy évig, vagy másfél évig talán.”(K)

Szereplők

A Szereplők azok a valóságos személyek az élettörténetben, akiket az elbeszélők anélkül említenek meg, hogy arra az interjúer külön rákérdezne. A szöveg hossz szerinti mennyiségi arányosítás ez esetben megfelelően jelzi a imágó-komponens súlyát is: az összes interjúban valóban kevés, szinte meglepően kevés említés esik ugyanis ezekről a szereplőkről.

Ha mégis, akkor a szövegben gyakorta csak egy utalás emlékeztet szerepükre: „édesanyám, édesapám, ők faluból származtak, mezőgazdasággal foglalkoztak gyerekkorunkban, élték a falusi gyerekek életét”. (K)

T. 5. A Szereplők-komponens reprezentációjának aránya

A Szereplők komponens reprezentációjának aránya a szövegben	
Az összes vizsgált interjú Av.	10%
Leader-interjúk, Av.	7,6%
Leader-interjúk, R	4-12%
Női életútinterjúk 1. csoport . (nem vezetők) Av.	9,7%
Női életútinterjúk 2. csoport (vezetők) Av.	15%
Női életútinterjúk 1. és 2. csoport R	4-26%

Mintha csak statiszták lennének az elbeszélők életében... Esetleg epizodisták. Nagyon keveset tudunk meg róluk és nagyon kevésbé plasztikus a képmásuk. Úgy látszik, komolyabb szerepet és ezzel nagyobb teret a narratívában csak akkor kapnak, ha valamilyen igazán meghatározó élmény vagy épp tartós trauma forrásaivá válnak.

A számok ez esetben nem orientálnak egyértelműen. Ezért inkább azt érdemes megvizsgálni, hogy *a felbukkanó Szereplők vajon ki- s mifélek* a két interjúcsoportban? Ha ebbe az irányba indulunk el, akkor hamar érdekes leleményekre bukkanunk.

A női interjúk esetében ez a személy általában az anya. A jelen kutatásba bevont *női interjúk felénél előkerül valamilyen anya-trauma* (a kutatásból ide be nem vontakat is egybevetve egyébként még magasabb ez az arány).

Az anya-trauma oka elég gyakran az *elutasítás*.

„Megtaláltam Anyám naplóját amit egyszer írt, de nem volt az igazi napló, csak egy leírás arról, hogy megszületett a kislánya és neki mennyire boldogtalan az élete és ezért a gyerek a hibás, aki persze tök cuki meg gyönyörű meg minden, de azért csak ez kúrta el az életemet, hogy terhes lettem házasság előtt és pont ettől az embertől.” (V)

A másik jellemző ok a *cserbenhagyás* – szélső esetben az öngyilkosság, a kiskorú gyermekek elhagyása.

„Egy dolog kár a mamámat illetően, hogy önmagát nem szerette egyáltalán (...) eldobta az életét, amit azért nem kellett volna. Mamám balesetéről nem lehet tudni igazán, hogy az egy milyen baleset volt. De én úgy gondolom, hogy depresszió okozta, és a mama nem szerette eléggé önmagát, meg nem figyelt eléggé oda önmagára, hogy kirántsa magát ebből a helyzetből, ami végül is egy balesetbe vezette.”(B)

Ritkábban, de előfordul, hogy a női interjúalany megemlékezik egy „jó démonról”, aki az életét egy ponton meghatározta. Ezek a szereplők többnyire férfiak, és nem ritkán épp a munkahelyi főnökeik. És az sem ritka, hogy szerepük az élettörténet során megfordul.

„Megint meg kellett éljem, hogy otthon a férjem féltékeny arra, hogy milyen jól vagyok a gyerekekkel meg a munkámban is, a munkahelyemen meg a volt főnököm féltékeny arra, amit ... bár én nem voltam hajlandó beállni az elnyomott női szolgástorba. Számtalanszor helyeztem magam megalázott, kiszolgáltatott pozícióba azért, hogy ez ne érződjön, ez a differencia, holott magamban azért éreztem, hogy van differencia. Éreztem, hogy milyen nehéz ezt úgy érvényesíteni, hogy ne kezdjek el cérnakarokkal kardozni, hogy tényleg ne

vegyem át a férfiak eszköztárát, hogy maradjak nő abban a pozícióban, ami végtelen férfias világ.”(É)

A leader élettörténetekben viszont szinte sohasem bukkannak fel családtagok, az anyák szinte sosem, vagy csak említés szintjén. Felbukkanásuk kontextusfüggő: a szülőkről csak a gyerekkor fontosabb állomásaihoz kapcsolódva esik szó, a gyerekekről pedig leginkább az élettörténetből kitekintve, jövő idejű perspektívában és többnyire a generativitás komponens részeként. A társak, a régi és új feleségek is többnyire csak beszédfordulatként jelennek meg az elbeszélésben.

Az apáról többször esik szó, de csak akkor, ha pozitív vagy negatív értelemben meghatározó. Például olyan, aki ellen lázadhat egy kamaszfiú, aki túlszárnyalja majd az apja karrierjét.

„Hát, én otthon tanultam meg a lázadást, és otthon tanultam meg a keménységet is, a gerincességet, otthon tanultam meg azt, hogy gyerekként nem adhatod föl az elveidet, adott esetben a szüleiddel szemben sem. Gyerekként tanultam meg azt, hogy engem csak eltörni lehet, nem lehet meghajlítani. Én elköltöztem otthonról, 17 évesen fogtam a motyómat és elköltöztem. Addig, amíg az apám be nem jött a Radnóti Gimnáziumba, és az igazgatónak és az osztályfőnöknek könyörgött, hogy beszéljenek rá, hogy jöjjenek vissza, mert én azt szabtam feltételül, hogy hát ha majd nekem könyörög, akkor esetleg megfontolom. Ez megtörtént, és visszamentem.”(R)

A leader-élettörténetekben azonban főképp *mentorok és bölcsek* szerepelnek. Szinte minden leader-interjúban felbukkannak, és szinte mindig ugyanaz a szerepük: ők a változás ügynökei vagy az elérendő ideáltípus megtestesítői.

Mint például egy tanácsadó, aki a szó szoros értelmében azt mutatta meg a nagy hatalmú ügyfélnek, hogy milyen sérülékeny. Ez egyben az ő élettörténetének egyik fordulópontja.

„És ez a coach-om nemcsak coach volt, hanem fekete öves harcművész, akinek - nem mindenkivel nyilván-, szokása

volt levinni a coaching utolsó felvonásaként az illetőket a tornaterembe, és hát erre nyilván felkészületlenek voltunk. Egy másik sráccal voltunk ott együtt, és ha valami tőlem távol állt, akkor ez volt. Nyilván a konfliktuskerülés, mint attitűd, ez megnyilvánul abban is, hogy az ember a fizikai kontaktust tőle megpróbálja elkerülni egész életében, fel lehet nőni így, meg lehet úgy halni, hogy az ember, mint akár vezető is, hiszen kifejezetten akár félhet a fizikai kontaktusoktól, konfliktusoktól. Hát nem volt kellemes az a coaching-élmény, mindazonáltal egy negyed év múlva én magam jelentkeztem ennél az embernél, hogy szeretném ezt csinálni.”(G)

Vagy egy korábbi főnök – akinek nem annyira engedelmeskedni kell, mint inkább *elérni, esetleg meg is haladni*.

„Ő maratont futott három óra alatt, és a céges konferencia után neki még mindig annyi energiája volt, hogy elment három körre a Margitszigetre és úgy jött vissza az esti bulira. Ezek a kis dolgok, ezek nagyon jelentősen befolyásolták az egész szervezeti kultúrát is.”(Z)

Van példa a *karizmatikus imágó-figurára* a NI.1. (nem vezető státuszú nők) alcsoportban is. Igaz, ez egy rendhagyó élettörténet, mert a felnőttkor kezdetén egy baleset utáni traumát élt át az elbeszélő. Ezután történik a sorsfordító találkozás.

„És akkor Csaba testvérrrel beszélgettem és azt mondta, hogy az életben vannak olyan mérföldkövek és lélekben is eljuthatunk oda, egy lelki mérföldkőhöz, mikor azt érezzük, hogy bizony váltani kell. Ez a váltás néha olyan dolgokra vonatkozhat, ami addig nagyon stabilnak tűnt az életben. Ő azt a hasonlatot hozta, hogy egy kicsit olyan ez, mint az artistának a cirkuszban a trapéz, hogy azon leng. És hát kapaszkodik abba a trapézba, mert hát semmi más nincs, amibe kapaszkodhatna, de az se egy biztos pont. És így vagyunk sokszor mi is a

munkahelyünkkel, hogy kapaszkodunk abba, holott leng velünk az egész, inog, de mégis azt gondoljuk, hogy nincs máshová lépünk és ezért ne merjük elengedni. De, hogyha ez a lelki érettség eljut a mérföldkőhöz, mikor váltanunk kell, akkor bizony halálugrás van. (...) És akkor ezzel azért így jól a bogarat a fülembe ültette és ezen, gondolkoztam úton hazafelé, hogy hát, akkor valószínűleg az én életutam se annyi kell legyen, hogy minden nap bemegyek az irodába, lefuttatom az Excelben az SAP riportot és megyek tovább, mert az valószínűleg XY is meg fogja tudni holnap csinálni, csak megnyomni az entert. És, hogy ha jóisten tényleg adott nekem valamit, amihez nekem van talentumom, akkor azt kell megtalálnom. És akkor elkezdtem ezt keresni.”(F)

Az NI.2. alcsoport tagjainak (vezető pozícióban dolgozó nők) mindegyike sokat beszél a szüleiről és a jelen időhöz érkezve az elbeszélésben, mindig megemlíti a társukat is. Ezek általában hosszabb szövegrészek, mivel az életük jelenidejét már a házasságban élés idejével kapcsolják össze. Ez lehet talán az oka annak, hogy a nem vezető nőkhöz és a leaderekhez mérten is magasabb az imágó-komponens aránya a narratívában. Úgy tűnik, az ezekben az női interjúkban megkérdezett, vezetőként dolgozó nők számára nagyon fontos, hogy támaszt tudhassanak maguk mögött, és erről általában részletesen beszélnek is.

„De lényeg az, hogy van egy csodálatos férjem, akivel 35 éve együtt vagyunk jóban rosszban, akit én nagyon szeretek és azt gondolom, ő is nagyon szeret engem.”(L)

„Tehát az biztos, hogy ő nagy támasz volt akkor is, amikor kirúgtak. Mindezt nem lehetett volna végigcsinálni nélküle. Az, hogy én megengedhettem magamnak azt, hogy most ne csináljak semmit, ahhoz ő is kellett. Ahhoz nemcsak az anyagi helyzetünk kellett,

hanem az ő személyes támogatása, és az, hogy ő tudta, hogy nekem most így jó, és hagyta, hogy ez akkor így legyen.”(K)

A gyerekeit viszont előbb-utóbb szinte mindegyik interjúalany szóba hozza.

A *leaderek* általában annak kapcsán, ha a jövőről, életük művéről gondolkodnak: azaz a generativitás-foratókönyvek részeként. Őket az foglalkoztatja, *hogyan lehet átadni, örökíteni a megküzdés képességét*, a motivációt, és hogyan lehet megtalálni az egyensúlyt abban, hogy adjanak is épp eleget javakból, de még ne annyit, hogy gyermekeiktől elvegyék a szerzés, csinálás, felfedezés iránti vágyat. Ebből úgy tűnik, hogy a leader legfőbb törekvése utódaival, gyermekeivel kapcsolatban valamiféle *identitás-kontinuitásra való törekvés*.

„Hogy mikor kvázi felnőttek lesznek, és nyilvánvalóan ébrednek az értelmük, hogy tulajdonképpen ő is mehetne a Harvardra, mert ott is vannak nagymenő pozíciók, ha ő kellően jó, annyira van jó - de ahhoz pénz is kell. Akkor az-e a cél, vagy az a cél, hogy itthon ingyen, vagy itthon pénzért? A pénzt mire költeni? Elmenni külföldre nyaralni, arra adjak pénzt, vagy ruhára adjak sok pénzt, mire költse, mik a prioritások? Ezt a rendszert fölépíteni, hogy valahogyan arra motiválni őket, hogy ők saját maguk tudjanak megküzdeni a saját dolgaikért. Ez az alapvető gondolat, hogy semmiképpen nem gondolom azt, hogy látod, nekem milyen szar volt, akkor most neked milyen kurva jó lesz, és akkor nézd meg, hogy mennyivel könnyebb neked édes fiam, hanem sokkal jobban szeretném, hogyha hasonlóan nehéz lenne. Szerintem az, hogy dolgozni, küzdeni valamiért, és úgy a sajátodat megteremteni, sokkal nagyobb boldogságot ad. Ezt keresem, az ővelük való kapcsolatomban, hogy ezt hogyan tudom ezt föléleszteni? Hogy én akarom

megcsinálni, ezt akarom csinálni, ezért ezt áldozom fel, ezt csinálom meg, ki tudja mondani, hogy ebben segítsél vagy ne segítsél. Ebben valahogy a támogatást adni, az nehéz, hogy ez jó legyen nekik. Izgalmas kihívás.”(M)

A női interjúk alanyai *sokkal kevésbé tekintenek utódként a gyermekeikre*. Sokkal inkább a jelenük, a mindennapjaik részeként. Türelmesebbek a változásban. Viszonyuk érezhetően és érthetően személyesebb, mélyebb és néha bonyolultabb is.

„A kisfiam a legnagyobb támaszom. Azt hiszem, nagy támasznak jött ő hozzám. Érdekes, mert különben voltam már terhes előtte legális viszonyból, tehát férjemtől, de nem akartam gyereket. Valószínűleg a kisöcsém miatt sem, aki meghalt, nagyon félttem az anyaságtól, és ezt a kicsi gyereket, aki teljesen irracionális körülmények között fogant, ez azonnal, ilyen nagyon furcsa sztori volt ez a kicsi. Azonnal tudtam, hogy ez egy kisfiú lesz, és ez lesz az én emberem, ez a gyerek. És tényleg ő az, aki nekem nagyon sok stabilitást hozott az életemben. Nagyon sokat tanulok a fiamtól. De nem kell úgy elképzelni, hogy ilyen izé gyerekem van, tízdioptriás szemüvegű. Kis bölcs, hulla vicces, nagyon jó fej srác kölköm van, aki különben elképesztően sokat ad nekem a létezésével is. Nem akarok olyan anya lenni, aki rátelepszik a gyerekre. Szerintem nem is leszek.”(B)

Ideológia

Az elemzés előkészítése, azaz a manuális kódolás után ebbe a kategóriába soroltam valamennyi olyan narratíva-részletet, amely azt a benyomást kelti a hallgatóban, hogy az elbeszélő a főnarratívától látszólag elkalandozva, a világba tekintve, egykori és jelenbeli önmagát mintegy orientálva szellemi környezetében, kívül kerül a történeten. A leader narratívának erről a tematikus száláról már rendelkeztem némi közvetett tapasztalattal az első pilot kutatásomnak köszönhetően [vö.: p.25]. Valójában persze nem kerül kívül, hiszen az Ideológia éppenséggel az a váz, amire az egész narratíva ráterül.

A kapott mutatók eltérései ez esetben sem drámaiak, bár hasonló tendencia mutatkozik, mint az Epizódok és a Generativitás esetében. (Jelesül, hogy a leader-interjúk és a NI1-es csoport közötti átmenetet a NI2-es –vezetőként dolgozó, de az interjúban nem vezetőként kérdezett - női csoport jelenti, szinte pontosan középen). Az adatok mögött azonban ezúttal is figyelemreméltó sajátosságokat találunk.

T. 6. Az Ideológia-komponens reprezentációjának aránya

<i>Az Ideológia komponens reprezentációjának aránya a szövegben</i>	
Az összes vizsgált interjú Av.	19,7%
Leader-interjúk, Av.	23,5%
Leader-interjúk, R	8-43%
Női életútinterjúk 1. csoport (nem vezetők) Av.	14,2%
Női életútinterjúk 2. csoport (vezetők) Av.	17,5%
Női életútinterjúk 1. és 2. csoport R	2-28%

Bár a gender-szemlélet az elemzés többi részében is releváns lehet, szándékosan nem emeltem be előzetesen az elemzési szempontok közé mindaddig, amíg megkerülhetetlenné nem váltak – ami ezen a ponton következett be.

A szöveg-tartalmak ugyanis tökéletesen igazolják Carol Gilligan [Gilligan, 1982] gender-központú megközelítését. Gilligan kutatásaival egybevágóan

ezekben az interjúkban is azt találjuk, hogy *a férfiak ideológiai habitusa a formális etikai elvek, a jog és igazság elvont eszméin alapul, míg a nők az ideológiára is empátiával és érzelmi intelligenciával fókuszálnak.*

Indokolt a kérdés: mi a helyzet vajon a leader-interjúkban megszólaló női vezetőkkel? Ezt rövidesen megválaszolom.

Most az NI1-es és NI2-es interjúcsoportba tartozó szövegekből kiemelt néhány tipikus szövegtöréddel szemléltetem, *mit jelent a női alapállás az életvezetés morális horizontján. Kétségek és dilemmák, amelyek férfiak, felnevelendő saját és idegen és meg sem született gyermekek miatt fogalmazódnak meg. Megoldások és csalódások, amelyek fontos emberi kapcsolatokhoz kötődnek. Biztatás, kapcsolódás és elengedés. Egy női nyelv.*

„És mindenki azt hiszi, hogy azért nincs gyerekem, mert annyira karrierista vagyok hát nem, mindaddig, amíg nem tudok neki olyan életet biztosítani, amiben egy gyermek boldog, és ezen egy csomó dolgot érthetünk faktoriálisan, az anyagiaktól kezdve a megfelelő pasit, aki majd neveli, biztonságérzetet ad, és így tovább, addig nincs gyerek, valószínűleg most már nem is lesz.”(V)

„Folyamatosan piedesztálra állítottam egy férfit, akár a volt főnökömet és amikor azt éreztem, hogy „meghaladom“, akkor nagyon nagy fájdalom volt elengedni. És nagyon nagyon öreg lettem már, amikor már azt tudtam mondani, hogy most már nem állítok magam elé senkit. Azt mondom, hogy mindenki példakép, én is. Akkor jött meg az önbizalom. Azt kérdezték: úristen, hát végignyomtál egy karriert, most jött meg az önbizalmad? Az nem ezért volt, az megfelelésegből volt. Hogy bebizonyítsam, hogy nekem az megy. Az nagy különbség.”(É)

„Amikor nagyon felláztam minden ellen és már Csaba testvérenek is azt mondtam, jöjjön ide kiszerezni, mert ő mindig azt mondja, hogy ki kell szeretni a gyerekekből a jót. És mikor egymást verték seprűnyéllel és jöjjön ide és szeressen, ezekből nincs mit kiszerezni. (...) És akkor úgy éreztem magam, mint

egy keljfeljancsi. Ez volt az üzenet, a Jóistentől. Tehát, hogy ahányszor lenyomnak, neked annyszor kell felkelni. És, hogy majd én adok neked erőt. Én azt szűrtem le, hogy az volt az üzenet és az volt a feladat, hogy én voltam ott az, akinek szeretet kell adnia. Mert azok nem kapnak egymástól, se a másik nőtől, se senkitől. Tehát én az kell legyek itt, aki mindenkit szeret, mert azok ezzel még nem találkoztak.”(F)

„Egyik nap még az elismert vezetője voltam a cégnek, puttonnyi elismeréssel, kitüntetéssel, jutalommal a tarsolyomban, másik nap pedig kitettek. De ezt tudatosan vállaltam, mert a volt főnököm megmondta előre, hogy ha nem úgy döntök, ahogy elvárja, akkor ez lesz a következménye. (...) Aztán egy hétvégém volt rá meggondolni, (...) és akkor lettem írásban az asztalra, hogy én nem vagyok hajlandó az elvárásoknak megfelelni, bizonyos elvárásoknak. És akkor véget is ért a munkaviszonyom. És a férjem akkor úgy engedett el, hogy ne törődj semmivel, azt dönts, ami szíved szerint, azt mondd, amit szíved szerint mondani akarsz és dönteni szeretnél, mi támogatunk, mi mögötted vagyunk, úgyhogy így engedett el a férjem aznap reggel.”(K)

A tipikus leader férfi ideológia alaptételei: autonómia és felelősség önmagunk és a ránk bízottak iránt.

Kivétel nélkül, minden egyes általam készített leader-interjúban megtalálható ennek szöveg-lenyomata. Most csak néhányat mutatok be. *Kulcsszavak: irányítás, függetlenség, elvhűség.*

„Amikor nem tudok érte felelősséget vállalni, akkor nem is szeretnék részt venni benne, mert nem szeretném elszervedni, és nem szeretnék kiszolgáltatottja lenni annak, hogy ami történik, és amire egyébként nincs hatásom, hogy az általam vágyottnál kisebb hatásom van, az aztán rám is visszahulljon és bekenjen, nincs az életemben szerintem olyan amit ne tudnék

vagy akarnék vállalni. Mert hogy magam irányítom a sorsomat, és azt csinálom, amit akarok csinálni, és pont úgy csinálom, ahogy akarom csinálni, és ahogy nyilván tehetségemből és képességeimből csinálnám.”(R)

„Tehát azt nagyon fontosnak tartom a munkában, hogy soha ne legyek kiszolgáltatott a munkáltatónak, szellemi értelemben ne adjam fel azt, hogy én dönthessek arról, hogy nekem márpedig ez nem kell, vagy ha azt érzem, hogy esetleg ez már nem sikerül, akkor én mondjam előbb azt, hogy ez inkább már nem kéne. Tehát soha nem tudnék úgy maradni egy állásban, hogy azt érzem, hogy én innen csak lehúzzom a lét, de igazából már nem adok hozzá. Mert nekem a függetlenség rettentő sokat jelent, szellemi és anyagi függetlenség egyaránt. Én minden pillanatban azt akarom érezni, hogy én akár mondhatnám azt, hogy köszönöm szépen, akkor én elmegyek, és mehetnék bárhová keresni munkát és dolgozni. Szeretném, hogyha a tulajdonos érezné inkább azt, hogy erre az emberre nekem szükségem van, inkább maradjon, mint hogy elmenjen. És ez végig az elmúlt húsz évben így volt, tehát ez nekem rettentő fontos.”(M)

„Vezérlő elvek vannak inkább, azt gondolom. Egyébként vannak. Egyszer voltam egy vezetőképzőn a Közgázon, mondjuk, '97-ben talán, nem tudom, nagyon régen volt. És ott volt egy tanárnő, aki azt mondta, hogy ő minden év elején fölírja, hogy mit szeretne elérni, és év végén megnézi. Aztán vagy összejön, vagy nem, de nem az számít, hanem a, hogy is van?... 'Minden a mozgalom, semmi a végcél'. És ez egyszerűen mindig fontos volt. (...) Tehát nem szeretek sodródni.(Á)

De mi is a hát helyzet akkor a kutatásban leaderként (LI) megszólított nőekkel?

Különös eredmény, hogy épp a két női vezetővel készült leader-interjúban fedezhető fel a legtöbb Ideológia komponens. Ráadásul, ezekben a narratívákban *nyomát sem lel*ni a nőkkel készült interjúkban szembeszökő érzelmi töltéseknek. Szavaik erőteljesek, elvi alapállásból építkeznek és tartásról tanúskodnak. *Büszkeség, erkölcs, meggyőződés, tisztesség.*

„Szóval van egy határ, amin túl nem vagyok hajlandó beadni a derekamat. És azt gondolom, hogy ez most is így van. Van szakmai meggyőződésből határ, van tisztességből határ, van emberi erőforrás terhelhetőségéből határ. Szóval vannak határok, amiket nem vagyok hajlandó átlépni akkor sem, hogyha az az én személyes érdekem szempontjából célszerű lenne.”(L)

Az Ideológia-komponens esetében tehát *a leadership, mint identitás, láthatóan felülírja a gender-determinációt.*

Úgy gondolom, ez a kutatási eredmény az egyik legerősebb érv az első disszertációs hipotézisem alátámasztására.

Generativitás

Az előzmények fényében nem meglepő, hogy az adatok szerint a leader-interjúkban rendkívüli a Generativitás szöveggel való telítettség, akár a női interjúk összességével vetjük össze, akár a két csoporttal külön-külön.

T. 7. A Generativitás-komponens reprezentációjának aránya

A Generativitás komponens reprezentációjának aránya a szövegben	
Az összes vizsgált interjú Av.	32%
Leader-interjúk, Av.	46,5%
Leader-interjúk, R	25-76%
Női életútinterjúk 1. (nem vezetők) csoport Av.	8,5%
Női életútinterjúk 2. (vezetők) csoport Av.	26,7%
Női életútinterjúk 1. és 2. csoport R	2-40%

A nyolc leader-interjúból hat kezdődött és folytatódott a beszélgetés első 10-15 percében is a Generativitás-motívummal.

Úgy vélem, ezt a tendenciát a *narratíva keretezésének* tekinthetjük: mintha a beszélő előzetesen orientálná a hallgatóságot és / vagy önmagát, és *szerezői prologus formájában mintegy előzetes értelmezési irányt szabna a narratívának.*

„Viszonylag későn kezdtem. Nyilván iskolában is már, általános iskola, középiskola, egyetem. Valószínűleg abból adódóan, hogy az apukám egy ilyen feltörekvő első generációs értelmiségi volt, ezért valószínűleg volt bennem egyfajta példa, vagy némi indíttatás arra, hogy én vezető szerepeket szerezzek magamnak, vagy töltsék be, állandóan (...) sport, minden iskolarendszeri dologban, tehát hol az úttörőmozgalom, hol a KISZ, hol a hallgatói önkormányzat, majd később, amit megtaláltam magamnak, az pedig az ISAC nevű szervezet volt.”

(M)

„Sosem gondolkoztam azon, hogy honnan jöttem, ez persze így nem igaz, inkább az a kérdés, hogy mi az, ami engem meghatároz. Nyilván részben a sok generációs értelmiségi lét, szüleim egyik ága ügyvédek, másik ága mérnökök. A lázadás, ami érdekes mód az én esetemben az, hogy a zsidóságomból táplálkozik.” (R)

„Visszafele bontom a történetet, időben, mert itt nem egymásba kapcsolódnak, vagy érthetők a történetek. Szóval, itt vagyok 23 éve, ennél a cégnél, az intézetben. Egy igazán jó időszakban csatlakoztam ide, az érdekes korszakban. Azt szoktam mondani, hogy a piacgazdaság kiépülését nyomon követhettem. Nem voltam aktív, nem voltam alakítója, de aktív megfigyelője voltam.”(K)

„Debreceni illetőségű vagyok, ami azért érdekes, mert szerintem Debrecennek van egy sajátos kulturális háttere, és azt gondolom, hogy ezt a kálvinizmusban vélem felfedezni. Tehát szerintem erősebb valamilyen módon a kálvinista jellege Debrecennek, mint a cívis jellege. Lehet, hogy a kettő összefügg, de én azért ezt látom.” (G)

Az NI.2. alcsoportban (vezetői státuszban dolgozó nők) interjúk *látszólag* hasonló keretkezéssel indulnak, de a bevezető sokkal inkább a nehéz sors, a valamivel szembeni negatív önmeghatározás. Mintha mindegyikük egy olyan történetbe fogna bele, amelynek *hőse a körülmények hatalmával szembeszegülve valósítaná meg terveit*. Ez az alaphangulat általában az interjú egészét végigkíséri. Remek példa erre a szintén vidéki városból származó, vezetői karriert befutott É. története. A vidéki származás, ami az imént idézett G.-nél az identitást erősítő támasz, kurázszi, ugyanez a komponens K.-nál mintha hendikeppnek tűnne.

„Tehát az én szüleim még kétkezi munkásként faluból jöttek, és azért az egészen biztos, hogy meghatározza az én értékrendemet és az én

szempontomat, és hiába élek már vagy 30 éve, vagy nem tudom, mennyi ideje Budapesten, soha nem leszek annyira pesti, mint akik több generációra visszamenően pestiek.(K)

Ugyanebben az interjúcsoportban más női interjúk is valamilyen fájdalmas ellentmondással kezdődnek.

„Én két teljesen gyökeresen ellentétes családot tudhatok ősöknek, az egyik egy olyan gyógyszerész család, akiknél én vagyok a negyedik de talán ötödik generáció, magyarul ez egy fullosan értelmiségi család, ez a gyógyszerész szakma az őseim idején az egy nagyon megbecsült dolog volt. Én nem akartam gyógyszerész lenni, zárójelben jegyzem meg, de úgy alakult, hogy az lettem.” (V)

„Nehéz körülmények közé születtem, anyuval ketten maradtunk, szerelemgyerek voltam. Édesapámat szinte egyáltalán nem ismertem, pár alkalommal bukkant fel az életünkben. (...) Önállóan tanultam, nagyon erős volt bennem a megfelelési vágy, mindig kitűnő voltam, de édesanyám elég egyszerű ember volt, korán is szült engem, 17 évesen, az általános iskola után egy szakmunkásképzőt végzett, semmilyen irányba nem tudott engem terelni. Az egész családja nagyon egyszerű és tanulatlan volt. Erre akkor nem jöttem rá, csak sokkal később, akkor hiányérzetem volt, hogy nem kaptam meg mindent, amit a körülöttem lévőök, akik otthon a papát megkérdezhatték. Úgy éreztem, hogy hátrányból indulok, folyamatosan elégedetlenség volt bennem.” (É)

„És azt hiszem, hogy ez végig igaz, hogy ha valamit nagyon akartam, akkor azt nem tűrtem, hogy (...) tehát akkor is megcsináltam, ha elleneztek.”(E)

A két női interjúcsoportban Generativitás-komponensek általában az *Epizódoktól szövegszerűen is elkülönülve*, gyakran az elbeszélés végén bukkannak fel. Ritkán fordul elő a struktúrát átszövő változat.

A női interjúk Generativitás témái, csakúgy, mint az Ideológia szövegkomponens estében, *a leggyakoribb téma a biztonság és bizonytalanság, az anyához, a társhoz való viszony, az anyasághoz való viszony*. A nők, önmagukról, életükről gondolkodva ebben az inerciarendszerben értelmezik élettörténetüket.

„Biztonságosnak tűnt, látván, ami utána történt. Gyerekként az ember még nem érzékeli annyira, milyen rizikófaktorok is állnak a háttérben. Nekem ez volt a legjobb korom. Felnőtt koromban, ez a pár év is akkor volt, amikor az édesapám még egyszer megházasodott, egy szuper nőt elvett feleségül, egy olasz nőt, és az is adott egy nagyon erős háttérrel, egy biztonságérzést, egy erős energiát, ilyen családenergia-szerűséget. És ezeket szeretem, amikor van valamilyen feeling a hátam mögött – de most már nincs, már nekem kell edzetté válnom.”(B)

„Vagy azt mondom el, hogy mi az én életemben, vagy mi volt az a motiváció, ami engem mozgatott, hogy gondolkozzam előre rajta, hogy mi mozgatott engem, vagy mi volt a legfontosabb az én életemben? Hát énnekem a gyerekek, én azt hallottam egyszer valahol, vagy figyeltem föl rá, hogy mindenkinek van az életében egy szakasz, ami igazából az egyéniségének megfelel. Aztán történnek a dolgok, de abban élt igazán jól. És ha én végiggondolom a fél életemet, akkor nekem az egyetemista évek Budapesten, most is szinte egyetemistának érzem magam, és a másik pedig, mint

anya, szóval, amiket legfontosabbnak tartottam, azokban mint anya voltam. Azzal tudtam leginkább azonosulni.”(A)

A leader-interjúkat ezzel szemben, ahogyan azt az Epizódok elemzésénél) is tapasztaltuk, az erős generatív indítás után is szinte *pókhálószerűen szövik át a Generativitás-komponensek*. Ezekben a narratívákban kifejezetten nehézséget jelent leválasztani az élettörténet többi komponenséről a szüntelenül beszüremkedő generatív reflexiót. A legtöbb ilyen szövegrészlet egyébként az Epizódok értelmezése, magyarázata, háttérének megvilágítása által keletkezik.

A leader narratívának továbbá két jól beazonosítható Generativitás komponense is van.

Az egyik az *eredetmítosz*, amely – habitustól függően implicit vagy explicit módon - szinte minden narratívában felbukkan valamilyen formában.

„Különbén is a születésem után a fejemen keresztül lepisiltem a bábát, és a falusi babona szerint abból püspök lesz, aki ilyen formában tevékenykedik. Szóval, így indult az életem.” (S)

„Van egy ilyen emlékem, hogy 12-13 éves koromban verekszem az általános iskola öltözőjében, és valószínűleg a verekedésnek az igazi célja a vezérbika-szerepnek az eldöntése volt. És volt egy másik ilyen srác, akivel egyébként, érdekes módon, nagyon jóban voltunk, s együtt lógtunk állandóan, de a verekedés, az vele történt. Az az időszak volt, amikor már valamilyen módon ki voltam jelölve, vagy kijelöltem magamat vezetőnek.” (Z)

A másik visszatérő *Generativitás komponens a leader narratívákban maga a leadership, reflektív kontextusban*.

„De ami az én szempontomból érdekes, az az, hogy hogyan tudom úgy megvalósítani magamat, hogyan tudok úgy cégeket építeni, hogyan tudok úgy kollégákat szerezni, hogy célok mellé állítsam őket. A cél egy üzlet, pénzkereset, pénzbeli, anyagi sikerek, másik oldalon pedig egy jól működő rendszer és szervezet, és valamifajta külső visszajelzést mutat a sikerekkel, anélkül, hogy egy nagy nemzetközi szervezet szabályrendszere, a működési mechanizmusa (aminek a szolgálai áttétele önmagában egy biztosítékot jelentene bizonyos mértékig arra, hogy sikerre vigyek valamit, vagy sikerre vigyünk valamit) meglenne. Hanem azt gondolva, hogy igenis ismerve vagy megismerve ezeket a vélt szereplőket, meg lehet azt csinálni, vagy lehet esetleg azt jobban is csinálni.”(M)

„Ez valószínűleg azért van, mert hogy jobb, vagy én úgy érzem, hogy jobb együtt alkotni, mint egyedül. Tehát én nem vagyok valószínűleg az a költő vagy író vagy szobrász fajta, aki egyedül akar létrehozni valamit, hanem valószínűleg azt szeretem jobban, hogy az nekem ad egyszer motivációt, ha valakikkel együtt csinállok valamit, és azoknak is hoz sikerélményt, azok visszajelzik azt, hogy, szeretem, hogyha pozitívan jeleznek vissza mindannyian, de hogy valahogy együtt egy csapatban lehet együtt valamilyen sikert elérni. Ez engem duplán motivált, hogy a csinálása közben is motiváció van, visszajelzések, és az abból való építkezés.” (M)

„És az én esetemben ez úgy működött, hogy miután neveltetésemből adódóan, főleg akkor, nem voltam egy konfliktusokon keresztül menedzser vezető, értéket csináltam abból, hogy én milyen jól vezetek a

konszenzusok útján, és ezt akkor művészi szintre is fejlesztettem. Ezt mindenki így csinálja ma is. Tehát amiben erős, azt olyan magas szintre emeli, hogy akár még túl is kompenzálja a gyengeségeit, és ez attól függ, hogy kinek mik az erősségei. Egy jó vezető önkéntelenül ráérez arra, hogy miben jó, és oly mértékben képes művészi szintre emelni ezeket, hogy már szinte fel sem ismerhetők a deficitek, sőt egyébként művészi szintre emeli azt is, hogy hogyan kell ezeket a túlkompensált aspektusokat értéként eladni.”(G)

Következtetések

Az interjúk McAdams modelljéből kiinduló módszerrel elvégzett elemzése igazolta a kezdeti fő hipotézist, amely szerint *a leader narratíva egy sajátos identitásnarratíva*, és azt is, hogy sajátosságai a vizsgált mintán belül a legtöbb vonatkozásban, az elemzési szempontok többsége mentén érvényesek.

Ezen sajátosságok az alábbiak.

Mi a fő komponens a leader narratívákban?

A leader narratívákban a *Generativitás az uralkodó komponens*. Jelenléte a kutatásban összehasonllítási alapként használt interjúcsoporthoz mérten rendkívüli mennyiségi és tartalmi különbséget mutat.

Hogyan van jelen?

A Generativitás szövedékként tapasztalható meg, a *szövegkorpusz teljes egészét áthatja, elsősorban az Epizódokhoz kapcsolódva*.

Mi-ként van jelen?

A Generativitás komponens narratíván belüli funkciója sokféle: *a keretezés, az értelemadás, a reflexió, interpretáció, az internalizáció, esetenként a racionalizáció*.

Önálló funkcióban a generativitás forгатókönyv a vizsgált leader narratívákban elsősorban *eredetmítoszként*, közvetlenül és egyben *expressis verbis* pedig a *leader identitáshoz kötődő reflexióként* mutatható ki.

Milyen lenyomatot hagy?

Az így kialakuló kép (vagyis a jelen dolgozat elején „kezdeti sejtés”-nek nevezett személyes benyomás-együttes) egyértelműen tudatosan konstruált, és a külső szemlélőben azt az élményt kelti, hogy sokkal inkább egy *szenvedélyes, mélyreható, bár némileg szubjektív társadalmelemzést* vagy korrajzot ismer meg, mintsem egy szinguláris élettörténetet.

További lényeges tapasztalat még, hogy a vizsgált leader narratívák eseménytörténete (azaz a McAdams-i *plot*) jellemzően szerkesztett, *kevés konkrét biográfiai támpontot ad*, a színre lépő Szereplők számszerűen kevesen vannak és komolyabb terjedelmű említést csak akkor kapnak, ha valóban erőteljes szerepük volt (vagy van) az identitás alakulásában.

A leader narratívák Ideológia-komponens elemei pedig *maszkulin természetűek, ez a mintában lévő női leader-interjúalanyokra is igaznak mutatkozott*. Ez utóbbi találat a mintára vonatkozóan az jelenti, hogy a leader narratívában a a leader szerep felülírja a gender-determinációt, vagy legalábbis az elbeszélésben elfedi azt.

Mi lehet az oka ennek a jelenségnek?

A generatív- és ideológia-forgatókönyvek narratíván belüli túlsúlyának magyarázata több iniciatívából kiindulva is elképzelhető.

Primér megközelítésben az látszik, hogy *a leader identitás nyilvánvalóan szociális kontextushoz*, mint *conditio sine qua non*-hoz rögzített személyes identitás. Követők nélkül nincs vezető – nehezen képzelhető el olyan személyiség, aki a világtól elszigetelten alakít ki leader identitást. Ebben az értelemben még Robinson is klasszikus leader archetípus, hiszen van követője, ha csak egyetlen egy is, de van. Péntek a klasszikus követő ágens-metáforája, aki nélkül Robinson alakja nem lehetne a felsőbbrendű, vízióképes, a civilizált világot reprezentáló vezető. Ebből következően -más terminológiával- úgy is mondhatjuk tehát, hogy az leader narratíva a Bacan-i kommuniohoz [McAdams 2006a] horgonyzott narratíva.

Szekundér megközelítésben a generatív- és ideológia-forgatókönyvek túlsúlya arra utal, *hogy a dolgok irányítására való készítés a dolgok magyarázatának szüntelen készítésével párosul*. Értem, tehát kognitíve uralom (kontrollálom), kontrollálom, tehát irányítani is tudom.

Tercier magyarázatként az *érvényességi feltétel* fogalmát vonnám e körbe: úgy tűnik, az elbeszélők valamilyen (esetleg tudattalan) előfeltevéssel élnek az iránt, hogy narratívájuk nem áll meg önmagában. Mintha ennek az lenne az üzenete, hogy valóban narratívájuk elválaszthatatlan része a

kontextus, és ezzel együtt a szüntelen revízió, restitúció, az identitás épületének újratervezése és a teljes kognitív séma újrafalazása. Mintha a leadership immanens része lenne a lutheri értelemben vett confirmatio, a megerősítés és tanúságtevés, valamint a gadameri értelemben vett újraélés. [Gadamer, 1984].

A fentiekből arra következtetek, hogy a leader identitás meglehetősen *rugalmatlan identitás*. Erősen rögzített ahhoz a szerephez, amely forrásául szolgál, erre utal, hogy a *narratíván belül erős konzisztenciát tapasztalunk, más szóval nincs „kibeszélés” a szerepből*. Nemigen enged meg tehát mást párhuzamosan megmutatkozni, legalábbis a narratíva szintjén nem tapasztalható ez. Nagyon erősen körülbástyázott, sok defenzív eszközzel és a narratívában szinte teljesen rögzített értelmezési horizonttal.

Úgy vélem, ettől szinte elválaszthatatlan - és jelen kutatásban egyáltalán nem vizsgált - tényező a leader-szocializáció, amely szüntelenül és egyre erőteljesebben hangosítja ki, hogy a kiválasztottság és felhatalmazással bírási útján csak előre és felfelé vezet az irány. Mintha a leader identitás maga is része volna egy társadalmi konstrukciónak, amelyből a leadership, azaz a mások feletti uralom legitimációja ered. Ez is egyfajta erőteljes determináció, noha jelen kutatás érdeklődési körén kívül esik.

Ha Frye modelljének [Frye, 1963] parafrázisaként az elemzés tárgyává tett kutatási anyagot irodalmi műnemként kellene meghatároznom, a leader-interjúk csoportját egyértelműen az *eposz lírai műfajához* hasonlítanám.

A Generativitás komponensekkel átszőtt narratívák elején a propozíciót találjuk (néha *in medias res* kezdődik a főnarratíva, azaz magával a leadership-hitvallással), egyértelmű a hős személye, aki segítők és ellenlábások között végül beteljesíti az anticipálhatóan sikeres küldetést. A leaderek cselekedeteiket beszélik el - míg mások azt, ami megtörtént velük.

Az itt kontroll-csoportként vizsgált női interjúk ellenben *a regény* prózai műfajára emlékeztetnek. A nem vezető nők (NI.1.) sok történettel átszőtt, befelé tekintő önvizsgálattal telített narratívái inkább a romantikus levélregényekre, a vezető státusú nők (NI. 2.) megküzdési történetei pedig a kalandregényekre vagy akár a pikareszkre.

Az eredmények fényében ezen a helyen vissza kell térnem a módszertani részben felvetett problémához is, illetve annak következményeihez.

Nevezetesen: *lehetséges-e, és ha igen, milyen mértékben, hogy jelen kutatás eredményeire jelentős befolyással bírt a kutatói felkérés által meghatározott kétféle irányultságú elbeszélői diszpozíció?*

Azaz, leválasztható-e a leader-interjúkkal kapcsolatos ezen megállapításokról az a tény, hogy az interjúalanyok felkérésekor én magam, a kutató teremttem meg a diszpozíciót, vagyis a szerep- és feladat- értelmezési kontextust a résztvevők számára?

Ennek megválaszolásához vissza kell térnem a narratíva és identitás alapvető összefüggéseire. Ha valakinek feltesszük azt a kérdést, hogy „Meséld el nekem a történetedet!” – joggal kérdez majd vissza: *milyen értelemben?* Melyik történetemre vagy kíváncsi? Mert a lehetséges sokféle identitásunkhoz sokféle narratíva tartozik, és valamelyiket ki kell jelölnünk közülük ahhoz, hogy elbeszélhető legyen. Peter Raggatt-tal értek egyet, aki szerint az élettörténet inkább a bennünk élő elbeszélők társalgása, esetleg a fejünkben élő történések háborúsága, sem mint lineáris, koherens, a tényeket szépen összerendező, egyszólamú narratív hang [Raggatt, 2006 , p.15.]

Így tekintve az interjúalanyaim felkérésében - instrukció formájában - benne van a válasz a megszólított elbeszélő fenti kérdésére. Egyértelmű útmutatást adtam a résztvevők számára, hogy az adott pillanatban rendelkezésére álló lehetséges sokféle történetvariánsuk közül melyiket meséljék el. Igen, ez kívülről oktrojált diszpozíció, de talán azt sikerült igazolnom, hogy megkerülhetetlen döntés.

Az elemzés adataiból úgy tűnik, ráadásul ezt az előzetes aggodalmat csak részben igazolták az eredmények. A leader-interjúk ebből a szempontból bajosabban kezelhetőek, hiszen nincs és nem lehet tudásunk arról, milyen narratívák születtek volna, ha ugyanebben az időpontban, ugyanezen személyeket más kutatási kérdéssel kerestük volna meg, azaz egy másik narratívájuk elmesélésére kértük volna őket.

A női interjúk, elsősorban az 1. csoport (vezető státusban dolgozó nők) interjúi már kínálnak egy kevés fogódzót. Igaz, tényleg csak keveset: az adatokat tekintve általában a nem vezető nők és a leaderként megszólított vezető-társaik közötti skála közepén helyezkednek el. A narratíva tartalmát vizsgálva azonban náluk is rendre sokkal erőteljesebb a gender-meghatározottság, mint a szerep-determináció. Ráadásul, míg a leader-interjúalanyok kiválasztásánál igyekeztem a leader-klasszifikációnak megfeleltethető interjúalanyokat választani, addig, mint az a résztvevők bemutatásakor jeleztem, *a leadership, mint ténylegesen választott szerep a vezető nők esetében teljesen esetleges opció.*

Úgy vélem tehát, hogy erre a kérdésre a kutatás értelmezési keretein belül, prudens kutatói alapállással nem adható teljes körű, egyértelmű és hitelesen argumentálható válasz.²²

²² Elméletben elképzelhetőnek tartok ugyanakkor egy olyan kutatást, amelyben ugyanezen kör identitása nélkül vizsgálható, hogy előzetesen befolyásolnánk a résztvevőket. Attól tartok azonban, hogy ez esetben sokféle etikai és gyakorlati problémába ütköznénk – de talán mégis érdemes lenne valamifajta kontroll-vizsgálattal visszamérni az itt kapott eredményeket.

A Tematikus Appercepció Teszt elemzése

Mivel a narratívák tematikus elemzése karekteres eredményekhez vezetett, különösen nagy várakozással tekintettem a TAT vizsgálat elé.

Várakozásomat elsősorban az táplálta, hogy noha ez esetben is történeteket, elbeszél narratívákat vizsgálunk, azok nem az identitáshoz kapcsolódnak, sokkal inkább a személyiség egy rétegét képezi le. Ez a réteg a tapasztalatok szerint a nyilvánosan megmutakozó (legkülső) réteg és az elfojtott, tudatalatti hajlamok (legbelső) rétege között elhelyezkedő kognitív természetű, de nem nyilvános réteg. Azt remélhettem tehát, hogy ezzel a vizsgálattal a homlokzat [Goffmann, 1981] mögötti tartalmakhoz is hozzáférék - vagy legalábbis felsejlenek így a vizsgált személyekre jellemző trendek. Ez a vizsgálati módszer, bár egyes személyek vizsgálatára fejlesztették ki, kiválóan alkalmas a kutatásomban részt vevők csoportjában megmutakozó tendenciák keresésére is.

Céлом nem az egyes személyek pszichés alkatának leírása volt, hanem *a teszt által megcélzott személyiségvonások kommunikatív reprezentációjának a vizsgált alanyokra jellemző kontúrjainak megrajzolása.*

Az élettörténeti interjúkat feldolgozó kutatás nyolc leader-interjúalanya közül ketten nem kívántak ebben a fázisban részt venni, így ebben a vizsgálatban hat résztvevővel dolgozhattam.

A teszttel, mint alkalmazott módszerrel kapcsolatos tapasztalataimat, mivel azok nem tartoznak szorosan az elemzéshez és a kutatás eredményeihez, már bemutattam a 4. fejezetben [vö.:p. 82-85]. A kiválasztott és a vizsgálatom során felhasznált 10 képet a következő oldalon együttesen mutatom be, mivel az ábrák az elemzés megértéséhez szükségesek.

A Tematikus Appercepciók Teszt kutatásomban felhasznált ábrái

1.sz. kép

2.sz. kép

3.sz. kép

4.sz. kép

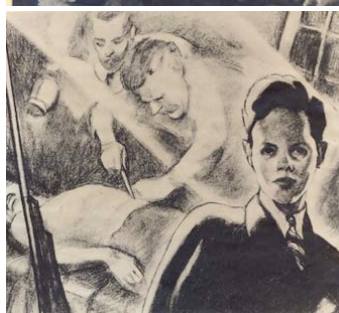
5.sz.kép

6.sz.kép

7.sz. kép

8.sz. kép

9.sz. kép

10.sz. kép

A teszt alkalmazásának módja a kutatásban

A teszt kézikönyvében [Murray, 1943] ajánlott elemzési módszer a „szigorúan trenírozott kritikai intuíció”. Az enigmatikus elnevezés ellenére a leírás részletes útmutatást ad arra nézve, hogy a keletkezett történetekben az interpretálónak milyen karakter-figurákat, hőst és mellékszereplőket kell keresnie, azok mely motívumait, hajlamait és érzelmeit kell kutatnia, valamint milyen külső hatások képzelhetők el a történetek mögött. Ajánlásokat tesz a leírás arra is, hogy a kapott anyagot milyen módon értékelje az elemző, abban azonban meglehetősen szabadságot ad, hogy a vizsgálat fókuszának mit tekint. A TAT, mint vizsgálati módszer a szabályok betartása mellett meglehetősen szabad kezet ad az interpretációra.

Segédletként ez a sillabusz rendelkezésre bocsátja a belső „hajtóerőknek” (azaz a jellemvonásoknak, diszpozícióknak, késztetéseknek vagy magatartási formáknak) egy lehetséges katalógusát, valamint a külső hatások, úgynevezett „press”-ek listáját, hangsúlyozva azonban, hogy annak felhasználásáról, szűkítéséről vagy kibővítéséről a kutatónak kell döntenie. A saját lista elkészítése után a hajtóerők és press-ek szövegszerű jelenlétét pontszámokkal lehet értékelni a szövegben és ezek összevetése orientálja az interpretátort.

Az elemzés másik lehetséges változata a tematikus avagy dramaturgiai szempontú vizsgálat, amely a vizsgált személy számára legfontosabbnak tűnő témák és cselekmények kigyűjtésével kezdődik.

Mindkét esetben igen erőteljesen hangsúlyozza a kézikönyv, hogy „a TAT-történetek analízise során elért konklúziókat csakis mint eredményre vezető alkalmas ’pórázokat’ vagy hipotéziseket tekintsük (és ezek más módszerrel is megvizsgálандók!), s semmi esetre sem úgy, mint bizonyított tényeket.” [Murray, NA, p.30.]

Saját elemzésemben a számtalan lehetséges szempont közül 7 hajtóerőt és 5 külső, környezeti hatást (ezeket közös néven motívumnak fogom itt nevezni) emeltem ki, a „szigorúan trenírozott kritikai intuíció” gyakorlásának első próbájaként. A motívumokat az részben élettörténeti narratívákban relevánsnak mutakozó témák alapján választottam ki, figyembe véve természetesen a

leadership elméletekben azonosított klasszikus leader személyiségjegyeket is. Nyilvánvalóan ilyen például az agresszió, a teljesítmény, az uralomvágy. Kiválasztottam azonban néhány olyat is (biztonság, hiány, veszteség), amelyekre az első pilot-kutatásom [vö.: p.25] eredményei irányították rá a figyelmemet. Ezután mind 10 történetet a teszt leírása szerint struktúáltam és pontoztam.

Az elemzésbe bevont motívumok és hajtóerők - a TAT kézikönyvének leírása szerinti- tartalma az alábbi.

Az elemzésbe bevont belső motívumok: a hét hajtóerő

1. **Teljesítmény-** állhatatosan dolgozik valami fontos dolgon, küzd, hogy elsimerésre méltó tetett hajtson végre, embereket meggyőz vagy csoportot vezet, alkot valamit, ambíciója cselekvésben nyilvánul meg.
2. **Intragresszió-** sikertelenségeiért, helytelen cselekedeteiért, butaságáért önmagát kritizálja, dorgálja ócsárolja. Kisebbségi érzéstől, büntudattól szenved.
3. **Uralomvágy-** mások viselkedését, érzelmeit, elveit megpróbálja befolyásolni. Vezet, intézkedik, kormányoz. Kényszerít, korlátoz.
4. **Megalázkodás-** aláveti magát a kényszernek, korlátozásoknak, a célból, hogy elkerülje a szégyent, a büntetést, a fájdalmat vagy a halált. Besimeri hibáját, bocsánatot kér.
5. **Autonómia-** önállóság, vezéreltség, függetlenség. A körülmények ellenére tartja magát elveihez. Szembeszáll a trendekkel, a sorssal, a világgal.
6. **Tudásvágy-** szüntelen kíváncsiság, csillapíthatatlan éhség. Kiemelkedni vágyik a hagyományból.
7. **Biztonság** – stabilitást, erőt, nyugalmat sugároz. Viszonyítási pont és lelki kikötő.

Az elemzésbe bevont külső motívumok: az öt környezeti hatás

1. **Kontaktus**
- *asszociatív*: a hős egy vagy több baráttal vagy társsal rendelkezik. Egy kongeniális csoport tagja.

- *emocionális*: egy másik szereplő (szülő, rokon, szerető) odaadón ragaszkodik a hőshöz.

2. **Agresszió**

- *emocionális /verbális*: a hőst kritizálják, gyűlölnek, rendre utasítják, megrágalmazzák, stb.

- *fizikai-szociális*: a hősnak nincs igaza, valakit bántalmaz és azért megbünetik.

- *fizikai-antiszociális*: a hőst megtámadják, de ő megvédi magát.

3. **Visszautasítás** - a hőst valaki visszautasítja, szidja, eltaszítja, vagy indifferens hozzá. A hősnépszerűtlen, pozícióját kétségbe vonják.

4. **Hiány, veszteség** - a hősnél van annak, amire szüksége lenne ahhoz, hogy éljen, vagy eredményt érjen el, vagy boldog legyen. Veszteség, ha valamit, vagy valakit még el is veszít eközben.

5. **Gondoskodás** – a hőst valaki táplálja, bátorítja, segíti, megóvja, védelmezi vagy megmenti.

Az egyes történetekben a teszt leírásának megfelelően 1 és 5 pont között értékeltem a motívumokat, előfordulásuk szerint, súlyozva az intenzitás, időtartam, frekvencia és a dráma cselekményben való jelentőség szerint.

A pontszámokat résztvevőkre lebontva és az egyes motívumokra bontva is megvizsgáltam és összesítettem. Az elemzésben előbb a motívumok előfordulásának módját, majd az összesítést mutatom be.

A TAT vizsgálat áttekintése

A teszthez válaszott motívumok gyakoriság szerinti összesítésében meglepő eredmény mutatkozott. A *legerősebb belső hajtóerőnek az autonómia motívuma bizonyult*. Másodiknak a biztonság igénye következett és a teljesítmény motívuma csak ezután, bár elég szorosan.

Az uralomvágy és a tudásvágy egészen alacsony reprezentációt kapott a történetekben.

A külső hatások közül a kontaktus motívuma az autonómiához hasonlóan kimagasló arányban jelent meg az elbeszélésekben, másodikként, kissé meglepő módon a hiány, veszteség – majd végül a gondoskodás, a visszautasítás, és csak a sor legvégén, nagyon alacsonyan reprezentálva, az agresszió.

T. 7. A Tematikus Appercepciók Teszt összesített értékelése

	Av	R
<i>Belső szükségletek, „hajtóerők“</i>		
autonómia	19,7	11-25
biztonság	15,8	9-25
teljesítmény	13,7	5-21
intraagresszió	9,2	2-17
megalázkodás	8,6	0-16
uralomvágy	8,5	0-14
tudásvágy	6,8	3-13
<i>Külső hatások, „press“-ek</i>		
Kontaktus	20,1	13-29
hiány,veszteség	16,8	7-26
gondoskodás	12,4	7-19
visszautasítás	10,8	5-18
agresszió	7,3	0-15

A legerősebben jelen lévő motívumokban az alsó érték is szinte egyenlő a kevésbé erőteljes motívumok felső értékeivel.

Az autonómia motívumának alsó értéke 11 pont, míg az uralomvágy felső értéke mindössze 14 pont – és van olyan elbeszélőnk, akinek elbeszélte 10 történetében sem belső, sem külső motívum nem utalt az uralomvágyra.

A kontaktus motívum alsó értéke 13 pont, míg az agresszió (amelyet én előzetesen lényeges motívumként posztuláltam, hiszen formálisan is hatalmi potenciállal élő személyiségtípusokról van szó) felső értéke is csak 15 pont.

A motívumok vizsgálata az egyes történetekben

Az alábbiakban a kiválasztott 12 motívumot egyenként is végigkövetem az egyes elbeszélte történetekből vett példákon keresztül. A részletes elemzés a kiválasztott motívumok sorrendjében mutatja be azok konkrét előfordulásait.

Mivel egy-egy történetben rendszerint 4-7 motívum is felfedezhető, terjedelmi okokból valamiféle összevonás mellett kellett döntenem. Ezért az asszociációkat annak mentén tárom elő, hogy melyik a legerőteljesebb motívum az egyes elbeszélésekben.

A szövegeket először a 3-nál magasabb pontszámot kapott motívumhoz csoportosítva *mind map*-be rendeztem, majd a kapott halmazokat szerkesztési revízió alá véve alakítottam ki a végleges struktúrát.

Az elemzésben kaleidoszkóp-szerű illusztrációegyüttes készítésére törekedtem. Bizonyos motívumok esetében előfordul azonban, hogy egy kép több elbeszélés-variánsát is bemutatom, ilyenkor a finom intencionális árnyalatok bemutatása célom.

A legtöbb esetben jelzem, hogy a főmotívum mellett mely egyéb motívumok jelennek meg meg a példaként bemutatott történetben, illetve kiemelem a tipikus motívum-párokat vagy motívum-csoportokat is.

Egyes, életrészben elmondott, terjedelmileg túlzottan hosszú történetekről, ha szükségesnek mutatkozott, a tartalom és a fontos részletek megőrzésével tömörített leíratot készítettem. Mindazonáltal az írásban készült elbeszélések kimunkáltabb stílusa az olvasó előtt is nyilvánvalóvá teszi majd a keletkezés körülményeit.

Az elemzésnél nem tekintettem fontosnak olyan szempontokat, mint az átszüremkedő humor, irónia vagy akár stílusparódia. Ugyanígy nem igyekeztem tompítani a privát szóhasználatból átszüremkedő informális elemeket sem. Egyes elbeszélőket láthatóan magával ragadott a képek hangulata is – de véleményem szerint ez a teszt validitását nem befolyásolja. Mint azt a teszt felvételének tapasztalait leíró részben említettem, torzító tényezőnek tűnik a képek által érzékeltetett kor is. Az elbeszélők egy része láthatóan nehezen tudott elvonatkoztatni ettől a hatástól. Részben ennek tudom

be, hogy a történetekben gyakran visszaköszön ezen korszak (a II. világháborút megelőző évtizedek) társadalomszemlélete, elsősorban gender-szempontról.

Az idézett szövegek után zárójelben jelzem a vonatkozó kép sorszámát.

AUTONÓMIA

Az autonómia, mint a történetek főhőseit jellemző legerőteljesebb belső hajtóerő, motívum, a történetek többségében felbukkan, és általában mind intenzitásában, mint drámai funkciójában uralja a történetet. Sokféle formában bukkan fel. Jellemző motívumpárja a legerősebbnek talált külső motívum, a kontaktus.

Az első történetben mutatkozik meg a legtisztábban. Egy nőről szól, aki szembemegy a konvenciókkal, a családjával, még a hiúságát is legyűri, mert céljai vannak.

„Anna mindig „könyves” lány volt. Mondjuk ott ahol élt, vidéken, abban a családban ahova született a könyvnek nem volt becsülete. A kenyeret két kézzel kell megkeresni, mondta mindig az apja. Anna iskolába járt, és szeretett volna egyetemre kerülni, ami nem csak azért tűnt lehetetlennek, ahonnan jött, hanem azért is, mert nő volt. A nőknek a férjük mellett és a konyhában a helyük, mondta az anyja. A kép azt a pillanatot ábrázolja, amikor a fiú, aki régóta szeretette volna meghódítani, elhívta lovagolni. Mindent beleadott, a legszebb lovát hozta, félmeztelenre vetkőzött, ám Annát nem izgatta. Mégis kimentek a földekre, kis veszekedés árán persze, az anyja kísérte, ahogy illik. De lovagolni már nem akart, így a fiú a lovával játszott, az anyja sértődötten napozott, Anna pedig indult volna a könyvekkel haza olvasni. Amúgy minden rendben lesz, Anna nem megy hozzá a fiúhoz, hanem összeszedve minden bátorságát a városba megy, beiratkozik az egyetemre. Itt tartunk most: orvos lesz, ha minden jól megy.” (2. kép)

Az autonómia gyakran ambivalens érzelmi környezetben jelenik meg. Az előző történetben is összekapcsolódik a hiány és veszteség élményével. A történetek azt üzenik: a saját útnak ára van. Mindig elveszítünk valamit, ha igazán magasztos célokat tűzünk magunk elé. Az autonómia magányosság tesz.

„A férfi mindig elmegy. Az a dolga, hogy elmenjen és megharcoljon. A nő – érthetően – próbálja visszafogni, de a férfi nem maradhat. A családi háztól elmenetelt is szimbolizálja ez a történet. Én is elmentem a meleg családi fészekből, a hideg és jeges Moszkvába. Nem volt fűtés és melegvíz. A kép ezt az ellentétet mutatja be – a marasztalást és az elmenetelt. Ha nem megyek el, ma nem itt tartanék. Ha egyszer leváltunk, elmentünk, az egy szükséges kiindulópontja egy későbbi életnek. A férfi szemén látszik, hogy valamilyen más lelkiállapotban van. Valami nagyon vonzza, valamit nagyon meg akar szerezni. Jean D’Arc volt ilyen. Sose értettem, hogyan volt képes a csapatok élére állni? Van olyan állapot, ami megváltoztatja a pszichét. Az ellenállók ilyenek. Jézustól kezdve vannak ilyen emberek.” (4. kép)

Az autonómia néha olyan lázadást és szembeszegülést jelent, amelynek még nem látjuk az értelmét. Ennek a történetnek a szereplője gyerek, de az elbeszélő egy felnőtt módján, utólagos értelemtulajdonítással ruházza fel a történetet.

„Erőltetik a szüleim, hogy hegedüljek, de nem megy ez nekem egyáltalán. Meg is fogok lógni otthonról”-gondolja a fiú. Egy átlagos családban él, egy lakótelepi lakásban élnek Budapesten. Ő a középső gyerek, és mint általában a középsők, ő is úgy érzi, nagyon ki van vele szúrva. A szülők nagyon ambíciózusak, szeretnék, ha zenész lenne, de ez nem fog összejönni. Előbb-utóbb meglép majd otthonról.” (1.kép)

Az autonóm személyiség útját, mint az életút-interjúkban láttuk, általában jó démonok²³ kísérik. Ezek a démonok lehetnek mentorok, guruk, apafigurák vagy valóságos apák. Akárhik is: egyszerre jelenítik meg a *kontaktusra való igényt*, mint külső motívumot, és vele párhuzamosan, hasonló intenzitással, az *autonómia felé hajtó belső késztést*. A valódi autonómia kezdete az, amikor már nincs szükség a támaszokra. Ennek explicit kimondása a *sorseseemény*, ricoeur-i értelemben. Ezt a pillanatot ragadják meg ezek a történetek.

„Három olyan férfi volt az életemben, akinek tanítványa voltam. Mindhárom esetében eljött a pont, amikor már nem tudtam tőlük tanulni. Itt ugyanez a helyzet látszik: éppen fontolóra veszi a tanítvány, hogyan tovább. A félelem benne van, azt gondolja: hogyan mondjam meg neki, hogyan slisszoljak ki az ő befolyása alól? Ő már máshová tekint, más céljai és elképzelései vannak. Ők ketten kellően intelligensek is ahhoz, hogy felismerjék: el kell engedni a másikat. De még mindig szimbiózisban vannak, mert a tudás, amit egymásnak kölcsönösen adtak, az már örökké része lesz mindkettejük életének. Ez a tudás aura-szerűen veszi őket körbe, és ezt az éteri kapcsolatot nem lehet szétszakítani. Az idősebb már pontosan tudja ezt. Most a fiatal azon töpreng, hogyan lehet egyszerre elkülönülni és felnőni.” (7.kép)

„Apa és fia egy cégnél dolgoznak. Az apa jó pozícióban, de már nyugdíjhoz közelít, a fiú mérnök, és egy jelentős döntés előtt állva kérdezi apját, hogy mi a véleménye ebben a helyzetben. A fiú a karrierben és az előrelépésben gondolkodik, ebben akar előbbre lépni, ezért kérdezi meg az apját. Az apja óvja a forrófejúségtől, elmondja neki, hogy ő negyven évet dolgozott a cégnél, most már ő a vállalat főkönyvelője. De a fiú azzal érvel, hogy neki nincs negyven éve arra, hogy kiépítse a karrierjét. Az apai jótanácsot megfontolja, de végül a saját feje

²³ Pontosabban: *daimonok*, a klasszikus értelemben

után megy és néhány éven belül a vállalat egyik felsővezetője lesz.” (7.kép)

BIZTONSÁG

A leaderrel szembeni egyik esszenciális elvárás a magas stressz-tűrési képesség. A biztonság, mint hajtóerő mégis – vagy épp ezért? - a második legfontosabb motívum a történeteikben. A biztonság: amely fontos helyet foglal el az alapvető szükségletek között – közvetlenül fizikai szükségleteink után következik. A biztonság motívum szinte valamennyi kép kapcsán megjelenik, de kevés történetben lesz a hős meghatározó, vagy kizárólagos hajtóereje. Néha egészen egyszerű és közvetlen módon, mint például alább.

„Vidéki party Afrikában. A helyi német kolónia tagjai egy nagy ivászat után, borzalmas részegen heverednek le a magas fűbe pihenni. De Afrika nem a könnyen vehető akadályok földje... Egy fiú épp most azért rohan feljük, mert hírül hozza, hogy a bennszülöttek oroszánt láttak fényes nappal, a környéken - jobb lenne, ha biztonságosabb területre húzódnának. Nem egyszerű magukhoz térniük, de az életveszély kijózanítja a társaságot – egymást támogatva benmennek a farmra, így elkerülik a baj. Így nem lesz tragikus a történet vége.” (9.kép)

A biztonság élménye gyakran kapcsolódik a gondtalanság élményeihez. Történetileg mindannyiunk életében elsősorban a gyerekkor testesíti meg ezt a korszakot. Annak ellenére is így lehet, ha akkor valójában tele voltunk szorongással. Érdekes, hogy bár ezen a képen szinte mindenki megtört nőalakot látott, akadt, aki pihenő kisfiúról mesélt.

„Ebéd utáni fáradtság. Egy kisfiú már abban a korban van, amikor nincs minden délután szüksége alvásra, de még nem kell résztvennie semmi olyan rutintevékenységekben, ami kötelezettségszerű lenne. Még megteheti, hogy a családi ebéd

rítusa után játszon a kertben, vagy a szobában a játékaival. Ezek a rutinok múlhatnak az időjáráson, vagy az ő hangulatán. Bármikor dönthet úgy, hogy lefekszik és elalszik, ha álmos. Most a szobájában lévő fotelre dőlt le és ott aludt el.” (3)

A biztonság értelemszerűen szintén erősen kapcsolódik a külső kontaktus-motívumhoz. Természetesen néha nehéz megítélni, melyik erőteljesebb a történetben. Az alábbiiban a biztonságot érzem meghatározó motívumnak, mert ez jelenti a történet háttérében álló kontaktus különleges, mindent felülíró fontosságát.

„Ez egy egyszerű, mindennapi ölelés. Olyan, mint minden este, apa és lánya között van. Lefekvés előtt, odabújva, beleszagolva a lánya hajába. Jó. És persze most, hogy már nagy, a mindenkori kérdés, hogy ez meddig lesz még így? Meddig marad még kicsi lány, meddig jön oda egy ölelésre, egy esti búcsúcsókra. De most még megvan, és ez jó. Utána is meglesz persze, csak másként, lazábban, szégyenlősebben. De most még gyerek és most még papa. Aztán majd apa lesz, a lány meg asszony, és akkor ki tudja, megmarad-e ez az intimitás. A lány is igényli még ezt, mert fontos neki az ölelés és az apja biztonságát adó ereje és szeretete. És a jó hír, hogy visszanezve a képet 20 év múlva, a puszi, az ölelés, az intimitás szinte ugyanolyan. Boldogok, hogy megőrizték ezt és persze mindenki irigy is egy kicsit, mert keveseknek sikerül.” (10.kép)

A biztonság értelmezhető saját inverzeként is: hamis vágyképnek. A következő történet elbeszélője egy egész történelmi korszakra tekint úgy, mint a stabilitás illuzorikus világára.

„Szocreál hangulat. Moszkvai diákéveimet idézi ez a vizualitás. A világ akkor egyértelműnek tűnt: mindenki tette a dolgát, a dolgok kiszámíthatóak voltak. A fiatal lány az egyetlen érdekes alak: nemcsak nő, hanem a progresszió jelképe is. Ő

már kilépett a hamis biztonságot adó, tekintélyelvű világból. Ő veszélyes - akárcsak minden újítás a diktatúrák hamis idilljének képei mögött.” (2)

Biztonságot jelent egy társ is. Női elbeszélőknek ez áll a fókuszában.

„Egy csaj meg a férje. Meghitt jelenetet látunk, egymással táncolnak. Kisvárosban élő polgári pár, akik jól élnek, tisztelik egymást, akik gyengéd viszonyban állnak egymással. Olyanok, akik mindig számíthatnak egymás támogatására, a nő mindig támasznak érzi a férfit. Szerelmi házasságot kötöttek valaha, a nagy fellángolás már elmúlt, de megmaradt köztük az, ami miatt ez egy jó házasság lesz.

Úgy képelem, hogy ők 30-40 év múlva is így fognak egymással táncolni.” (10.kép)

TELJESÍTMÉNY

A teljesítmény két, egymással komplementer motorja a küzdés, avagy versenyzés vágya és az elismerés iránti sóvárgás. Hasznos doppingszerei a *tudásvágy és az uralomvágy*, járulékos hozzáadéka a *kompetencia*: a dolgok és folyamatok feletti kontroll, azaz a hatalom - szélső esetben a hübrisz.

Az itt következő elbeszélés tehát kerülhetett volna a tudásvágy vagy akár az uralomvágy történetei közé is – de nem került, mert az én értelmezésemben a tudásvágy itt csak a priori feltétel, az uralomvágy pedig csak következmény - a teljesítmény gyümölcsének íze.

„Mindig is orvos akart lenni. Tulajdonképpen azóta, amióta látott egy képet a harctéren operáló orvosokról, azóta. Nem maga a gyógyítás érdekelte, nem is az, hogy megmentsen emberi életeket, hanem az adrenalin, ami a válsághelyzetben mozgatja a kezét és az agyat. A kép élénken élt az emlékezetében: reflektorfénynél operált egy orvos, a másik felette állt és mondta mit kell csinálni. Élet és halál ott volt a

kezében: tulajdonképpen a hatalom, talán az tetszett neki. A hatalom, hogy a kezében van az élet – legalábbis a legtöbb esetben – és ő meg tudja csinálni. Orvos is lett, agysebész, a legnagyobbak közül való. Volt harctéren, látott életet és halált, megmentett ezreket és elvesztett embereket. Élvezte minden pillanatát.” (8.kép)

A teljesítmény nem feltétlenül intrinzik, belsőleg motivált természetű. Morális szempontból rátekintve legalábbis kérdéses, mit ér az a teljesítmény, ami nem belső hajtóerőből tör elő? Hogyan értékelhető a *kényszerített teljesítmény*? Erkölcsi példázatokban fogalmazó elbeszélőm az egyik története kapcsán erről gondolkodott.

„Jehudi Menuhin jut eszembe most. Önéletrajza szerint édesapja nagyon hamar felismerte tehetségét. Mi játszódhat le egy gyerek lelkében, aki még nem ébredhet rá saját tehetségére, de kényszerítik arra, hogy naponta sok órát gyakoroljon? A dilemma: mi a helyes szülői magatartás? Hagyni szabadon kibontakozni, a maga útján, és így esetleg elvesz egy tehetség? Vagy megéri a kényszerítés, hogy egy értékes ember létrejöhessen? Ez az ember akkor is áldozat lehet, ha valóban tehesebb. Az univerzum nyerhet a tehességgel, amivel gazdagabbá teszi a világot, de a tehetség számára lehet ez egy nyomasztó életforma is. Áldozattá válhat akkor is, ha a világ gazdagabb lesz általa.” (1.kép)

INTRAAGRESSZIÓ

Az intraagresszió motívuma többnyire rejtőzködik a történetekben. Csak sokadik olvasásra mutatkozik meg. Miért vajon? Talán ez az emóció kulturálisan, kontextuálisan nem megengedett, vagy az önvédelmi mechanizmusok tartják távol? Talán, mert túlságosan mélyre kerültek ezek a

saját élmények? Talán, mert valamilyen módon védettek az ilyen élmények felbukkanása ellen az elbeszélők? Talán nincsenek ilyen emlékeik, félelmeik? Egyelőre nincsenek válaszaim.

Az biztos, hogy a McAdams-i keretben ezek a történetek a *hatalom vs. igazságkeresés összefüggésben* helyezhetők el, közös jellemzőjük, hogy mély átélésről árulkodnak és explicit vagy implicit erkölcsi állásfoglalással zárulnak. *Az intraagresszió jellegzetes kísérő belső motívumai az uralomvágy, a megalázkodás, a külső állapotok közül a hiány és a visszautasítás.*

Az itt következő történetmondó az egyébként kicsit nehezen induló elbeszélése során végül annyira azonosult a főhőssel, hogy a történet másik szereplőjének sorsáról teljesen meg is feledkezett.

„Egy fiatal fizikusról szól ez a történet. A fiatalember nagy jövő előtt áll, és nagy találmányai is lesznek, de sosem tud majd rendesen aludni. Gyötri a lelkiismerete, mert egy barátját fiatalkorában véletlenül meglőtte egy vadászaton. Baleset volt persze, buta véletlen, a barátja valami bokorba beugrott, miközben ő az állatra lőtt és így véletlenül a barátját találta el. A fiú visszatérő rémálma: egy operáció fantáziaképe. Valószínűleg meglőtték, aki ott fekszik. A fiú ezekben az álmaiban kétségbe van esve, mert a legjobb barátját próbálják megmenteni, de sikertelenül. A következő időszak szörnyű lesz, mert visszatáéró rémálom lesz, mert mindig arra gondol, hogy ő lőtte le. Csak öregkorára szabadul meg a lelkiismeretet furdalástól. Hiszen mindig a vétlennek van nagyobb lelkiismeret-furdalása, a bűnösnek sose.” (8.kép)

A következő történet hasonló kevert mintázatot mutat. Az elemzés során három pontot kapott a megalázkodás motívuma, mégis, a befejezés és a „szégyen” kifejezés miatt erősebb motívumnak éreztem az intraagressziót. A megalázkodás szükségszerű velejárója egy erősebb potencialitástól *elszenvedett testi és lelki bántalmazásnak*. Az önvád már következmény, de nem szükségszerűen az egyetlen lehetséges kimenet - sokkal inkább

beállítódás-függő. Szintén kiemelném az elbeszélés *mélyen empátikus*, szinte már szubjektíven beleélő módját.

„Nem először fordult elő. A férje megütötte. Váratlanul, mint mindig és erősen, mint mindig. Ezt nem lehet megszokni és nem lehet megszökni sem. Fáj kívül és fáj belül is. A pofon és a tudat, hogy nem lehet belőle elmenekülni. A férj már elment, a barátokkal valahova sörözni, ő meg maradt egyedül a fájdalommal, meg majd az iskolából hazaérkező lányával, aki azt fogja kérdezni, megint elestél, mama? El kellene menni – gondolja, mint mindig és marad, mint mindig. Mert fel kell nevelni őt, mert nem bírnám a szégyent, mert akkor is utánam jönne. De végül rendben lesznek a dolgok: egy este felkerekedik, nem pofon után, hanem csak úgy és elmegy a gyerekekkel. A városba megy, ahol van barátnő, aki segít. És a férje se jön utána, talán neki is jobb így.” (3.kép)

MEGALÁZKODÁS

Vannak történetek, amelyek arra utalnak, hogy megaláznak valakit, de korántsem lehetünk biztosak abban, hogy az illető megalázkodott. Ebből a történetből például nem derül ki, hogy a történetek a főszereplő méltóságán innen vagy túl esnek-e?

„Színházi próba után vagyunk, de még a színházban. A színésznő már túl van a próbán, de olyan megaláztatások érték, hogy most csak sír az előcsarnokban. A sztárművész megalázta, a rendező is jól kiosztotta őt. Most azon gondolkodik, hogy folytassa-e a pályát egyáltalán?” (3.kép)

A TAT leírásban ezt találjuk a megalázkodás, mint belső hajtóerő leírásánál: passzívan belenyugszik az alig elviselhető állapotokba. Noha ez a motívum meglehetősen alacsony értéket képvisel, a történetek mélyén sokszor

felbukkan. Általában a lelkiismeret szavaként, erkölcsi dilemmák kiindulásaként – hiszen az értékválasztásról és a hitelességről is referál.

„Szabad asszociáció. Sokat utaztam. Egyszer Indiában egy követségi autóban ültem, és egy piros lámpánál, egy 12 éves forma kislány jött oda, odanyomta az ablakhoz az arcát. Abban a tekintetben benne volt a világ fájdalma – hiszen segíthettem volna, a kiszolgáltatottság. Igaz, figyelmeztettek, hogy ne húzzam le az ablakot, de ezt azért megtehettem volna. Nem tettem meg, és valahogy mind a ketten tudomásul vettük, hogy ő kiszolgáltatott, én pedig nem leszek a segítségére. Hiába segítek egyvalakinek, azzal nem oldom meg a világ problémáit. Ez a találkozás abban erősített meg, hogy nem egy ember sorsán kell változtatni, hanem a világon. Az is kérdés, hogy ki mennyire tehet arról, hogy elesett. Ezt a mai napig nem tudtam megválaszolni.” (3.kép)

URALOMVÁGY

Az alulreprezentáltságával olyan nagy meglepetést okozó motívumot nem nehéz megtalálni a történetekben. Többnyire egészen nyers és felületes módon telepszik rá az elbeszélésekre, és az elbeszélő többnyire az elnyomottal azonosul. Két nagyon hasonló példát mutatok.

„A szocialista realizmus képe, valahol a Balaton-felvidéken. A szegénysorsú szántóvető és a dölyfös nagygazda lány története ez. A férfi a földeken dolgozik, a gazdag lány már régen kinézte magának. Ott van aztán a tanítónő, aki szerelmes a szántóvetőbe, de ezt titkolnia kell, ha nem akar bajt. Szomorúan néz, de hamarosan jóra fordul a sorsuk, mert rövidesen jön a szocializmus, a gépesítés és az egyenlőség, és a szántóvetőnek nem kell többé lóval szántania és végre visszutasítja a dölyfös gazdálányt.” (2.kép)

„Aratás a 20-e években. A déli pihenőben alszanak egy fa árnyékában Napi 14 órás munkát végeznek, fáradtak. A nagygazda rá is fekszik a béresre, hogy kényelmesebben pihenjen. A többiek a zsellérek. Csak a gazda fia nem alszik, mert arra gondol, hogy szeretne a szomszéd faluba átmenni egy kislányhoz. Szép idő volt, jó lett a termés, ezért elégedett a gazda. Alapvetően nem rossz ember, együtt dolgozik a béreseivel, német mintára. A fiúé a jövő, ő a gazda fia, ő is nagy jövőről álmodik. Aranykalászos gazda lesz, ha megnő.” (9.kép)

Akad persze azért olyan történet is, amely sokkal finomabban utal az uralmi viszonyra. A társadalmi gender-sztereotípiák itt is érvényesülnek.

„Az asszony, miután az ebéd végetért, a konyhában felügyelte a szolgálókat. Mivel tudja, hogy ilyenkor a férje el szokott bóbiskolni, ezért csendesen nyit be, nehogy felébressze. Nem tapintatból ilyen csendes, hanem azért, mert máshogyan nem kaphatná meg azt a privát időt, amire olyan nagy szüksége van. Ha a férje felébredne, akkor a rendelkezésére kellene állnia.” (5.kép)

Egy másik elbeszéléstípusban az uralomvágy meglepő dühöt vált ki az elbeszélőből. Ebben az esetben a narrátorok az áldozattal, az alávetettel azonosulnak. A leírás érdekessége, hogy ugyanarról a képről szól, mint az előző.

„Ez a megtettesült intrúzió. Az ajtóban álló nő aljas agresszor, aki rányit a másokra. Azért teszi ezt, mert a titkait akarja megszerezni. A világ tele van az ilyen típusú személyiséggel és attitűddel. Azt gondolja: nekem mindig mindent tudnom kell a másikról! Kontrollt szeretne, a másik pedig semmiféle önbizalommal rendelkezik. A szuverenitás azt jelenti, hogy egymás ügyeibe nem avatkozunk bele – de a világ nem efelé halad. A mindennapi élményünk az, hogy állam azt

gondolja, felsőbbrendű az állampolgárához képest. A kép másik, nem látható oldalán egy ijedt ember van, aki fél attól, hogy megfigyelik és megítélik.” (5.kép)

Végül, az uralomvágy (a következményként fellépő agresszió mellett) társult motívuma az elbeszélésekben annak a képnek is, amelyen egy felindult férfi és egy riadt nő látható.

„Hollywood-i filmsztárok az ötvenes években. A pasi lángoló szemekkel néz, mert azt látja, hogy egy másik pasi el akarja csábítani a nőt. A nő hiába próbálja csitítani. A férfi azon töri a fejét, hogy tudja kicsinálni a vetélytársat. A pasas tipikus macsó, akiért döglenek a nők. A pasi nem öli meg, de megveri a vetélytársat, aki egy nyeszlett filosz, majd elhagyja a nőt. A pasas nagyon elszánt...” (4.kép)

TUDÁSVÁGY

A legkevésbé tettenérhető belső hajtóerőről már szó esett a teljesítmény és az autonómia kapcsán. Néhány hasonló történetvariánsban is előfordul.

„Szegény, szegény kisfiú. Élete álma volt egy hegedű, megkapta születésnapjára, neki is kellett pénzt tenni hozzá, de tanárt nem kapott hozzá és ezért, mikor először megszólaltatta, nem úgy és azon a hangon szólalt meg, amint várta. A fülében csengett a dallam, amit hallani akart, ehhez képest most csak nyikorgás hallatszott. Most ül, gondolkodik és azon morfondírozik mi lesz így vele. Sajnálja a pénzt, az álmokat, de – minthogy kemény fából faragták- rá fog jönni a megoldásra és megtanul majd hegedülni. Jó füle van.” (1.kép)

„A szovjet kolhozosítás hőskorszakában járunk. Pjotr Iszkajevics nem volt még hajlandó belépni a közösbe, büszke

felesége Jekatyerina Izmajlova keményen, büszkén áll mellette. Inkább a saját lovukkal és ekéjükkel szántják a saját kis földjüket, mint ősük tették, semminthogy a közösbe adják. Nem sejtik, hogy lányuk, Katyusa, aki a szevasztopoli Agrárközgazdasági Főiskola hallgatója már rég másképp gondolkodik. Őt látjuk a kép előterében, ahogy az SZKP rövid történetét, és agrárgazdasági tankönyvét hóna alá szorítva szomorúan gondol értetlen szüleire.” (2.kép)

KONTAKTUS

A képsorozat tartalmazott három olyan képet is, amelynek elsődleges értelmezése nyilvánvalóan és megkerülhetetlenül valamiféle intimitást implicált. A helyzet azonban az, hogy *a kontaktus, mint külső hatás, mint esszenciális szükséglet, csaknem mind a tíz kép esetében, csaknem valamennyi elbeszélőnél kimutatható.*

Nem csupán azért, mert a főszereplők története kontextusba kerülve más szereplőket is meghív a történetbe – ez önmagában még nem jelentené azt, hogy a szereplők fontosak egymás számára. Feltűnő, hogy *a viszonyok leírása az elbeszélések jelentős részében meghittségről, intimitásról árulkodik* (ne feledjük, hogy az elbeszélőink többsége férfi), és ahogyan azt az eddig idézett történetek is igazolják, sok a kétszemélyes, segítő, támogató, védelmező, gondoskodó kapcsolat. Úgy tűnik, a világ azok számára, akik a képek történeteit elmesélik, csak akkor élhető hely, ha van benne egy stabil társ.

Itt csak példaként idézek néhány rövidebb történetet.

„A nő odaborul a férfi mellkasára. Az asszony ápolónő egy kórházban. A férfi kistisztviselő. A gyerekeiket felnevelték, akik megállják a helyüket. Ez e kép maga a boldogság: egy sikeres házasság és gyereknevelés, sikeres élet.” (10.kép)

„Az öreg mentor a fiatal költőnek magyaráz: nem akkora dráma, hogy nem jelent meg az írása, csak tartson ki, majd elhelyezi az írásait. Így is történik, a költő befut és sikeres lesz.

Az öreg folyamatosan biztatja. A pasi a legszebb versét az öreg temetésére írja majd.” (7-kép)

„Borzasztó sokat ittak aznap. Tulajdonképpen több napja ittak már, régen találkoztak, és most két napot együtt tölthettek. Ki is használták. Olyan volt mint régen, még az egyetemen, amikor több napig tartott a buli. A mai nap áthatlanul indult, megbeszélték hogy együtt vacsoráznak, beszélgetnek, aztán ki-ki megy a dolgára. De nem így alakult. Volt ott minden, ivás, tánc, talán egyéb is, de arra már nem emlékeznek. Arra sem, hogyan kötöttek ki az árokban, így egymás hegyén-hátán és ki az a fiú, aki most ébresztgeti őket. Csak a fejfájás, az ne lenne. De azért jó volt, sokszor emlegetek majd ezt az éjszakát és az jó, mert minden történeté válik egyszer.” (9.kép)

HIÁNY, VESZTESÉG

A külső hatások legérdekesebbje.

Hiány sokféle lehet:olyasmi is, ami eleve sem volt a birtokunkban, és mindig fájó volt az üresség, és olyasmi is, ami valamilyen szituációban tűnhet föl hiánynak. A veszteség vonatkozhat személyre, tárgyra, de akár eszmére vagy hitre is.

„Mégse kellett volna megölnöm a férjemet, mert a börtönélet keserves. De annyira részeges volt. Annyi erőm sincs, hogy fölfeküdjek a lócára. Remélem, hogy a húgom magához veszi a gyerekeimet.” - gondolja a nő, aki 30 körüli, kistisztviselő, a kőbányai tisztviselőtelepen él. Féltékenységből ölte meg a férjét. A szomszédok jelentős szerepet játszottak ebben, mert mindig mondták, hogy nőzik és kocsmázik. A gyerekek most egyedül vannak, három gyerek van, 4 és 10 év közöttiek. A húga majd magához veszi őket.” (3.kép)

Van olyan történet is, amelyikben a hiány: az önrendelkezés hiánya, a méltóságteljes élet lehetőségének a hiánya. Legalábbis a történet elején.

„Gyere vacsorázni, szólt be az anyja. Hagyjál, válaszolta a fiú, elég volt belóletek, az aggodásotokból és abból, hogy soha nem engedtek el sehova. Minden barátom elmehet, a grundra vagy máshova, én meg itt kushadok a szobában és olvasok naphosszat. Focizni akarok – ezt már kiabálta. Az anyja egyszerűen csak féltette. Nem olyan időket élünk – mondta mindig, ha el akart menni. A múlt héten a Schwartzék fiát verték meg az utcán a nyilas legények, az előző héten egy másik fiút vertek majdnem félholtra. Nem volt más bűne, csak az, hogy zsidó volt. Nem akarok zsidó lenni, mondta az anyjának, aki leszegte a fejét. Ezen nem lehet segíteni – gondolta. Meg talán nem is kell – ezt már ő gondolta évekkal később, amikor már Angliában voltak, és az angol hadseregben harcolt a nácik ellen. A barátok, akiket elengedtek focizni, már nem élnek, ő meg igen. A szülei aggodása jogos volt, ahogy az is, hogy idejekorán kimenekültek a borzalomból, ami várt volna rájuk.”
(5.kép)

Hiány az is, ha a szeretett személy távol kerül tőlünk.

„Elutazunk - mondta az anyjának. Amerikába megyünk, van állásom végre. A Chase Manhattan Bankban fogok dolgozni. Itthagytok engem? – kérdezte az anyja. Igen. Nem. Igen. Ő is kicsit zavarodott volt, hiszen ezt így nem gondolta végig. Van telefon – mondta, majd beszélünk gyakran, mert küldünk képet a gyerekekről. Tudom, tudom. Az anyja szomorú is volt, meg boldog is, hisz a fia végre igazi karriert csinálhat. Mindig erre vágyott. Komoly bank, komoly állás, komoly pénz. Ez a világ rendje mondogatta magának. De amikor eljött a nap, amikor bejelentette, hogy megy, majd megszakadt a szíve. De azért erős volt, próbált jó arcot vágni hozzá, mégha nem is

sikerült. Soha többé nem látták egymást. A hajóút túl sok volt, repülő még nem volt, vissza meg már nem vezetett út.” (6.kép)

GONDOSKODÁS

A gondoskodás erőteljesen kapcsolódik a kontaktus motívumhoz. Nem minden motívumban van jelen a gondoskodás, de minden gondoskodásról szóló történetben egymásnak fontos emberek a szereplők, erőteljes kontaktusban.

„Ez a kép egy hosszú és alapos beszélgetés után készült. Fárasztó volt. Apám, mint mindig, okos volt, sőt bölcs. Azt mondta, lépni kell, ez nem maradhat így tovább. Tudtam én is, kevés pénzt kerestem, utáltam a munkámat, a gyerekekre sem jutott elég idő, de persze a váltás kockázatokkal járt. Eddig nem mertem vállalni. De most meggyőzött: nem is a szavakkal, hanem azzal a biztonsággal, amit sugárzott, a szemének és a szája sarkának a mosolyával, a bajuszával: minden rendben lesz, ezt üzente. És most eltökéltem: megteszem. Már csak a bejelentés van hátra, az a legnehezebb. A főnököm a barátom: utálni fog, lehet, hogy kiabálni, talán fenyegetni. De nem baj, megcsinálom, mert én is tudom, hogy így helyes. És ő is ezt mondja. Megtettem. Most jó. Nagy kő esett le a szívemről. És persze megfelelttem neki is: hisz ő is ezt akarta.” (7.kép)

VISSZAUTASÍTÁS

A visszautasítás gyakran kerül elő az *autonómia kísérőjeként* a történetekben. Mindenki, aki saját útját szeretné járni, szükségképpen konfliktusba kerül környezetével vagy annak értékrendjével. Ez mindkét oldalon veszteséggel jár, és a legtöbb történet főhősének sorsa inkább török, mint hajlik.

„Hideg hangulatú család ez. Az anya és a fiú az apa tragikus halála miatt kénytelen lefolytatni azt a beszélgetést, amely mindkettejüknek nehezére esik. Az apa szerette volna, ha a fiú továbbviszi a családi céget, de a fia erre nem volt hajlandó. A cég megroppant, az apa egészsége ráment. Az anya mindvégig az apa pártját fogta, és hibáztatta a fiút. Most, hogy el kell temetniük, a célja az, hogy a fiú kikerüljön az örökségből. Ez így is lesz.” (6.kép)

Ugyanannak a történetnek egy másik variánsában a visszautasítás egy történeten kívüli szereplő (a feleség) motívuma. Az ő ítélete önbeteljesítő jóslattá válik, és a főszereplőt ettől a föltétel nélküli anyai szeretet sem tudja megmenteni.

„Mama és fia. A feleség elment, otthagya a pasit és a családot. Mindketten kétségbeesettek. „A gyerekeknek nincs anyjuk, nekem nincs munkám. Itt a jól szituált anyám, az ő kis jövedelméből kell élnünk. Érettségi után elmentem dolgozni, de semmire sem vittem. Már a harmadik munkahelyről rúgtak ki.”-gondolja a férfi. A mama törölgeti a könnyeit, nagy csapás ez neki is. Ez majdnem szerelem - teljesen odavan a fiáért. Később a pasas elkezd inni, mert nem találja a helyét, és a mama lép a gyerekek anyja helyébe. A gyerekek soha nem fogják tisztelni az apjukat, mert nem tudta megtartani az anyjukat.” (6.kép)

A visszautasítás gyakran kölcsönös – és így kölcsönös lesz a veszteség is, ha nincs kompromisszum. Azok a történetek, amelyekből teljesen hiányzik a kontaktus pozitív motívuma, amelyben a szereplők egymáshoz való viszonya nem elfogadó és támogató, többnyire kölcsönös bűnhődéssel és veszteséggel végződnek.

„A mama benyit az ajtón és döbbsen látja, hogy a fiatal lánya egy ismeretlen pasival hancúrozik. Kétségbe van esve. Ők jól szituált polgári család, és így oda a lánya a jó híre.

Kiabálni fog, elzavarni a pasit, és eset után este a férjével megbeszéljük hogy zárdába kellene adni. Ez is történik, de a lány, amikor évek múltán visszatér a rendházból, újra kezdi a fiúzást. A szülők úgy érzik, hogy az életük tönkrement. Mindenük volt ez a lány, de csalódást okozott, örökre.” (5.kép)

AGRESSZIÓ

Az agresszió a vártnál jóval alacsonyabb reprezentációt kap a történetekben.

Tipikusan a 4. számú kép kapcsán elmesélt szüzsékben fordul elő, és elég szembetűnő módon a férfi gender-sztereotípiákon alapul. A történet főszereplője a nő, gyengéd érzelmeivel képez kontrasztot az agresszió motívumával szemben.

„Az nem baj, hogy megnézett – mondja a lány, és próbálja visszafogni férjét, hogy ne kezdjen verekedni. A másik fiú – valóban – kicsit szemezett vele, de nem volt komoly a dolog. Ilyen gyakran előfordul. Persze az is, hogy a férje – az újdonsült férje, hisz alig egy hónapja házasodtak össze – ki akarja tekerni egy másik pasi nyakát. Ez ma még szerelem, aztán ki tudja mi lesz belőle holnap – futott át az agyán. Ma még engem félt, meg rám büszke, aztán persze már csak magára lesz az, és akkor lehet ellenem is fordul. De most még csak az a feladat, hogy visszatartsam, ne legyen botrány. Nem is lett. A pillanat elmúlt, és együtt nevettek rajta. Csak egy pillanatig volt feszültség, utána visszajött a boldogság. Aztán? Ki tudja...” (4.kép)

A többi esetben alacsonyabb intenzitással, társult motívumként vagy latensen jelenik meg. Határozottan úgy tűnik, hogy az elbeszélők tudatosan igyekeznek távolságot tartani ettől a motívumtól, mint környezeti hatástól, sőt, egyes esetekben explicit módon el is utasítják. Az egyetlen kép, amelynek kapcsán

rendre felbukkan a háború motívuma, a 8-as számú, ezen a háttérben egy fegyverként is értelmezhető tárgy látható. Néhány elbeszélésben ezért háború, az erőszak, és a libido dominandi , a genderszociológiai értelemben vett uralomvágy keverékeként jelenik meg az agresszió motívuma.

„A könyörtelenségről szól a kép. Az előtérben álló alak arckifejezése érzéketlenséget tükröz. Egy apokaliptikus utópia illusztrációja ez a rajz, figyelmeztetés, hogy a világ tele van könyörtelen elitcsapatokkal, akik a fegyverek birtokosai és a többség elnyomott és kiszolgáltatott. A szakadék a technológia fejlődésével csak egyre mélyül, a társadalom menthetetlenül kettészakad.” (8.kép)

Következtetések

A számomra kissé váratlan eredményekre, azaz az autonómia és főként a kontaktus motivációk ilyen súlyára, valamint az agresszió és uralomvágy meglepő alul-reprezentáltságára három lehetséges magyarázatot is el tudok képzelni.

Az elsőt magában a teszt leírásában találjuk. „Igen gyakran előfordul, hogy a TAT olyan dolgokat hoz napvilágra, amelyek a vizsgálati személy tudatos és akaratos napi cselekedeteinek, gondolatainak éppen az ellenkezői. Ennek alapján az ezen tesztből kialakuló kép teljesen felismerhetetlenné válhat az illető alkalmi ismerősei, sőt, intimebb baráti köre és rokonsága számára is.” [Murray,NA. p.33.] Ez *per definitionem* elégséges érv, ha egyetlen személyt vizsgálunk, kérdés, hogy vajon egy csoportra is igaz-e?

Igen, hiszen a cél ebben az esetben épp a vizsgált csoportban mutatkozó tendencia volt, és a szórási adatokból jól látszik, hogy a tendencia létezik, azaz a csoport egészére is igaz, hogy a csoport egyes tagjainál megmutatkozó tudattalan motívumok és hajtóerők, illetve azok egymáshoz viszonyított jelentősége nem egészen egybevágó a csoport egyes tagjainál kimutatható kommunikatív reprezentációs trendekkel.

A második magyarázat ennél sokkal prózaibb. Két eset lehetséges: az egyik, hogy a TAT vizsgálat, ez esetben, jogi kifejezéssel élve, osztotta az interjú diszpozíció sorsát. Azaz, bármennyire is igyekeztünk, ebben a tesztben sem sikerült kikerülni a résztvevők által előfeltételezett kutatói elvárás csapdáját. Noha a teszt elvégzése éppen azt a célt szolgálta volna, hogy a résztvevőktől az élettörténeti narratíváik mellé egy másik típusú, reflektálatlanabb, kevesebb szűrőn át érkező, kevésbé bonyolult mentális funkcionalitás szerint keletkező narratívát kapjunk, az eredmény, a narratívából kirajzolódó személyiségprofil ennek ellenére sokkal inkább hasonlít az „emberarcú vezető” ideálképéhez, mint a leadership elméletekben predikált típusokhoz.

A harmadik lehetséges magyarázat egy ennél sokkal vakmerőbb, de legalább ennyire életszerű feltételezés. Bár a hat fős vizsgálati minta igen kicsinek

mondható, nem zárhatjuk ki, hogy a teszt eredménye, vagy ahhoz hasonló eredmény megismétlődne nagyobb kutatási mintán is.

Ezt azt jelentené, hogy általános érvényű az itt talált eredmény, azaz a leader személyiség belső motívumainak meghatározó elemei között valóban az autonómia és a társas kapcsolatok állnak az első helyeken.

A Tematikus Appercepció Teszt és a leader életútinterjúk összevetése

Az élettörténeti narratívák legalább kétféle szűrőn átmennek, mielőtt verbalizáljuk azokat. Egyrészt az elbeszélés során zajló szüntelen kognitív és emocionális reflexió, másrészt az epizodikus emlékezet szűrőjén, ahogyan az bármely élettörténet elmesélésekor történik.

Az első pilot kutatásból kitűnt [vö.: p.25-40], hogy leaderek narratívája igen gyakran szisztematikusan és tudatosan konstruált üzenet.

A kontrollként bemutatott női narratívákhoz képest ez a narratíva-típus sokkal erőteljesebb intencionalitást mutat, inkább érkezik a szándékkal bíró, a cselekvések okául szolgáló self-ből, mint a nem-leader narratívák. Az elemzés során megragadható konstrukció ezért - a lélektan terminológiájával kifejezve - sokkal inkább a homlokzat, mint az identitás maga.

A TAT elvégzésével sikerült ezt a tapasztalatot kiegészíteni. Az ilyesfajta, szabad asszociációkban elmondott történetek sokkal kevésbé rögzítettek a szerep-elvárásokhoz, az epizodikus emlékezethez és az identitáshoz általában. Úgy is mondhatjuk, ezek a narratívák sokkal közvetlenebb módon érkeznek a self-ből, a kontroll alacsonyabb hőfokon üzemel, ilyen módon ez a kommunikativum valamelyest bepillantást enged a személyiség burkolt rétegeibe. A TAT értékelése során azt találtam, hogy az identitás-narratívákban erőteljesen generatív leaderek esetében az autonómia belső igénye a társas kapcsolatok fontosságával, a kifejezetten bizalmas és meleg, érintés-szerű külső kontaktusok igényével kapcsolódik össze.

Ez az eredmény ellentmondani látszik a leaderekről kialakult szokásos képnek, de csak a nagyon felületes szemlélő számára. Az ellentmondás visszautal az 1. számú pilot kutatásomban [vö.: p.25-40] megfogalmazottakra, habár az „álruhás királyfiak” elnevezés ott a személyes és professzionális értékek vélt ütközésére utalt.

Ugyanennek a paradox tapasztalatnak a másik megfogalmazása így szólhat: a vizsgált leader-csoportban az élettörténeti elbeszélésekben is megmutatózó, alapvetően a nyilvánosságnak szánt, tudatosan alakított narratíva nincs teljes

átfedésben a személyiség belső struktúrájával közvetlen kapcsolatban álló, kognitív úton kevésbé kontrollálható motívumokkal és hajtóerőkkel.

Úgy vélem azonban, az ellentmondás valójában csak látszólagos. Csak példaként: a posztmodern döntéelméletek egyik legerőteljesebb vonulata az intuitív vagy épp - látszólag - egyenesen irracionálitáson alapuló vezetői döntéshozatal vizsgálata. Az intuitív vezetői döntések mögött feltételezhető leader karakterek sokkal összetettebbek és sokszínűbbek lehetnek annál, mint egy ehhez hasonló teszt eredményeképp, összefoglalóan, trendként definiálható csoportmintázat által megragadható személyiségtípus.

A TAT-elemzés után kapott eredmények ezért az identitás-narratíva elemzést sem megrősíteni, sem cáfolni nem hivatottak, sokkal inkább árnyalni azt a képet, ami a vizsgálat előző részében megmutatkozott.

Ezek alapján mindössze annyit mondhatunk teljes bizonyossággal, hogy az általunk végzett kutatásban a leaderként megszólított résztvevők erőteljes generativitással, maskulin jellegű ideológiai attitűddel, nagy autonómia igényvel és erős társas motivációval rendelkező leaderek.

A disszertáció eredményei

A disszertációs munka folyamata, amelyről jelen dolgozat beszámolt, a vártnál több eredményt hozott. Ezek jelentős részét már bemutattam az egyes kutatások értékelésében - ezért itt már csak szintetizálom és egységes szerkezetbe foglalom, az értékezés teleologikus szerzői szempontjai mentén, de a befogadók számára.

Először azokat az eredményeket sorolom fel, amelyek a kezdeti hipotézisek igazolásához nem kötődnek közvetlenül, de fontos állomásai voltak a folyamatnak. A *pilot kutatásokban több lényeges felismerésem keletkezett*, amelyek mind segítették a disszertációs kutatás helyes koncipiálását. Ezek a felismerések részben már maguk is eredmények, bár önmagukban még nem igazolják hipotéziseimet.

Az első pilot kutatás [vö.: p.25-40] felismerése, hogy a leader identitásnak vannak olyan lényeges motívumai, amelyek kívül esnek a leadership elméletekben releváns kereteken, de megismerésük egy kommunikációs szempontú vizsgálatban nagyon is fontos lehet. Ezek a motívumok, nevezetesen a biztonság és elfogadás iránti igény, intragresszió, intimitás- és autonómia-igény bekerültek a TAT elemzési szempontjai körébe.

A második pilot kutatásban [vö.: p. 41-50] a leader narratívák sporthoz kötődő metaforáinak azonosítása és az identitással való erős kapcsolatuk feltárása azt példázta, hogy a leader identitás kommunikációs reprezentációjában fellelhetők olyan sajátosságok, amelyet egy átfogó narratíva-elemzésben is vizsgálatra érdemesek.

A harmadik pilot kutatás [vö.: p. 63-75] eredményeképp az élettörténeti narratíva kognitív reflexiók folyamatainak megértéséhez jutottam lényegre érintő szempontokhoz. Az alkalmazott módszer segítségével sikerült leválasztani az élettörténeti narratíváról a reflektív, racionalizációs elemeket,

és a résztvevők visszajelzéseiből kibontakozott az elbeszélői pozíció percepciójának összetett képe.

A negyedik pilot kutatásban [vö.:p.77-81] ezt az elbeszélői pozíciót vizsgáltam meg sajátélményű vizsgálatban. Eredménynek tekintem, hogy az interjúalany szerepébe belehelyezkedve az interjúról, mint társadalomtudományi kutatási módszerről, a résztvevők szemszögéből fogalmazhattam meg tapasztalatokat.

Az értekezés hipotéziseinek igazolása

A disszertációs kutatásban [vö.: p.86-161] tematikus elemzést végeztem, amely kommunikációs fókusszal vesz szemügyre egy olyan jelenséget, amelyet eddig jellemzően a narratív pszichológia empirikus kutatásaiban vizsgáltak: a narratív identitást. Ezen belül egy olyan csoport élettörténeti elbeszéléseit vizsgáltam, amelynek személyiségvonásait, karakterjegyeit már sokféle módon próbálták azonosítani, de a narratíva analízise mostanáig nem számított bevett eljárásnak.

Nézőpontom a kommunikációtudomány fenomenológiai tradíciójával rokonítható, az empirikus kutatásban alkalmazott elemzési modellt pedig a narratív pszichológia szociális konstruktivista vonalának egyik elismert modellje alapján dolgoztam ki.

A disszertáció további eredményeit hipotéziseim igazolása által mutatom be.

A disszertációs kutatásban a dolgozat három hipotéziséből kettőt kielégítően sikerült igazolni. A harmadik hipotézis megítélésem szerint teljes körűen nem verifikálható, ami részben a hipotézis és a vizsgálati módszer illeszkedési nehézségeiből ered, részben a kvalitatív kutatás természetéből következő nem reprezentatív eredménnyel függ össze.

1. hipotézis:

A leader identitás sajátos, kitüntetett identitás-konstrukció.

A vizsgált mintán igazolható, hogy a leadership diszpozíció felülírja a gender-diszpozíciót, azaz, úgy tűnik, *ez a narratíva valóban valamilyen kitüntettséget*

élvez. A kutatás eredménye tehát, hogy a hipotézis általános igazolásán túl konkrét jelenségeket is meg lehet nevezni. A legfontosabb ilyen jelenség, amelyet az élettörténeti narratívákban kimutattam, hogy a leader narratívák Ideológia komponense maszkulin karakterű, és ez a leader-nők esetében is jellemző, míg a női életutakban az Ideológia komponens megfelel a gender-diszpozícióknak.

2. hipotézis:

Más narratívával összehasonlítva a leader identitásnarratíva, mint kommunikátum, sajátos, jól azonosítható jegyeket visel.

A vizsgált mintán igazolható a hipotézis. A leader narratívák jól behatárolható karakterjegyekkel rendelkeznek és világosan megkülönböztethetőek a velük egybevetett más narratíváktól. Az elemzés során feltárult a leader narratíva több jellegzetessége. Elsősorban az, hogy a modellben Generativitásnak nevezett komponens mennyiségileg is jelentősen felül-reprezentált az elbeszélés kontroll-csoporthoz képest. Időről időre felbukkan a narratívában, annak teljes szövegét áthatja, és bár tartalma minden megjelenésében változik, könnyen azonosítható. Ez a komponens nagyon is tudatosan konstruáltnak tűnik, és szociálisan erősen kontextualizált. Legfontosabb funkciója az élettörténet és ezen belül az elbeszélő szerepének értelmezése, cselekedeteinek indoklása, igazolása.

3. hipotézis:

A leader indentitás szükségképpen felülírja és megelőzi a személy többi, párhuzamos identitás-narratíváját.

Úgy vélem, hogy ez a hipotézis jelen dolgozat keretei között nem verifikálható kielégítően. A TAT-ban feltároló árnyalatok arra engednek ugyan következtetni, hogy a narratívákból megrajzolható karakternél jóval magasabb társas és személyes kontaktussal (intimitás-igénnyel) élő személyekről van szó - de ezt, lévén csak egyetlen identitás-diszpozícióban készült interjú, nem vizsgálhattam kellően sokoldalúan. Így teljes egzaktással arra sem adhatok választ, hogy léteznek-e a vizsgált személyek leader

narratíváival párhuzamos identitás-narratíváik, és ezek milyen narratívák lehetnek.

Záradék

Az interjúkat a TAT eredményeivel egybevetve a narratíva-komponenseket a tudattalan motívumokkal és hajtóerőkkel összefüggésben vizsgáltam meg.

A személyiség belső hajtóerői és a külső hatások egyaránt *nagy intimitás-igénnyel* árulkodnak. A TAT tanúsága szerint a vizsgálatban részt vevők leginkább *autonómiára törekvő, de nagy biztonság-igényű* emberek, akik számára a *személyes kontaktusok* jelentik a legfontosabb kívülről jövő impulzust és erősen foglalkoztatja őket a *hiány és veszteség* lehetősége.

A leader narratívákban mégis alig esik szó az élettörténet többi szereplőjéről, személyes relációkról, meghatározó emberi kapcsolatokról – és mintha ezekben a narratívákban szinte nem is lenne, vagy az üzenet mögött rejtőzködne a plot, a cselekmény, azaz az élet maga.

A furcsa ellentmondás legkézenfekvőbb feloldása a tudományosság körén kívül esik: a hétköznapi tapasztalaton alapul. Az Ideológia és Generativitás, mint kommunikátum, az általam választott terminológiai keretből kilépve, együttesen nevezhető *vízió*nak is. Az a vízió, amelyben a leaderek élnek, és amely a mindennapi (pontosabban, kanti értelemben: transzcendens) valósághoz, a közvetlen módon megragadható külső eseményekhez kevésbé kapcsolható, mivel természete szerint immanens. Így ezt mondhatnánk: leader élettörténetekben azért nincs cselekmény, mert önmagát író történet sincs. Az élettörténeti elbeszélés csak az események láncolata, amelyek egyetlen narratív funkciója a vízió-vezérelte kauzalitás utólagos igazolása.

Visszatérve az értekezés kereteibe, az ellenmondás magyarázatát nyilván kereshetnénk a technikai körülményekben is, esetleg a módszer vagy eljárások megfelelőségét is revízió alá vehetnénk. Ha jutnánk is valamicske eredményre, nem hinném, hogy ez teljesen kielégítő választ nyújtana. Az ambivalencia feloldására ezért egy egészen más szempontot javaslok.

Könnyen lehet ugyanis, hogy kutatási eredményeimnek létezik egy egészen másfajta értelmezése. Nevezetesen, hogy *a leader identitás-narratíva nem is valódi identitás-narratíva, ahogyan a leader identitás sem „valódi”*

identitás, legalábbis az ismert és elismert diszciplináris (lélektani, filozófiai) fogalmi keretekben nem az.

Az élettörténeti narratívát, az identitás szavakban testet öltő pillanatnyi alakját, sokfélesége ellenére valamennyi elmélet egyetértőleg afféle emanációnak tekinti, amely a self-ből, a pszichikumból vagy az ipseitásból, de mindenképp valamilyen alig kontrollált tudattartalomtól érkezik. A narratív elv rejtett előfeltételezése az, hogy a narráló saját immanens tartalmaiból szövi elbeszélése anyagát.

A leader identitást kommunikatívként tekintve, a bemutatott vizsgálat szerint, az a gyanúnk támadhat, hogy *annak voltaképp nem sok köze van az identitáshoz – sokkal inkább ahhoz a kimódolt kommunikációs reprezentációhoz, amely részben a társadalmi kontextusból, részben a lokális vagy szervezeti-kulturális kontextusból, részben pedig személyes motívumokból áll össze. Ez az önreprezentáció többnyire rituális, repetitív és kontrollált.* Ezért megfontolásra ajánlom a következő kérdéssort.

Lehetséges-e a leader identitás-narratívára úgy tekinteni, mint valamely művi, azaz explicit vagy akár csak vélelmezett társadalmi elvárások és / vagy implicit hiedelmek által befolyásolt intencionalitással megalkotott konstrukcióra?

Ha ez elgondolható, akkor hogyan, minek talaján lehetne meghatározni azt, hogy mi-nek szeretne megfelelni ez a konstrukció? Mi volna az alkalmassági feltétel ebben az esetben? Azaz: kommunikációs értelemben milyen jelenségnek tekinthető a szóban forgó narratíva?

Milyen elmélet, milyen modell és módszer volna a legalkalmasabb eszköz ennek vizsgálatára? Az itt követett fenomenológiai tradíció helyett a kommunikációtudomány retorikai hagyománya felől hogyan vizsgálhatók ezek a narratívák?

Végül pedig: beilleszthető-e a narratív identitás kommunikatív reprezentációs szemlélete az implicit leadership elméletek fogalmi és tartalmi kereteibe?

Nagyon is elképzelhetőnek tartom tehát, hogy jelen munka legfőbb eredménye a fentiekhez hasonló, pontosabb kutatási kérdések megfogalmazása lehet.

Függelék

A narratíva-komponensek aránya az élettörténeti interjúk (LI) és (NI1. és NI2.) leiratának szövegében, karakterszám szerint kódolva.

(A két interjú-csoport összesített táblázata.)

	Karaktersz.	R	Karaktersz.	Z	Karaktersz.	Á	Karaktersz.	L
Összesen	48 070		42 500		43 000		36 800	
Szereplők	8 200	17%	3 000	7%	2 500	6%	2 000	5%
Epizódok	5 500	11%	10 500	25%	12 000	28%	18 000	49%
Ideológia	8 000	17%	8 000	19%	3 500	8%	7 000	19%
Generativitás	26 370	55%	21 000	49%	25 000	58%	9 800	27%
	Karaktersz.	G	Karaktersz.	M	Karaktersz.	S	Karaktersz.	J
Összesen	59 700		52 500		65 000		29 700	
Szereplők	700	1%	2 000	4%	8 000	12%	2 800	9%
Ideológia	7 500	13%	5 000	10%	12 000	18%	6 800	23%
Generativitás	18 000	30%	5 500	10%	28 000	43%	12 600	42%
	Karaktersz.	100%	Karaktersz.	E	Karaktersz.	É	Karaktersz.	V
Összesen	60 000		40 000		50 000		43 000	
Szereplők	8 900	15%	3 000	8%	13 000	26%	5 000	12%
Epizódok	23 100	39%	24 000	60%	16 000	32%	14 000	33%
Ideológia	17 000	28%	4 800	12%	7 000	14%	7 000	16%
Generativitás	11 000	18%	8 200	21%	14 000	28%	17 000	40%
	Karaktersz.	T	Karaktersz.	F	Karaktersz.	B	Karaktersz.	A
Összesen	57 000		43 000		32 000		48 000	
Szereplők	2 000	4%	6 000	14%	4 000	13%	4 000	8%
Epizódok	53 000	93%	22 000	51%	16 000	50%	37 000	77%
Ideológia	1 000	2%	11 000	26%	8 000	25%	2 000	4%
Generativitás	1 000	2%	4 000	9%	4 000	13%	5 000	10%

Hivatkozások jegyzéke

- Anderson, James A.[2005]: A kommunikációelmélet ismeretelméleti alapjai. Typotex, Budapest
- Assmann [1999]: A kulturális emlékezet. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- Bakacsi Gyula [1989]: A leadership elméletek áttekintése. Közgazdasági Szemle, 36 évfolyam, 7-8 szám
- Bakacsi, Gy. [1996]: Szervezeti magatartás és vezetés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Barthes, Roland [1977]: Introduction to the Structuralist Analysis of Narratives. Image – Music Text. Ed. and trans. Stephen Heath. New York: Hill and Wang, 1977. 79-124.
- Bass, B.M. [1995]: Theory of Transformational Leadership Redux. Leadership Quarterly, 6(4) p. 463-478 <http://dx.doi.org/10.1108/09534819910263631>
- Bern, D., & Allen, A. [1974]: On Predicting Some of the People Some of the Time: The Search for Cross Situational Consistencies in Behavior. Psychological Review, 81 p. 506-520.
- Boje, David M. [2001]. Narrative Methods for Organizational & Communication.Sage, London
- Bourdieu, Pierre [2000]: Férfiuralom. Napvilág kiadó, Budapest
- Bruner, J.S. [2001/1986]: A gondolkodás két formája. In László J. (2001). (szerk), Narratívák 5. Narratív pszichológia. (p. 27-57). Kijárat, Pécs. Eredetileg (1986): Two modes of thought. In Actual minds, possible worlds. (p. 11-43). Harvard University Press. Cambridge
- Conway, M. [1995]: Flashbulb Memories. Hillsdale.
- Descartes,Renée [1980]: értekezés az ész helyes vezetésének és a tudományos igazság kutatásának módszeréről. In: Válogatott művek. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Draaisma, Douwe [2010]: Miért futnak egyre gyorsabban az évek? Typotex, Budapest
- Drucker, Peter F. [1991]: A hatékony vezető. Park Kiadó, Budapest

- Elsbree, L. [1982]: *The rituals of life: Patterns in narratives*. Port Washington, N.Y.: Kennikat Press
- Erikson, E.[1968]: *Identity, youth and crisis*. Norton,New York.
- Fiedler, F.E. [1967] : *Theory of Leadership Effectiveness*. McGraw-Hill Inc.
- Fisher, Walter [1999]: “Narrative as Human Communication Paradigm.” *Contemporary Rhetorical Theory: A Reader*. Edited by John Lucaites, Celeste Michelle Condit, and Sally Caudill. The Guilford Press, New York
- Fiske, Susan T. [2006]: *Társas alapmotívumok*. Osiris Kiadó, Budapest
- Fitzgerald, J. M. [1988]: Vivid memories and the reminiscence phenomenon: the role of a self narrative. *Human Development* 31. (p.261-273)
- Frye, N. [1963]: *Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*. Harcourt Brace Jovanovich, New York
- Gadamer, Hans Georg [1984]: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest
- Gergen, K.J., & Gergen, M.M. [2001]: A narratívum és az én, mint viszonyrendszer. In László J. (szerk), *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. (p. 77-119). Kijárat, Pécs.
- Gilligan,C. [1982]: *In a different voice*.Mass, Cambridge
- Goffmann, E.[1981]: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat, Budapest
- Hadas Miklós [2003]: *A modern férfi születése*. Helikon Kiadó, Budapest
- Harré, R. [1983]. Identity projects. In G.M. Breakwell (ed.), *Threatened identities*. (p. 31-51). John Wiley and Sons, Chichester.
- House, R., & Aditya, R. [1997]: The Social Scientific Study of Leadership: Quo Vadis? *Journal of Management*, 23(3) p. 409-473.
- House, R.J., & Javidan, M. [2004]: Overview of GLOBE. In: House, R.J. et al. (eds.): *Culture, Leadership and Organizations – The GLOBE Study of 62 Societies*. Sage Publication, London, p. 9-26.
- Howe, M. L. & Courage, M. L. & Edison, S. C. [2003]: When autobiographical memory begins. Department of Psychology, Memorial University, Canada

Humboldt, Alexander [1975]: Az emberi nyelv szerkezetének különbözősége és hatása az emberiség szellemi fejlődésére - részletek. In: Nyelvelméleti tanulmányok, Kriterion Kiadó, Bukarest (p. 31.)

Hymes, D. [1962]: The Ethnography of Speaking. Washington DC
In: Sloan Management Review, Summer 2002

Kim, W.Chan& Mauborgne, Renée [2005]: Kék óceán stratégia. Park kiadó, Budapest.

Kotter, J. [1990]: What Leaders Really Do? Harvard Business Review, 79. p. 103-111 DOI:10.1080/08853134.1995.10754018

Kvale, Steinar [1996] Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing SAGE Publications Inc., 27. Mai 1996
DOI:10.1080/10720530590914789

László, János [2005]: A történetek tudománya, ÚMK, Budapest

Likert, Rensis [1961]: New Patterns of Management. Sage Publ.

Lord, R.G., & Emrich, C.G. [2001]: Thinking Outside the Box by Looking Inside the Box: Extending the Cognitive Revolution in Leadership Research. Leadership Quarterly, 11 (4) (p. 551–579.)

McAdams et al.[2006 a]: Identity and Story. Creating Self in Narrative. American Psychological Association. Washington, DC.

McAdams [2006 b]:The Redemptive Self. Stories Americans Live By. Oxford University Press

McAdams, D.P. [1988]: Power, intimacy, and the life story. Personological inquires into identity. Guilford, New York.

McAdams, D.P. [1996]: Personality, modernity, and the storied self: A contemporary framework for studying persons, Psychological Inquiry, 7(4), 295-321.

Mérei Ferenc [1947]: Az együttes élmény. In: Erős Ferenc (szerk.): Megismerés, előítélet, identitás. WJLKF–Új Mandátum, Bp. 1998. p.65–80.

Mihalik Judit [2009]: A CEO és a motorkerékpár-ápolás művészete. In: Marketing& Menedzsment 2009/4

Mihalik Judit [2011] A következetes történet – személyes márka és önismeret. In: Marketing& Menedzsment 2011/1

- Murray, H.A [1943]: Thematic Apperception Test. Cambridge, Mass.
- Murray, H.A [NA]: A Tematikus Appercepciók Teszt. (Gépelte kézirat fordítás magyar nyelven, ELTE Pszichológiai Intézet Könyvtára)
- Pasupathi, M. [2001]:. The social construction of the personal past and its implications for adult development. (p.651 – 672.)Psychological Bulletin, 127 DOI <http://dx.doi.org/10.1037//0033-2909.127.5.651>
- Pataki, F. [1997]: Élettörténet és identitás, Osiris, Budapest
- Pennebaker, James W. [2005]: Rejtett érzelmeink, valódi önmagunk. Háttér Kiadó, Budapest
- Pléh Csaba [1990]: Előszó In: John L. Austin: Tettek ért szavak. Akadémiai Kiadó,Budapest
- Pólya Tibor [2007]: Identitás az elbeszélésben. Budapest, Új mandátum. pszichológia. Kijárat Kiadó, Budapest (p.77-119)
- Raggatt, P.T.F [2006]: Multiplicity and conflict in the dialogical self: a life-narrative approach. In: McAdams et al.[2006 a]: Identity and Story. Creating Ready, Douglas [2002]: How Storytelling Builds Next Generation Leaders Research. Sage Publications Ltd, London
- Ricoeur, P. [2001]: Narratív azonosság. In László J. (ed.), Narratívák 5. Narratív pszichológia. (pp. 15-25). Kijárat, Pécs. (Eredetileg: L'identité narrative, Revues des Sciences Humaines, 221, 35-47.)
- Ricoeur, P. [1999]: Az én és az elbeszélte azonosság. In: Ricoeur, P. [1999]: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. (pp. 373-411). Osiris, Budapest.
- Ricoeur, Paul: Soi-même comme autre. Ed. Seuil, Paris, 1990.
- Sarbin, T. R. (Ed.). [1986]: Narrative psychology: The storied nature of human conduct. Praeger,New York.
- Síklaki, István [szerk, 2008]: A szóbeli befolyásolás. Typotex kiadó, Budapest
- Smith, J. A., & Foti, R. J. [1998]: A Pattern Approach to the Study of Leader Emergence. Leadership Quarterly, 9 pp. 147–160.
- Tannenbaum, R., & Shmidt, W.H. [1966]: Hogyan válasszuk meg vezetési módszerünket? In: Sutermeister, R. A. (ed.): Ember és termelékenység. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Taylor, Charles & Carr, David [1991]: Discussion: Ricoeur on Narrative. In: Wood, David (ed.) On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation. Routledge (p. 160-188)

Tengelyi, László [1998]: Élettörténet és sorseseemény, Budapest: Atlantisz Kiadó, Budapest

Terestyéni Tamás [2006]Kommunikáció-elmélet . AKTI-TYPOTEX, Budapest

Thorne, A. [2000]: Personal memory telling and personality development. Personality and Social Psychology Review, 4, (p.45–56) DOI: 10.1207/S15327957PSPR0401_5

Saját publikációk listája a disszertáció témájában

Könyv-fejezet

Mihalik Judit [2011]: Önismeret. In: Módszertani kézikönyv coachoknak és coachingszemléletű vezetőknek II. (Komócsin Laura szerk., p.30-44.) Manager Könyvkiadó Kft., Budapest

Folyóirat

Mihalik Judit [2009]: A CEO és a motorkerékpár-ápolás művészete. In: Marketing& Menedzsment 2009/4

Mihalik Judit [2011]: A következetes történet – személyes márka és önismeret. In: Marketing& Menedzsment 2011/1

Idegen nyelven

Mihalik Judit [megjelenés alatt]: Leadership Narrative Identity: a Research Study. In: KOMÉ Journal. <http://komejournal.com/> (utolsó letöltés: 2016. 02. 10.)